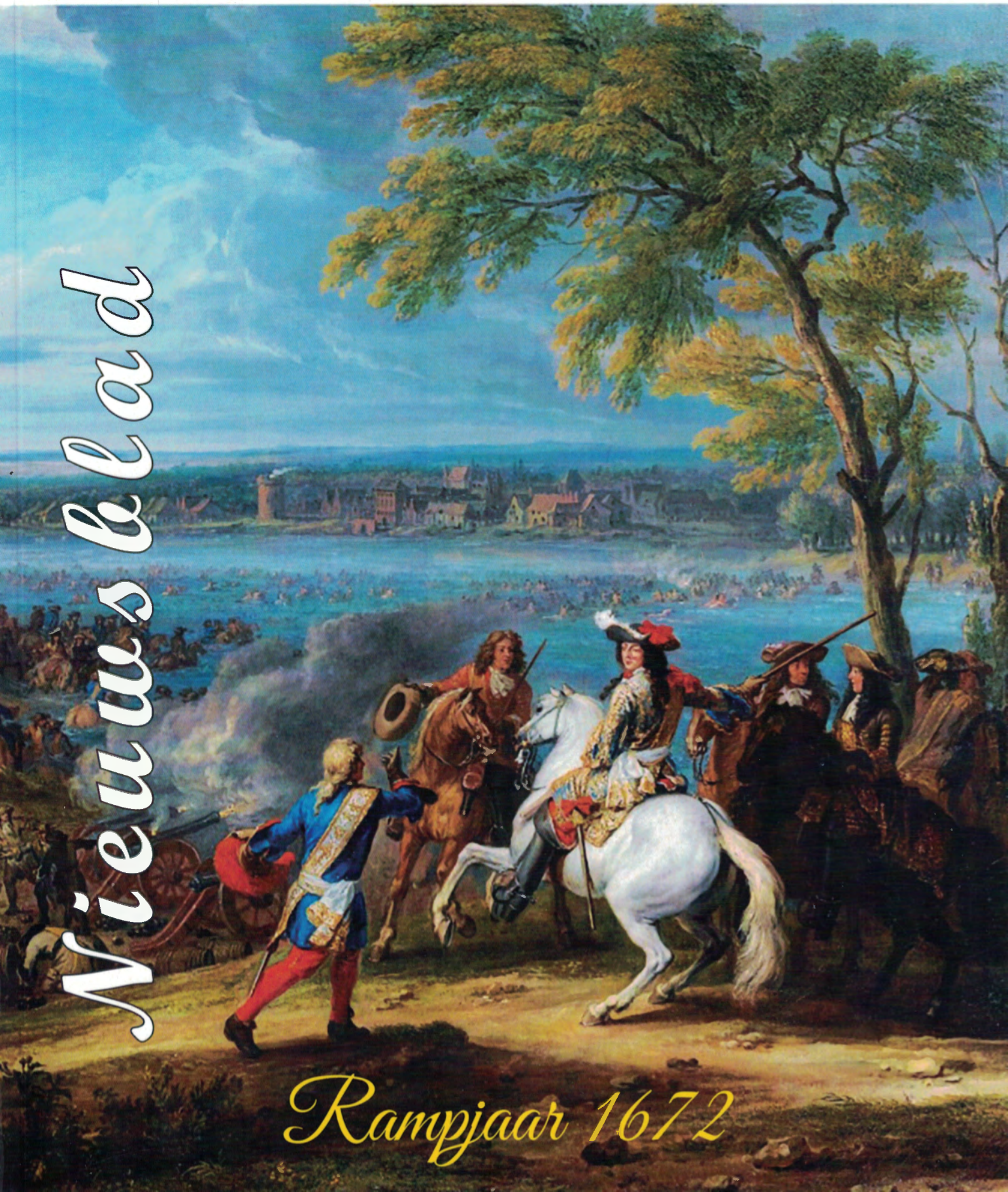

Historische Vereniging Ameide en Tienhoven

Jaargang 33 | nummer 3 | september 2022

Nieuwsblad

Rampjaar 1672

COLOFON

Historische Vereniging Ameide en Tienhoven

Het nieuwsblad is een uitgave van de Historische Vereniging Ameide en Tienhoven en verschijnt vier keer per jaar.

ISSN: 1569 - 7800

HET BESTUUR

Voorzitter	Sam Janse	0183 -76 90 71
	Paramasiebaan 7	4233 EX Ameide
Secretaris	Maks van Middelkoop	06 - 51 42 37 20
	Lekdijk 18	4233 CL Ameide
Penningmeester	Corrie Middelkoop-den Oudsten	0183 - 60 15 85
	Aaksterveld 92	4233 GD Ameide
Vicevoorzitter	Jory Verwolf	06 - 19 07 87 08
	Paramasiebaan 4b	4233 EX Ameide
Leden:	Marjan van Dijk-Ruchti	0183 - 60 28 33
	Cees van Gelderen	0183 - 60 21 98
	Rinus de Groot	0183 - 60 28 74
	Sigrid Rog	06 - 38 51 27 65
	Dick Roodhorst	06 - 10 48 97 56
	Jolanda Vink-den Oudsten	06 - 19 63 19 44
	Teuny Zwakhals-van Bruggen	06 - 11 85 41 15
Beschermheer	dr. C.C. van Stolk, Ambachtsheer van Ameide	
Erevoorzitter	Hans van den Heuvel	
Ereleden	Cees Broekman, Gert Groendendijk, Aldert den Oudsten, Bram Provoost, Kees Rijnhout en Jetty Stasse	
Ledenadministratie	Marjan van Dijk-Ruchti	info@ameide-tienhoven.nl
Redactie Nieuwsblad	Cees van der Grijn	cvdgrijn2@gmail.com
	Hans van den Heuvel	hansheuvel2@planet.nl
	Sigrid Rog	ramborgrog@gmail.com
	Dick Roodhorst	dickroodhorst@gmail.com
	André Tukker	ajtukker1943@kpnmail.nl
Lezingen en excursies	Jory Verwolf	verwo360@planet.nl
Werkgroep Genealogie	Cees Broekman, Cees van der Grijn en Georges de Wit	
Beeldbank	Truus Burggraaf	truusburggraaf@live.nl
	https://beeldbank.ameide-tienhoven.nl/	

Contributie

De contributie bedraagt minimaal € 20,00 per jaar, over te maken op bankrekening-nummer NL42 RABO 0301 9522 48 van de Rabobank in Ameide, t.n.v. de penningmeester van de vereniging.

Opzegging van het lidmaatschap dient minimaal zes weken voor het eind van het verenigingsjaar te hebben plaatsgevonden. Het verenigingsjaar loopt van 1 januari tot en met 31 december.

De redactie besteedt de uiterste zorg aan de in dit nieuwsblad opgenomen artikelen. Onvolkomenheden kunnen echter voorkomen. Het bestuur van de Historische Vereniging aanvaardt dan ook geen aansprakelijkheid voor daaruit voortvloeiend ongerief.

Het is zonder voorafgaande toestemming van de auteur niet toegestaan een artikel of delen daarvan over te nemen, te (doen) publiceren of anderszins openbaar te maken of te veeleenvoudigen.

Drukwerk: Van der Perk Groot-Amers

Inhoud september 2022

- 3 Van de hoofdredactie
- 4 Van de voorzitter
- 4 Verenigingsnieuws
- 6 Helden gezocht!
Het rampjaar in de romantische geschiedschrijving van de negentiende en twintigste eeuw
- 10 Hoe de Republiek aan een ramp ontsnapte
Boeken over 1672
- 12 De reus en de kabouter
Het rampjaar 1672
- 16 De Waterlinie als verdediging van Holland
in 1672
- 23 "Ameyde van de Franschen overvallen"
- 36 Moedige kapitein sneuvelde in de strijd
om Ameide
- 38 Ameide in de Hollandse Oorlog (1672-1678)
- 46 Gevolgen van het Rampjaar 1672 voor Ameide
en omgeving
- 51 Wie heeft informatie over dit schilderij?
- 52 Uniek fotoboek

Afbeelding voorblad

Koning Lodewijk XIV van Frankrijk steekt met zijn leger de Rijn over bij Lobith om Nederland te veroveren, 12 juni 1672.

Bron/fotograaf: www.sothebys.com/fr/auctions/ecatalogue/2017/tableaux-sculptures-dessins-anciens-xix-siecle-pf1709/lot.67.html

Van de redactie

Beste leden en meelezers van het Nieuwsblad,

Voor u ligt een bijzonder nummer van het Nieuwsblad van de HVAT. Op verzoek van de huidige redactie heb ik een speciaal nummer samengesteld over het "Rampjaar 1672". Na enkele maanden Maastricht kostte het mij niet veel moeite om me weer in Ameide te verdiepen. Omdat ook Maastricht en omgeving te maken kregen met de veroveringszucht van Lodewijk XIV, is de naam Maastricht ook af en toe ingeslopen in mijn teksten.

Ook dit bijzondere nummer opent met het bericht van voorzitter Sam Janse, gevolgd door enkele aankondigingen van komende activiteiten. Sam Janse opent ook het Themanummer met de bespreking van een aantal boeken. Ten eerste een drietal jeugdboeken over 1672, die hij in zijn jongensjaren heeft verslonden. Hij sluit dit artikel af met een kritische noot over de toen alom geprezen nationaal-protestantse geschiedschrijving, die de jeugd liet kennismaken met ons "glorieuze verleden". Vervolgens bespreekt Sam een drietal recente boeken over "Het Rampjaar 1672". Als derde bijdrage geeft hij een samenvatting van de lezing die Luc Panhuysen op 3 maart j.l. in Ameide heeft gehouden. Panhuysen is al jaren een gerenommeerd expert op het gebied van de geschiedenis van de 17de eeuw in het algemeen en het jaar 1672 in het bijzonder. Deze samenvatting geeft een beknopt overzicht van de aanleiding en de gevolgen van de aanval op de Republiek der Verenigde Nederlanden in 1672.

Mijn bijdragen beginnen met een beschrijving van de Waterlinie als verdediging van Holland in 1672. Door het tijdig onderwater zetten van een groot gebied tussen Muiden en Gorinchem, kon het rijke westen van de Republiek, hoewel 'reddeloos', toch gered worden. Belangrijke plaatsen in het westen werden weliswaar gered maar verschillende dorpen, waaronder Ameide, werden eind 1672 door Franse troepen overvallen en geplunderd. Kort na de plundering is dit al door tijdgenoten beschreven. Drie van deze beschrijvingen worden geanalyseerd in het artikel "Ameide van de Fransen overvallen". In de strijd bij Ameide-Sluis is kapitein Joost van Swansbel gesneuveld. Henny van

Dolder-de Wit schreef een artikel over hem en zijn grafbord in de Sint-Janskerk te Gouda voor "Tidinge", het tijdschrift van de Historische Vereniging "Die Goude" te Gouda. Wij bedanken haar voor de toestemming om het artikel in ons Nieuwsblad te mogen publiceren.

Oud-Ameidenaar Bram Vroon geldt als de grootste expert op het gebied van de gebeurtenissen in Ameide tijdens en na de plundering in 1672. Zijn onderzoek werd al eerder gepubliceerd in het Nieuwsblad, maar voor dit speciale nummer heb ik zijn belangrijke artikel bewerkt en nogmaals gepubliceerd. Het artikel van Vroon gaat vooral over de gevolgen voor Ameide op relatief korte termijn. In mijn artikel "Gevolgen van het Rampjaar 1672 voor Ameide en omgeving" heb ik geprobeerd aan te geven wat er gebeurde met het grotendeels verwoeste Ameide aan de hand van het geslonken inwonertal. Uit berekeningen blijkt dat het meer dan 100 jaar duurde voor dit inwonertal weer op het niveau van de jaren vóór 1672 kwam. Verder is er in dit artikel ook aandacht voor de gevolgen in de omgeving. Met name Nieuwpoort ontwikkelt zich na 1672 tot het vestingstadje dat nog steeds te bewonderen is. Een positief gevolg van het Rampjaar 1672.

Ik wens de leden van de HVAT en de lezers van dit Nieuwsblad het allerbeste toe uit het prachtige Maastricht, dat in 1673 werd belegerd en tot 1678 was ingelijfd bij Frankrijk.

Met vriendelijke groeten, Bram Provoost

Voorzitter Sam Janse schrijft er al kort over bij het verenigingsnieuws, we krijgen dit jaar een, zoals hij het noemt, "extraatje". Er verschijnen dit jaar geen vier, maar vijf nieuwsbladen. Erevoorzitter Hans van den Heuvel wil een hartelijk gebaar maken naar onze vereniging. Er verschijnt "ergens tussen het najaarsnummer en de Paardenmarkt" een extra nieuwsblad dat niet alleen bestaat uit artikelen van zijn hand (enkele interessante oude en een uitgebreid nieuw artikel), maar ook door hem wordt gefinancierd. Je hebt al veel betekend voor onze vereniging en hopelijk blijf je dat nog lang doen, maar wat een fantastisch gebaar, hartelijk dank daarvoor Hans!!!

Veel leesplezier, Sigrid en Dick

◀ "Beleg en Verovering der Sterke Stat Maastricht, door den Koning van Vrankrijk, den 1 Iuly, A°. 1673." (RP_P_OB_82_290, Rijksmuseum Amsterdam).

Van de voorzitter

De laatste maanden zijn wij als vereniging weer in wat rustiger vaarwater gekomen. Geen lockdown die ons constant vraagt wat wel en wat niet door kan gaan, geen geïmproviseer rond de vraag hoe je je als vereniging toch kunt presenteren in moeilijke tijden. De grote schokken door het vertrek van hoofdredacteur en secretaris zijn aardig opgevangen. Bram Provoost is opgevolgd door een tweetal uit het bestuur, Sigrid Rog en Dick Roodhorst, die al hebben laten zien dat ook zij in staat zijn om mooie nummers van ons *Nieuwsblad* te verzorgen. Op de extra Algemene Ledenvergadering van 5 juli jl. is Maks van Middelkoop met algemene stemmen gekozen tot nieuw bestuurslid en op de bestuursvergadering van dezelfde avond is hij benoemd tot secretaris. Hij is met visie en vaart aan de slag gegaan, onder andere in de voorbereiding van de Open Monumentendag, die als u dit leest al weer achter ons ligt. Ik vertrouw erop dat u er met plezier op terug kunt kijken.

Veel werk gebeurt in stilte. Onder andere het archiveren en scannen van historisch materiaal. Dat werk houdt nooit op, omdat er steeds meer materiaal aangeleverd wordt. Bijvoorbeeld van verenigingen, winkels en bedrijven. Wij kunnen dit materiaal, als het waardevol blijkt (en dat is het al gauw), doorgeven aan het RAZU, het archief in Wijk bij Duurstede. De scheidende secretaris Gert Groenendijk heeft dit jaar nog, samen met Georges de Wit, twee auto's met archiefdozen daarnaartoe gebracht. En het archief van Carla Jonker, de auteur van het boek *Macht en armoede aan de rivier*, staat nog in het stadhuis te wachten tot het daar ook kan worden geplaatst. Dus, in geval van twijfel, gooi geen oude papieren weg, maar raadpleeg iemand van onze vereniging. Het heden is voordat je het weet geschiedenis geworden. De voorbereidingen voor de tentoonstelling van het najaar 2023 zijn al in volle gang. Het thema is deze keer de Oranjefeesten in Ameide en Tienhoven. Teuny Zwakhals en Sigrid Rog coördineren dit vanuit het bestuur. Zij hebben medewerking van leden van buiten het bestuur. Marijke van Zessen-Mesker is kortgeleden nog bereid gevonden mee te denken en mee te doen. De voorbereidingsgroep vraagt om spullen en plaatjes. Meer daarover kunt u elders in dit nummer lezen.

Krijn van der Ham, IJsbrand Verveer en Jan de Wit zijn bezig met het uitbrengen van een boekje met oude foto's en ansichtkaarten van de omgeving van onze dorpen. Dat moet met de Paardenmarkt beschikbaar zijn (zie ook pagina 52).

Op 11 oktober hebben we een vergadering van ons bestuur. Maar we hebben deze avond ook een gast, Teus Stahlie, bekend van zijn boek over het geslacht Verheij. Hij zal ons iets vertellen over mogelijkheden en problemen van historisch onderzoek. Opnieuw een onderwerp, waarover op een andere pagina in dit blad meer te vinden is.

We krijgen dit jaar een extraatje van Hans van den Heuvel. Hij heeft een genereus gebaar gemaakt, waarover ik hier verder zwijg, want in het hoofdredactioneel bericht zal daarover nog meer gezegd worden. In elk geval: Hans, dankjewel!

Het ziet ernaar uit dat de lezing over Willem Verheij in het najaar kan worden gehouden. Zeker is dat niet, zoals de meeste dingen in ons leven. Maar hij staat gepland op 4 oktober en verderop in dit nummer vindt u daarover meer informatie. Houd de website van onze vereniging in de gaten.

Er is ook gegronde hoop dat dit jaar de Paardenmarkt kan doorgaan. We misten deze presentatiemogelijkheid voor onze vereniging al een paar jaar. Maar dit jaar hopen we weer van de partij te zijn. Met een stand, waar we onze vereniging promoten en nieuwe leden proberen te werven. We zijn iets achteruitgegaan in ons ledenaantal en dat willen we graag goedmaken. We hopen daarbij op steun van onze leden.

Sam Janse

VERENIGINGSNIEUWS

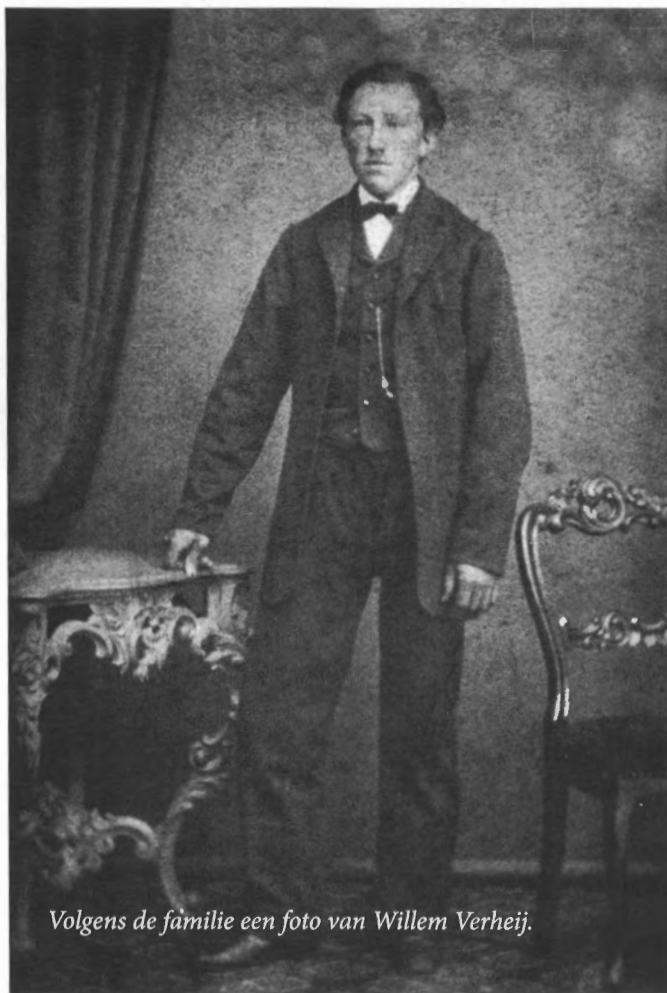
Dinsdag 4 oktober 2022

Najaarslezing: Willem Verheij: een Termeise influencer in de negentiende eeuw

Sam Janse, voorzitter van de HVAT, heeft in de afgelopen jaren studie gemaakt van de veranderingen die in Ameide en Tienhoven vanaf ongeveer 1850 hebben plaatsgevonden. Dat betreft de kerk, de scholen, de samenleving en de politiek. Het is de tijd, waarin ook de kleine man (nog niet direct de vrouw) mee gaat spreken. Dat leidt in onze dorpen tot grote veranderingen. In de kerk gaat de wind uit de orthodoxe hoek waaien, een christelijke school wordt opgericht en de ARP, de partij van rechtzinnige protestanten, krijgt macht. De hele samenleving in onze Lekdorpen verandert.

Een van de mensen die deze veranderingen hebben gestimuleerd is Willem Verheij. Hij ging in zijn timmerschuur kerkdiensten houden omdat de boodschap van plaatselijke predikant hem niet zinde en wist met zijn medestanders in 1881 de sleutels van de twee kerken in handen te krijgen. Tegenwoordig zouden we zo iemand een influencer noemen.

Wat we er ook van vinden, Willem Verheij is een interessante figuur, wiens invloed lokaal doorwerkt tot op de dag van vandaag. Sam Janse gaat in deze lezing in op zijn persoon en betekenis. Oude foto's en overzichten zullen zijn verhaal op het scherm ondersteunen. De avond is op dinsdag 4 oktober in het stadhuis. Om 19.45 uur is er koffie, we beginnen om 20.00 uur. De avond is voor iedereen toegankelijk, lid of geen lid.

Volgens de familie een foto van Willem Verheij.

Dinsdag 11 oktober 2022

Avond met Teus Stahlie

Voor 11 oktober a.s. hebben wij de heer Teus Stahlie uitgenodigd. Om 20.30 uur in het stadhuis.

Het bestuur heeft dan eerst een vergadering (van 19.30-20.30 uur) en daarna gaan we luisteren naar onze gast. Teus heeft in Ameide bekendheid verworven met zijn boek over de familie

Verheij en heeft daar-

voor veel speurwerk in archieven en oude boeken moeten doen. Daarom denken wij dat hij de juiste man is om ons enthousiast te maken voor historisch onderzoek. Hij zal vertellen hoe je te werk gaat als je iets wilt uitzoeken over je familie. Hoe zoek je wat waar op? Waar zijn de archieven die je die je nodig hebt? Wat staat er allemaal op internet? Welke bronnen kun je vertrouwen en welke niet?

Deze avond is toegankelijk voor iedereen, lid of geen lid.

OPROEP OPROEP OPROEP

De Historische Vereniging Ameide-Tienhoven doet een oproep aan de lezers van dit blad. In 2023 wordt er weer een expositie georganiseerd in de Sionkerk aan de Prinsengracht. Het thema van deze expositie is:

DE ORANJEFEESTEN IN AMEIDE en TIENHOVEN

Omdat dit thema mooi aansluit bij de Feestweek 2023, zal de expositie ditmaal dan ook niet tijdens de Paardenmarkt worden gehouden maar, u raadt het al, in de Feestweek!

In verband met de voorbereiding en het organiseren van deze expositie is een commissie ingesteld die bestaat uit: Cees van der Grijn (Jacobuszn), Anja van der Grijn-de Groot, Rinus de Groot, Sigrid Rog, Gerrit de Vroome, Marijke van Zessen en Teuny Zwakhals.

De expositiecommissie is op zoek naar foto's en attributen

Kijk eens op zolder of in een oude doos van vroeger... Misschien heeft u een mooie of bijzondere foto uit deze periode. Of hangt het middeleeuwse pak dat u tijdens de Feestweek van 1978 droeg nog in de kast?

Samen met u wil de commissie de expositie in 2023 tot een succes maken!

Beschikt u over duidelijk fotomateriaal en/of overig materiaal, laat dit dan vòòr mei 2023 weten aan: Cees van der Grijn (Jacobuszn) – email: cvdgrijn2@gmail.com

Helden gezocht!

Het rampjaar in de romantische geschiedschrijving van de negentiende en twintigste eeuw

Sam Janse

In mijn jongensjaren heb ik onder andere *Toen en nu* van W.G. van de Hulst, een geschiedenisboek in verhaalvorm, verslonden.¹ De vaderlandse geschiedenis deed mijn jongenshart ontgloeien, om het in stijl te zeggen. Ik betreurde het zeer dat ik te laat geboren was om in 1572 met de watergeuzen van Lumey van der Marck tegen de Spekken, zoals we de Spanjaarden toen noemden, mee te vechten. Of als een echte Hollandse jongen 'het zeegat uit te varen' om vreemde landen te ontdekken en te veroveren. Zoals dat toen nog mocht. Deze Hollandse jongen was ook zeer Oranjegezind. Zei het lied niet: 'Voor koningin en vaderland strijdt ied're jongen mee'. Oldenbarnevelt en de gebroeders de Witt waren fout. Want tegen Oranje. Net als de volken met wie wij oorlog voerden aan de verkeerde kant stonden, eerst de Spanjaarden, later de Engelsen en de Fransen. In het begin van de negentiende eeuw waren de Belgen fout, want die kwamen in opstand tegen de Oranjevorst, koning Willem I, en aan het begin van de twintigste eeuw zaten de Engelsen opnieuw aan de verkeerde kant van de streep, want die vochten tegen onze broeders, de Zuid-Afrikaanse boeren. Daarover had ik de boeken van L. Penning gelezen: *De Leeuw van Modderspruit* en *De held van Spionkop*. In de twintigste eeuw waren het natuurlijk de Duitsers die aan de verkeerde kant stonden. Het gaf wel problemen, want de Engelsen die aan het begin van de twintigste eeuw nog fout waren, waren een halve eeuw later onze medestrijders, net als de Fransen. En hoe konden de Spanjaarden in het rampjaar 1672 nu onze bondgenoten zijn?

Waar blijft de nuance?

In het zich ordenend brein van een lagere schoolleerling (een basisschool hadden we nog niet) was er natuurlijk allereerst een behoefte aan ordening: je wil weten wie goed en fout is. Zo begint een mens. Maar achteraf denk ik dat het geschiedenisonderwijs wel wat meer had mogen laten zien dat het bijna nooit

wit tegenover zwart is, omdat er ook heel veel grijs bestaat. Volgens sommigen wel vijftig tinten. In de geschiedschrijving van W.G. van de Hulst en anderen stond Nederland vrijwel altijd aan de goede kant. We hebben intussen wel ontdekt dat daar wat op af te dingen is. Misschien wel veel. In een lang proces hebben we dat leren zien. In de zeventiende en achttiende eeuw stond Nederland niet aan de goede kant als het om de slavenhandel ging. Het kolonialisme dat bij Van de Hulst nog van Nederlands grootheid en macht getuigde, zien we nu als een bedenkelijk verschijnsel. En of de Belgen in 1830 nu zo fout waren durf ik tegenwoordig ook niet meer te beweren.

Drie boeken

Deze bijdrage is beperkt. Ik focus op de negentiende- en twintigste-eeuwse geschiedschrijving over het Rampjaar 1672. Daarvoor raadpleeg ik drie boeken. Allereerst het al genoemde *Toen en nu* van W.G. van de Hulst, een leerboek voor de vaderlandse geschiedenis. Dat brengt ons in de sfeer van de romantische geschiedschrijving van dappere jongens en mannen die voor God, Nederland en Oranje hun leven waagden. Ik ga kort op dit boek in om de sfeer van deze geschiedschrijving te laten proeven. Ameide en Tienhoven komen daarin niet voor. Dat is wel het geval in een wat ouder verhaal van Bergeijk van Hulst (pseudoniem van M.J. Lelyvelt), *Edmundus Jonkhout, of de verwoesting van Ameyde. 1672*,² een negentiende-eeuws verhaal over ds. Edmundus Jonckholt, predikant alhier, dat zijn heroïsche gedrag beschrijft in zijn pogingen om brandstichting door de Fransen te voorkomen. Het derde boek dat ik bespreek is weer van later datum, een kinderboek uit 1924: *Van twee jongens in een veelbewogen tijd* van J. Uitewaert.³ Het zijn alle drie boeken geschreven vanuit orthodox-protestants perspectief en alle drie staan ze in de traditie van de romantische geschiedschrijving.

1 Uitgegeven in drie delen in Groningen, 1922-1924. Mijn citaten komen uit de negende druk van 1935.

2 Met twee andere verhalen over de vaderlandse geschiedenis uitgekomen onder de naam *Romantische verhalen uit de vaderlandsche geschiedenis* (Haarlem 1841).

3 De eerste druk is bij Kirchner in Amsterdam uitgegeven. In 1985 verscheen het opnieuw bij De Groot, Goudriaan.

Je land liefhebben: W.G. van de Hulst

De Hollanders staan in *Toen en nu* niet alleen aan de goede kant (tenminste als ze protestant en Oranjegezind zijn), ze zijn ook dapper en vastberaden. Het zijn dit soort bijvoeglijke naamwoorden die vaak in dit boek voorkomen en dat past ook bij een beoordelende vorm van geschiedschrijving. Wel spreekt Van de Hulst ook een keer over de 'moedige ruiters' van Lodewijk XIV (2.28), maar het woord wordt verder gereserveerd voor de Friezen die een poging doen om de zonnekoning bij de Rijn tegen te houden (2.28) en voor de 'dappere voorvaderen' van prins Willem III (2.32). In het hart van Willem III, de stadhouder, leefde de 'oude moed van Willem van Oranje, van Prins Maurits, van Frederik Hendrik (...) Met Gods hulp zou hij 't wagen zijn land en zijn volk te verdedigen' (2.38). Als de Engelse gezanten hem tot een laf compromis willen verleiden zegt hij bereid te zijn te 'sterven, ...bij de verdediging van de laatste gracht'. Dat was een antwoord van 'fierheid en moed' (2.40). Minder sympathiek is natuurlijk Lodewijk XIV. Die heeft 'een trotse glimlach' om zijn mond (2.29). En passant merken we dat Van de Hulst ook niet veel opheeft met 'Roomsen': een 'Roomse boer' wijst de Fransen de weg over de Rijn bij een ondiepe plaats (2.28). Moderne geschiedschrijving is veel terughoudender in dit soort beoordelingen, omdat ze meer afstand bewaart tot het verleden en waakt voor al te partijdige beschrijving.

In de protestantse geschiedenisboeken krijgt God de eer. God heeft de hand in de geschiedenis. God heeft ons land geholpen. Dat is voor Van de Hulst overduidelijk (2.43). Aan het eind van elk hoofdstuk volgt er bij Van de Hulst altijd een actualisatie. Geschiedenisonderricht is er niet voor het vermaak, maar er moet een les uit getrokken worden. Michiel de Ruyter en prins Willem III zijn voorbeelden voor de mensen en zeker ook voor de jeugd. Hoe kun je lijken op die mannen van toen? Daarvoor hoeft je niet de sterkste van de klas te zijn, niet de braafste en niet de knapste, maar je moet wel je land liefhebben, zoals ook 'deze mannen van Oud-Holland' het hebben gedaan (2.57). Geschiedisonderwijs wil vaderlandsliefde aankweken.

Jonkhout, een Termeise held: Bergeijk van Hulst

Het verhaal van Bergeijk van Hulst cirkelt, zoals de titel al zegt, rond Edmundus Jonkhout, de toenmalige predikant van 'het nederige Ameyde' (88), in de bronnen beter bekend als Jonckholt. Er wordt een plot om deze hoofdfiguur heen geweven: de korporaal Wilhelm, in dienst van de Staatse troepen, raakt verliefd op Anna, de pleegdochter van de predikant. Deze vertrouwt de minnaar echter niet en ontzegt hem het huis. Dat wekt woede op bij Wilhelm en hij besluit met een paar andere militairen de Fransen inlichtingen te verschaffen over de sterkte van de schans bij Sluis. De verrader trekt mee met de Franse troepen als ze Ameide brandschatten en hitst de militairen op om de predikant te vermoorden. Deze boe-

▲ Oorspronkelijke uitgave uit 1924.

▶ ▲ Heruitgave van De Groot, Goudriaan in 1985.

Roodbaarden staan aan de verkeerde kant: J. Uitewaert

De hoofdpersonen in dit boekje zijn Dirk Vinet die op de riddershofstede Langhesteyn ten oosten van Langerak woont en zijn buurling Jan Vermaes.⁵ Ook dit boek speelt zich af in het rampjaar 1672. Men vreest een inval van de Fransen. Nieuwpoort is goed versterkt, maar van Ter Mey en de versterking bij Sluis hebben de mensen niet veel verwachting. Ook niet van de militairen van kolonel Bampfild die de schans daar moeten verdedigen. Wat ook hier opvalt is dat de personen weer voldoen aan de bekende profielen. Bartels, een spion van de Fransen, heeft een rode baard. Dat zegt veel, want vanaf de Mid-

deleeuwen al wordt Judas met rood haar afgebeeld.⁶ Dat deze Bartels een verrader is, is al aan hem te zien! Bijzonder is het hoe zo'n oude traditie doorwerkt tot in 1924 en 1985 toe. En misschien wel langer. Helemaal logisch is de plot trouwens niet als blijkt dat de rode baard een nepbaard, een vervalsing van de spion is, want een echte spion zou een andere kleur uitkiezen! Een andere verrader is 'een mager kereltje met een piepstem' (19). Zichtbaar en hoorbaar dus dat hij niet deugt. Bij een broer van Dirk, Adriaan, die dienst doet op een uitlegger, een kanooneerboot die voor Ameide ligt, staan daarentegen 'moed en vastberadenheid' al op het gezicht te lezen. Geen wonder, want hij staat aan de Hollandse kant. Ook Wirtz, de ruiterhoofdman uit Gorcum, in dienst van het Staatse leger, wordt dapper genoemd (59). In goed negentiende-eeuwse romans speelt het toeval een grote rol. Dat is ook hier het geval. Telkens weer, op onverwachte plekken ook, ontmoet Dirk de valse roodbaard, de spion van de Fransen. We zagen in het boek van Bergeijk van Hulst een vergelijkbare, onverwachte en ook wat onwaarschijnlijke ontmoeting. Net als in de andere twee besproken boeken wordt de redding van het vaderland direct aan Gods ingrijpen toegeschreven. De redding van Langerak en de riddershofstede Langhesteyn is te danken aan God die daarover waakte, zegt opa Vinet (77).

Bergeijk van Hulst geeft hiermee een typisch voorbeeld van protestantse, orangistische geschiedschrijving. Het vaderland wordt gered door de moedige Willem III. 'Krijgstucht en veerkracht herleefden onder Oranjes hoede in zijne rijen' zo krijgen we te horen (80). Plaatselijk is het een protestants geestelijke die door zijn optreden ('de zelfopoffering des Christenleeraars'; 119) het dorp Ameide voor de ergste ellende behoedt. Hij weet het: '...de Heere regeert. Wij Nederlanders, wij hebben in onze historie talloze blijken van zijne magt en genadige bescherming' (85).

Psychologisch is het allemaal niet sterk. Nogal stereotiep. De verrader krijgt zijn verdiende loon (77). Het boekengenre dat ik hier bespreek is niet vies van drama en net als in het boek over Edmundus Jonckholt eindigt het hier met een stervensscène. Alleen loopt het nu minder goed af. De oude Vinet, in dezelfde positie als dominee Jonckholt in het vorige boek, spreekt ernstige woorden tot de stervende, maar die

4 Markies Michel de Castelnau werd geboren in 1645. Na gewond te zijn geraakt bij de overval op Ameide is hij op 2 december 1672 te Utrecht overleden, 27 jaar oud. Zie ook blz. 34.

5 Terzijde: de weg op de grens van Tienhoven en Langerak – nu ook tussen Utrecht en Zuid-Holland – heet de Langesteinseweg.

6 In het boek van de populaire negentiende-eeuwse schrijver Eduard Gerdes, *Uit de duinen. Een verhaal uit den Spaanschen tijd* (Leiden, 1879; eerste druk 1859; p. 20, 151, 159), heeft een roomse ketterjager ook 'roode haren'.

leiden hier niet tot berouw en bekering. De verrader sterft een ellendige dood (78).

Oude helden appelleren aan jonge helden

Deze schrijvers staan alle drie in de traditie van de protestantse, romantische, negentiende-eeuwse geschiedschrijving. Daarin gaat het niet om een zo objectief mogelijk onderzoek naar de feiten en de verbanden, maar om een weergave van de geschiedenis die vaderlandslievende gevoelens oproept en stimuleert. Voor 'Neêrland en Oranje'. Dit nationalisme is trouwens al zo oud als de wereld. Het is een vorm van stamdenken. Zij zijn fout en wij zijn goed. Zij zijn fout omdat zij de anderen zijn. En God staat aan onze kant.

In de negentiende eeuw krijgt deze nationalistische geschiedschrijving een geweldige impuls. Aan het begin van de negentiende eeuw was het de vraag of Nederland als zelfstandig land toekomst had. Frankrijk dreigde het te verslinden en lijfde het in. Nederland had in de eeuwen daarvoor ook amper bestaan. Er waren 'Nederlanden'. Men sprak over de Republiek der Verenigde Nederlanden. En die Nederlanden waren soms ook maar weinig verenigd. Misschien een beetje te vergelijken met het verenigde Europa van nu, dat ook niet altijd verenigd is.

Toen Willem in 1813 'soverein vorst' van Nederland werd, was dat een nieuw begin. Op papier was er een eenheidsstaat: Nederland met het huidige België, dat zich trouwens al in 1830 onafhankelijk verklaarde. Maar hoe wordt een staat werkelijk een eenheid? Daar hoort een verhaal bij. Een 'oorsprongsmythe', zeggen de historici dan. Over het verleden. Een grote toekomst vraagt om een groot verleden. Van dappere mannen en even dappere vrouwen: Willem van Oranje, de Vader des vaderlands en Kenau Simons Hasselaar, de dappere vrouw op Haarlems muren. Daar stamden wij vanaf en we stelden in de negentiende eeuw wel niet zoveel voor, maar dat zou veranderen. Deze nationalistische geschiedschrijving moest nieuwe helden kweken. De parolen waren duidelijk: 'Dan liever de lucht in', zei Jan van Speijk, toen hij zijn schip liet ontploffen, en daar kon de nieuwe generatie nog wat van leren. Of om het te zeggen met de woorden van de oude Vinet, die zijn kleinzoon Dirk en diens vrienden toespreekt aan het slot van het derde boek dat ik besproken heb: 'Jong Holland, er is ook door u een lentegeest gegaan! De ontwakende groeikracht deelt zich ook aan u mee! U neemt straks de plaats in van de ouden. Ga in hun voetstapen' (80).

Protestantse geschiedschrijving

Alle drie de boeken zijn voorbeelden van nationaal-protestantse geschiedschrijving. In de negentiende eeuw grijpt men terug op het glorieuze verleden. Dat moest herleven. Voor rooms-katholieken waren dat de Middeleeuwen, voor protestanten was dat de Gouden Eeuw. Net als in de zeventiende eeuw vormden protestanten in de negentiende eeuw een min-

derheid. Maar ze zagen zichzelf als de kern van de natie, de eigenlijke Nederlanders. Het symbool van dat protestantse Nederland waren de Oranjes. Dat vinden we in alle drie de boeken terug. De ruggraat van de Nederlandse geschiedenis werd door deze dynastie gevormd. Ze hadden een roeping van Godswege en verzet tegen dit geslacht was zinloos en slecht. Op plaatselijk vlak figuren er in deze boeken ook dominees: bij Bergeijk van Hulst is dat ds. Jonckholt van Ameide en Tienhoven, bij Uitewaert is dat naast de Termeise predikant ook ds. Wagtendorp van Nieuwpoort. In deze literatuur zijn predikanten doorgaans achtenswaardige en eerwaarde mannen.

Slotoverwegingen

Nog een paar overwegingen aan het slot. Het is natuurlijk niet zo vreemd dat de genoemde schrijvers de Fransen in 1672 als schurken neerzetten. De invaliden deden met de middelen van toen, wat de Russen nu in de Oekraïne doen: bombarderen, plunderen, moorden en verkrachten.

Ik denk dat er ook toen wel helden waren en dat ds. Edmundus Jonckholt er een van was. Dat blijft na het verwijderen van de romantiserende tierlantijnen wel overeind staan. Ik heb al eens eerder ervoor gepleit om een straat in Ameide naar hem te vernoemen. Toch is er veel veranderd in onze visie op het verleden. We beseffen dat onze voorouders niet *per definitie* beter waren dan hun tegenstanders en ook dat de tegenstanders niet fout waren omdat ze onze tegenstanders waren. We beseffen dat wij ook wel eens aan de verkeerde kant van de streep gestaan hebben. Maar inderdaad, wij waren in 1672 de onderliggende partij en nationalisme is beter te verdragen van de underdog dan van de agressor. We kunnen ook het Oekraïense nationalisme beter hebben dan het Russische.

En waren onze voorouders dapperder dan hun vijanden? In de toenmalige geschiedenisboeken van de Duitsers, Fransen en Engelsen vinden we hetzelfde, maar dan van *hun* voorvaders. Dat geeft te denken. Tenslotte, voor theologen en christen-historici is het een lastige vraag hoe zij over Gods ingrijpen in de geschiedenis spreken. Zij zijn daar in de loop van de eeuwen voorzichtiger mee geworden. En wel vanuit een besef dat we op moeten passen om God aan onze kant te zetten. Daaruit is in de laatste wereldoorlogen veel ellende voortgekomen. 'With God on Our Side', 'Gott mit uns'. Dat soort nationalistische theologie. Toen de Spaanse Armada in 1588 het niet van de Engelsen en de Nederlanders kon winnen en uiteindelijk door wilde winden uiteengeslagen en voor een deel op de rotsen te pletter sloeg, lieten de Staten van Zeeland een penning slaan: 'Gods adem heeft ze verstrooid'. Hedendaagse christenen die *geloven* dat God de geschiedenis leidt, zullen toch niet zo gauw zeggen dat ze zijn ingrijpen in de geschiedenis overal kunnen zien en *aanwijzen*. 'God moves in a mysterious way', zegt de Engelse hymne.

Hoe de Republiek aan een ramp ontsnapte

Boeken over 1672

Sam Janse

De herdenking van het rampjaar 1672 heeft dit jaar bijna twintig nieuwe boeken over dit onderwerp laten verschijnen. Terwijl er toch al heel wat op de markt was. Onbegonnen werk dus om dat alles te bespreken. Bovendien zitten er veel detailstudies bij, bijvoorbeeld over de brieven van Constantijn Huygens¹. In dit artikel wil ik de boeken bespreken die een goed overzicht geven over de aanval waarmee wij in 1672 geconfronteerd werden. Ik beperk me tot een drietal boeken: D.J. Roorda, *Het rampjaar 1672*², Petra Dreiskämper, *'Redeloos, radeloos, reddeloos'. De geschiedenis van het rampjaar 1672*³ en Luc Panhuysen, *Rampjaar 1672. Hoe de Republiek aan de ondergang ontsnapte*.⁴ Dit boek is dit jaar in een herziening opnieuw uitgekomen.⁵

D.J. Roorda, *Het rampjaar 1672*

Ik begin met dit boek, omdat het het oudste van het genoemde rijtje is. Maar het is nog steeds heel bruikbaar. Het geeft een goed totaaloverzicht. Niet alleen over de militaire ontwikkelingen, maar ook over de politieke verhoudingen, over de diepe verdeeldheid in het land, over de pamfletten die geschreven werden (het internet van die tijd!) en natuurlijk over de moord op de gebroeders De Witt en de verheffing van de prins tot stadhouder (zie afbeelding 1).

Men heeft de geschiedenis van deze tijd wel eens zo voorgesteld alsof het hoofdzakelijk ging om de vraag of je voor of tegen de jonge prins Willem III was. Een strijd tussen orangisten en republikeinen. Een strijd waarin principes beslissend waren. Roorda laat goed zien dat dat te simpel is. Alsof het vooral een strijd tussen twee ideologieën was. De plaatselijke verhou-

dingen in de steden waren doorslaggevend. Als een regent in een concurrentiestrijd met een andere plaatselijke machthebber verweekeld was en hij dacht dat steun aan Oranje hem voordeel zou brengen dan koos hij voor de prins. Zo ideologisch en principieel was het allemaal niet. Ook toen al waren de meesten bedacht op eigen positie en macht. Als Oranje daarbij helpen kon, prima, en anders niet.

Roorda was gepromoveerd op: *Partij en factie. De oproeren van 1672 in de steden van Holland en Zeeland, een krachtmeting tussen partijen en facties*.⁶ En wat vaker gebeurt in het historisch onderzoek: de uitkomsten van het precieze archiefwerk ter plaatse leidde tot vragen over de heersende visie op het geheel. Zoals gezegd: de grote tegenstelling van prinsvijandig en prinsgezind bleek bij veel regenten een pragmatische keuze te zijn. In *Het rampjaar 1672* gaf Roorda van zijn ontdekkingen een gepopulariseerde versie.

Het boek heeft ook een minpunt: de indeling is wat kunstmatig. Het werk heeft twaalf hoofdstukken en loopt de maanden van het rampjaar door. Alsof het rampjaar in december 1672 ophield. Dat wist Roorda zelf natuurlijk ook. Het laatste hoofdstuk heet dan ook 'De oorlog gaat voort'.

Petra Dreiskämper, *'Redeloos, radeloos, reddeloos'*

(Zie afbeelding 2) In een klein boekje van 90 bladzijden, verschenen in de reeks Verloren Verleden, heeft Petra Dreiskämper een handig overzicht gegeven van de ramp die zich in 1672 voltrok. Door de vele illustraties heeft het boekje nog minder tekst dan je zou denken, maar je krijgt toch voldoende informatie om de binnenlandse en buitenlandse troebelen te kunnen volgen. De titel is ontleend aan een volksgezegde uit die tijd: 'het volk *redeloos*, de regering *radeloos* en het land *reddeloos*'. De auteur staat allereerst stil bij de verhoudingen in de Republiek, de groeperingen rond de gebroeders de Witt en rond prins Willem III.

1 Ineke Huysman en Ad Leerintveld, *Constantijn Huygens. Een leven in brieven* (Soest 2022).

2 Bussum 1971.

3 Hilversum 1998.

4 Amsterdam enz. 2009.

5 Amsterdam 2022, 13^e druk.

6 Groningen 1961.

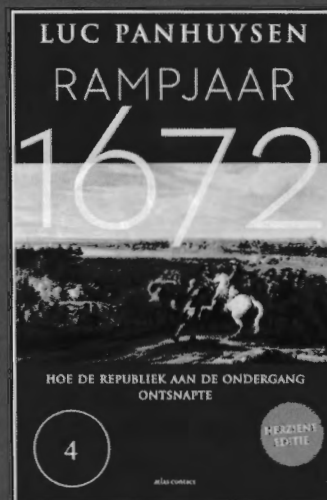
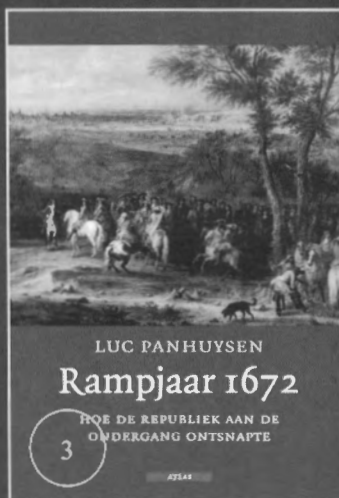
Dr D. J. Roordis

HET RAMPJAAR 1672

'Redeloos, radeloos, reddeloos'

De geschiedenis
van het rampjaar 1672

Dan wordt de internationale situatie getekend, waarna de aanval op de Republiek en de eerste fase van het strijdverloop worden geschetst. Vervolgens komen de interne verhoudingen nogmaals in beeld: Willem III wordt stadhouder en de Republiek houdt stand. Wonderlijk genoeg, want wat stelden wij voor tegenover het machtige leger van de Zonnekoning? We hadden natuurlijk wel twee uitmuntende strategieën: Michiel de Ruyter ter zee en prins Willem III te land. De laatste was als organisator nog wel beter dan als strateeg.

Het laatste hoofdstuk is gewijd aan 'Het rampjaar en de verbeelding': hoe is er in later eeuwen geschreven en geschilderd of getekend over Willem III en de gebroeders De Witt? Tot ver in de negentiende eeuw kon men heftig partij kiezen voor de ene of de andere kant en pas in onze tijd lukt het om wat meer afstand te nemen en te zien hoeveel grijs er tussen wit en zwart zit. Bovendien, zo laat Dreiskämper in het spoor van Roorda zien, waren de partijen in het rampjaar niet zo duidelijk georganiseerd. Een keuze voor De Witt of voor Oranje werd vooral bepaald door de vraag: wat levert dat mij op?

Luc Panhuysen, Rampjaar 1672

Het aardige van dit boek is dat het geen overzicht biedt van de strijd die er binnen de Republiek gevoerd werd en van de oorlog met de buitenlandse vijanden, maar dat via de briefwisseling binnen één bepaalde familie toch wel heel veel aspecten van het rampjaar aan de orde komen. Die familie is die van Godard Adriaan van Reede, zijn vrouw Margaretha Turnor, bewoners van het middeleeuwse kasteel Amerongen, en hun zoon Godard jr. De vader is diplomaat en vaak op reis, de zoon is als militair in Staatse dienst en de moeder blijft, zo lang het kan, op haar kasteel in Amerongen. Deze unieke situatie, waarbij de gezinsleden niet vaak samen thuis waren, heeft geleid tot een uitvoerige correspondentie, waar historici nog steeds dankbaar voor zijn. Zo krijgen we inkijkjes in de diplomatieke wereld van de vorsten, vooral van de keurvorst van Brandenburg en de keizer van Duitsland waar Godard sr. mee te maken

heeft. Zijn vrouw Margaretha geeft ons berichten van achter de waterlinie waar zij op een slecht moment toch naartoe moet vluchten. Zoon Godard stuurt zijn brieven vanuit een legerafdeling van de prins in de omgeving van Schoonhoven waar hij dienst doet. Ameide komt in een van de brieven van Margaretha ook nog naar voren, na de fatale aanval op onze stad.

(Zie afbeelding 3 en 4)

Geschiedenis hoeft niet droog en dor te zijn en zeker niet als je echte mensen bezig ziet. Panhuysen is erin geslaagd om deze drie en niet hen alleen tot leven te wekken. Het boek is met prenten verlucht en de onderwerpen zijn met kaartjes, onder andere van de Waterlinie, verduidelijkt. In het begin wordt een beschrijving van het oude middeleeuwse kasteel van Amerongen gegeven en aan het eind wordt de herbouw beschreven, een huis in strak Hollandse renaissancestijl. Want de familie Van Reede had wel moeten bloeden voor hun verzet tegen de Fransen: het kasteel was met de grond gelijk gemaakt.

Het boek is uitgekomen in 2009 en heeft een fors aantal herdrukken gekregen. Dit jaar nog is de dertiende druk als een herziene editie⁷ op de markt gebracht. Dat moet met de Rampjaar-herdenking een succes worden, hebben uitgever en schrijver gedacht. Maar de veranderingen zijn beperkt gebleven. Het aantal pagina's in beide edities is ongeveer gelijk en ook de hoofdstukindeling is onveranderd gebleven. In de herziene uitgave staat nog steeds de verantwoording die ook in de eerste druk te vinden is. Daar hadden wel een paar regeltjes bij gemogen om duidelijk te maken wat er in deze herziene uitgave is veranderd. De jubileumuitgave oogt wat forser en voornamer dan de eerste druk. Mooi om als cadeau weg te geven of te ontvangen.

7 De oplettende kijker zal gezien hebben dat de afbeeldingen op de kaft verschillend zijn. De oorspronkelijke uitgave toont Lodewijk XIV te paard bij het beleg van Maastricht in juni 1673! De herziene uitgave laat Lodewijk XIV te paard zien bij Lobith tijdens het oversteken van de Rijn in juni 1672. Een detail van dit schilderij prijkt ook op de kaft van het boek van Roorda (B.Pr.).

Lezing:

De reus en de kabouter Het rampjaar 1672

Sam Janse

Op 3 maart 2022 hield de historicus Luc Panhuysen een lezing in Ameide over het Rampjaar 1672. Ik heb daarvan geen woordelijk verslag gemaakt, maar een impressie aan de hand van een aantal plaatjes die Panhuysen in zijn PowerPoint-presentatie liet zien.

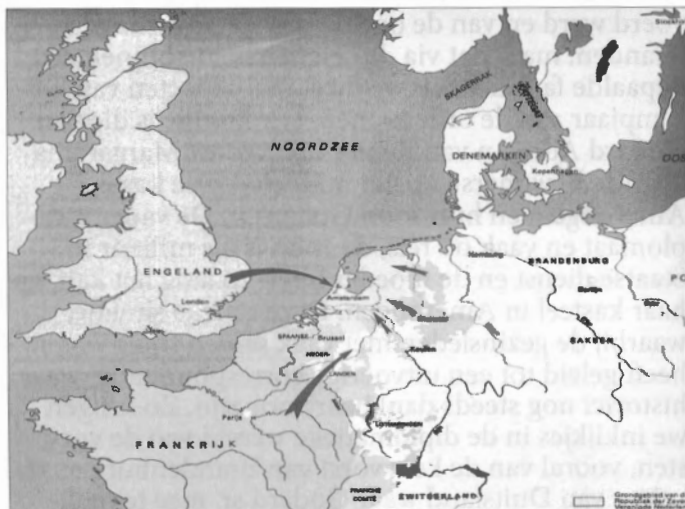
Het voorspel tot het rampjaar 1672

De hoofdpersonen in de aanloop naar het rampjaar zijn de Hollandse raadspensionaris Johan de Witt en de Franse koning Lodewijk XIV. Op het linker schilderij zien we De Witt met de hand op zijn hart: een gebaar van nederigheid. Per slot van rekening is hij geen koning. De Nederlanden vormen een Republiek in een continent waar koningen en keizers regeren. Van nederigheid is bij Lodewijk XIV weinig te bespeuren. Op het schilderij rechts staat hij afgebeeld met een pantervel en iedereen die in die tijd zijn klassieken kent, weet dat deze koning zich op één lijn stelt met de veroveraar uit de klassieke oudheid: Alexander de Grote. Fama, de godin van de eeuwige roem, houdt de lauwerkrans boven zijn hoofd. De rooms-katholieke Lodewijk XIV wil niet alleen gebieden veroveren, maar ook zijn kerk promoten. Het kan niet misgaan, want de koning beschikt over het sterkste leger van zijn tijd.

Maar Johan de Witt weet door zijn diplomatieke bemoeienissen de Zonnekoning de voet dwars te zetten. Hij sluit een verbond met Engeland en Zweden, en als de Fransen in 1667 de Zuidelijke Nederlanden binnentrekken, het huidige België, stellen De Witt en zijn bondgenoten hem een ultimatum: weg of anders wordt het oorlog. Lodewijk durft de confrontatie nog niet aan. Hij trekt zich terug en zweert wraak. Koningen hebben lange tenen. In 1672 krijgt hij een nieuwe kans.

De aanval in 1672

In het voorjaar van 1672 begint de aanval. Een Frans leger trekt in de richting van de Republiek. Frankrijk had in 1670 de Engelse koning Karel II omgekocht om mee te doen in de oorlog tegen ons land. Karel zou Vlissingen en nog een paar steden aan de kust krijgen. En de heerschappij ter zee van de Republiek zou gebroken worden. Omdat Lodewijk niet door de Zuidelijke Nederlanden kan trekken, heeft hij de steun nodig van de bisschoppen van Münster en Keulen en die krijgt hij ook. Ook hen is beloofd dat ze een deel van de buit krijgen. De Republiek is een welvarend, rijk land en dat trekt buitenlandse machten aan.

De reus en de kabouter

De reus en de kabouter

120.000 soldaten	Ca. 20.000 soldaten
Intensieve gevechtservaring in de laatste vijf jaar	Geen enkele ervaring in laatste veertig jaar
Drie briljante generaals	Een 21-jarige jongeman als legerhoofd
Een vloot van ca. 120 schepen	Vloot van 60 schepen
Centraal leiderschap	Meerhoofdig leiderschap

De bovenstaande gegevens spreken voor zich. Het is een reus tegen een kabouter. Lodewijk XIV heeft het grootste leger van Europa. Het zijn troepen die in de Zuidelijke Nederlanden al gevechtservaring hebben opgedaan. Drie briljante generaals leiden de man-schappen: Condé, Turenne en Luxembourg. Frankrijk is een centralistisch bestuurd land: alle directie-ven komen van één persoon: de Zonnekoning. Wat kan de Republiek daartegenover stellen? Een klein legertje dat nog gevechtservaring moet opbou-
wen onder aanvoering van een eenentwintigjarige jongeman, prins Willem III, die net benoemd is tot opperbevelhebber van de troepen. De staatkundige structuur van de Republiek werkt ook niet mee om snel en effectief te reageren: de verschillende gewes-ten hebben niet dezelfde strategische belangen en het duurt soms lang eer er een beslissing komt.

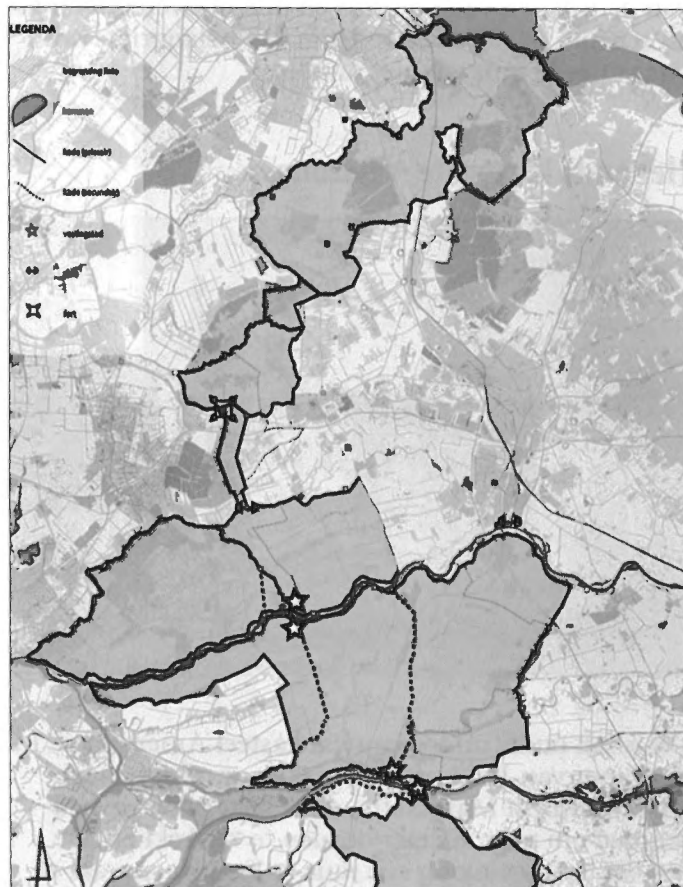
Vestingen en schansen van de Republiek

Deze kaart geeft een goede overzicht van de strategie van de Republiek. Het sterke fort Maastricht en de versterkte plaatsen aan de Rijn moeten de Fransen tegenhouden. Maar het leger van de Zonnekoning verspilt zijn krachten niet aan Maastricht;

het trekt eromheen. Vervolgens marcheren de troepen op naar de Rijnforten die een voor een vallen. Het Nederlandse leger trekt zich nu terug achter de IJssellinie. Maar als de Franse troepen op 12 juni 1672 de Rijn oversteken, dreigen de Nederlanders in de rug aangevallen te worden. Het opperbevel sommeert de troepen zich terug te trekken naar Utrecht. Al gauw is het duidelijk dat ook deze stad niet te verdedigen is. Er is nog maar één wapen over dat de Fransen tegen kan houden: het water. Daarachter wordt nu de Hollandse verdediging opgebouwd.

Land onder water

Van de Zuiderzee tot aan het Brabantse land worden de polders onder water gezet. Vaak met tegenstand van de boeren, die met lede ogen moeten aanzien hoe hun bron van inkomsten in het water verdwijnt. Maar het werkt wel. De Franse troepen hebben geen ervaring met oorlogvoering in zulk drassig land. Hun blitzkrieg loopt vast, ook al boeken ze nog successen door steden in het Gelderse land te veroveren. Intussen breekt achter de waterlinie de chaos uit. De regenten, de gebroeders Jan en Cornelis de Witt met name, krijgen de schuld van de nederlagen. Vele regenten vluchten. Prins Willem III die al aangesteld was tot opperbevelhebber van de troepen wordt nu, onder de druk van het volk, tot stadhouder benoemd, een functie die zijn voorvaders ook hadden.

De kasteelvrouwe van Amerongen

Hier zien we Margaretha Turnor, de echtgenote van Godard Adriaan van Reede, kasteelvrouw van Amerongen. Omdat haar man een belangrijk diplomaat is die vaak in het buitenland vertoeft, vooral in Berlijn bij de keurvorst van Brandenburg, schrijven ze elkaar brieven en gelukkig is deze correspondentie

bewaard. Daar komt bij dat zoon Godard in dienst is van de troepen van de prins en ook brieven ontvangt en schrijft. Al deze brieven zijn een belangrijke bron voor onze kennis van het rampjaar.

Het oude kasteel te Amerongen

Dit is het oude, middeleeuwse kasteel Amerongen. In de zomer van 1672, als de Fransen oprukken naar Utrecht, wordt Margaretha door haar zoon gewaarschuwd om naar veiliger oorden te vertrekken. De familie heeft gelukkig een huis in Den Haag waar ze haar intrek neemt. Omdat Den Haag niet veilig geacht wordt bij een eventuele aanval van de Engelsen vanaf de zee kust, verblijft ze soms in Amsterdam dat beter te verdedigen is.

Als de Fransen de provincie Utrecht hebben veroverd wordt ook het kasteel Amerongen gebrandschat. Dat wil zeggen: de kasteelheer wordt gesommeerd een groot bedrag te betalen met de mededeling dat bij weigering zijn kasteel in vlammen op zal gaan. Godard Adriaan van Reede weigert te betalen, want hij wil de oorlogskas van Lodewijk XIV niet spekken en de Fransen houden woord: het kasteel wordt in brand gestoken. De kasteelheer weet wel bij de regering gedaan te krijgen dat hij schadeloos gesteld wordt.

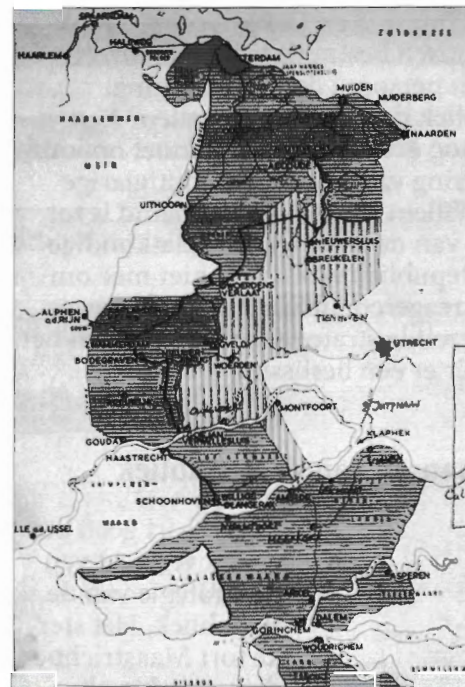
De Franse terreur

Het kasteel van Amerongen is niet het enige gebouw dat in brand gestoken wordt. De Fransen zijn gestopt bij de waterlinie. Hun frustratie daarover heeft zeker meegewerkt aan hun nietsontziende, wrede plundertochten. De Franse tactiek is om de fouragering in de eerste fase van de aanval zelf te verzorgen, maar als er eenmaal grondgebied is veroverd, de bevolking te verplichten om de vijandelijke troepen te bevoorraden. In de stad Utrecht worden militairen ingekwartierd bij de gegoede burgers. Soms breken de Franse troepen door de waterlinie heen en weten dan plaatsen als Bodegraven, Zwammerdam, Nigtevecht en Ameide te plunderen en te brandschatten.

Aan de Hollandse kant van de waterlinie is intussen een bestuurlijke chaos uitgebroken. Op 20 augustus van het rampjaar worden de gebroeders Johan en Cornelis de Witt vermoord door een woedende meute die hen en andere regenten de schuld van de ramp geeft. Er is even complete anarchie.

Ameide en de waterlinie

Op deze kaart zien we dat Ameide net binnen het ondergelopen gebied ligt. Het is dus vatbaar voor Franse invallen. Via de Lekdijk is het stadje nog steeds bereikbaar en daarom heeft het Staatse leger bij Sluis een schans opgeworpen. Daar moet kolonel Bampfild met een bezetting van een paar honderd man de Fransen tegenhouden.

Maar zijn mannen zijn slecht bewapend, slecht gevoed en nog minder gemotiveerd. Als in de vroege morgen van 27 november de aanval komt, vluchten ze al gauw. De Fransen trekken op Ameide aan en houden daar huis. Er wordt geplunderd, er vallen doden en sommige huizen worden in brand gestoken. De predikant, ds. Edmundus Jonckholt, weet de Fransen te bewegen de kerk en het stadhuis te sparen.

Intussen weten de militairen van de prins steeds beter hoe ze de vijand moeten bestrijden. Ze gebruiken daar onder meer uitleggers voor: platboomde schuiten met één of meer kanonnen die met schroot vuren. De uitwerking is voor de vijand meestal catastrofaal. De Fransen boeken geen terreinwinst en lijden wel verliezen.

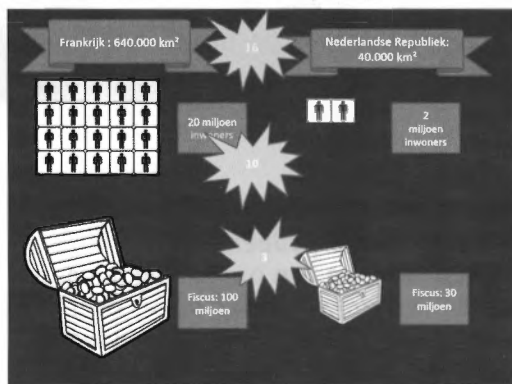
Prins Willem III

Hier zien we prins Willem III in oorlogsuitrusting afgebeeld. Hij weet na de ontstane chaos het machtsvacuüm snel te vullen. Hij krijgt de oude dubbelfunctie van zijn voorvaderen weer terug: al eerder in het jaar was hij tot opperbevelhebber van de Staatse troepen benoemd, maar in juli 1672 wordt hij ook stad-

houder van de gewesten Holland en Zeeland. Hij is dan nog jong, eenentwintig jaar, en moet op beide gebieden nog ervaring opdoen, maar hij leert snel. Als organisator blinkt hij nog meer uit dan als aanvoerder. Hij omringt zich met talentvolle mensen die de belastinginkomsten weer op peil weten te krijgen, in oorlogstijd altijd een cruciaal gegeven. Op deze manier kunnen nieuwe troepen geworven worden.

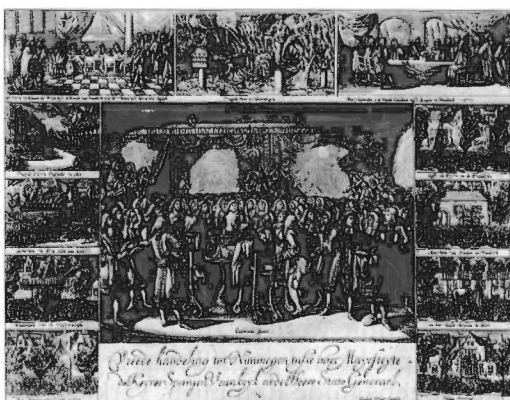
Ongelijke verhoudingen

De bovenstaande gegevens laten de ongelijke verhoudingen zien. Qua oppervlakte is Frankrijk zestien keer zo groot en qua aantal inwoners

tien keer. Het overzicht toont ook dat het bij de belastingopbrengsten anders ligt. De Franse fiscus haalt absoluut gezien wel veel meer binnen dan de Nederlandse belastingdienst, maar verhoudingsgewijs veel minder. De Republiek is een rijk land en daarom een begerenswaardige prooi. Het betekent ook dat ze, mits ze haar administratie goed op orde heeft, een lange oorlog kan volhouden.

1678: De vrede van Nijmegen

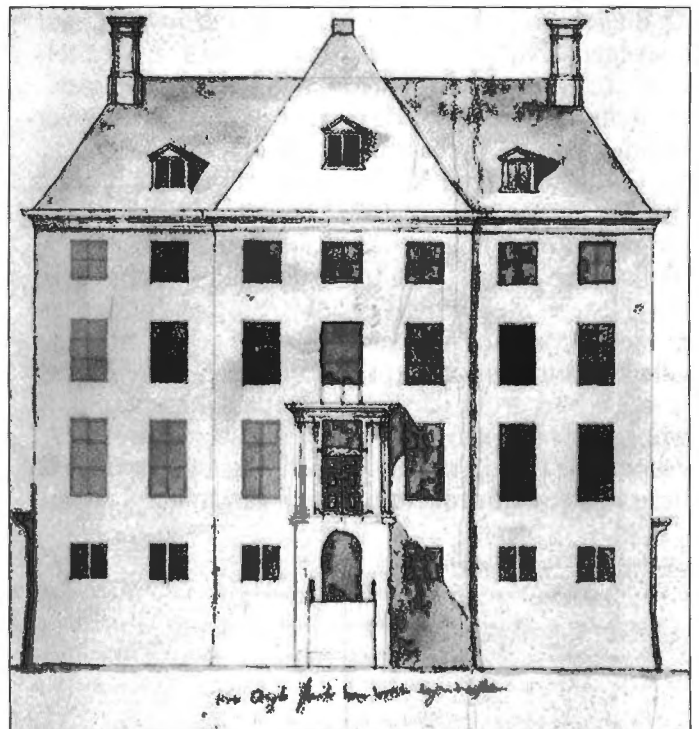
Het rampjaar is een lang jaar: het loopt door tot begin 1674. Langzamerhand keren de krijgskansen. Willem III weet de aanvoerlij-

nen van de Fransen af te snijden door eind 1673 de Duitse stad Bonn te veroveren. Dat leidt uiteindelijk tot de Vrede van Nijmegen in 1678: de Republiek houdt het hele grondgebied dat ze vóór het rampjaar had. Lodewijks veldtocht is op een mislukking uitgelopen. Willem III wil samen met de bondgenoten nog doorvechten om het Franse gevaar verder in te perken, maar Amsterdam dringt aan op vrede: de oorlog heeft al genoeg gekost. De Franse agressie heeft niet opgeleverd wat Lodewijk XIV ervan had verwacht. Met de bondgenoten van de Republiek weet hij pas in 1713 de vrede van Utrecht te sluiten. Met de Republiek gaat het langzaam maar zeker achteruit. In de eeuwen na het rampjaar zal ze afglijden naar de status van een tweederangs-mogendheid.

Het nieuwe kasteel van Amerongen

Al gauw na het vertrek van de Fransen uit Utrecht, eind 1673 wordt begonnen met de bouw van het nieuwe kasteel in Amerongen en in 1678, het jaar van de vrede van Nijmegen, wordt het voltooid. De kasteelvrouw Margaretha Turnor houdt persoonlijk toezicht op de bouw. De stenen worden uit de klei van de Rijn, die vlakbij het kasteel stroomt, gebakken. Het is een typisch voorbeeld van Hollands classicisme: een minimum aan ornamenten en een maximum aan soberheid. De schoonheid zit in de lijnen en in de vlakverdeling.

De Republiek gaat een nieuwe tijd in. Het prinselijk gezag is nu stevig gevestigd en doordat de Franse koning bakzeil moest halen, is het gezag van Willem III in binnen- en buitenland enorm gestegen. Ons land gaat meer lijken op de koninkrijken en keizerrijken om ons heen. We hebben dan wel geen koning of keizer, maar wel een prins en zijn wil is wet.

De Waterlinie als verdediging van Holland in 1672

Schoolplaat 'Aan de Hollandsche Waterlinie' van J. Hofjck van Papendrecht (1858-1933).

J. Hofjck van Papendrecht
1911

Bram Provoost¹

De waterlinie in vogelvlucht

De Oude Hollandse Waterlinie was in de 17e en 18e eeuw een militaire verdedigingslinie lag tussen het IJsselmeer in het noorden en de Biesbosch in het zuiden. Deze waterlinie en haar opvolgers (Nieuwe Hollandse Waterlinie en de Stelling van Amsterdam) vormden enkele eeuwen de ruggengraat van de Nederlandse defensie, nauw verbonden met de waterbouwkundige traditie. De Oude Hollandse Waterlinie is, tijdens de opmars van het Franse leger in 1672, aangelegd ter verdediging van de economische en politieke macht van Holland en Amsterdam tegen aanvallen uit het oosten. Deze verdediging is gebaseerd op het onder water zetten (inunderen) van vrij grote gebieden laag gelegen land. Dit concept, dat buiten Nederland nergens op zo'n grote schaal is toegepast, kan gezien worden als één van de grootste infrastructurele ingrepen die ooit in ons land heeft plaatsgevonden. De linie was een doordacht netwerk van inlaatplaatsen

via sluizen bij de rivieren, dammetjes, sluisjes in aanvoerkanaalen, dijkjes en waterpeilbeheer.

Het waterpeil moest **te hoog** zijn om er nog te paard of te voet doorheen te gaan en **te laag** om er overheen te kunnen varen. Sloten en watergangen werden onzichtbaar, zodat men onverwacht in diep water terecht kon komen. Aangezien de meeste mensen in de 17e eeuw niet konden zwemmen en militairen meestal ook nog een zware bepakking hadden, waren dergelijke diepten levensgevaarlijk. Bovendien was het gebied door de geringe diepte niet toegankelijk voor grote vaartuigen, maar wel voor speciaal gebouwde bewapende platbodems.

De eigen troepen konden zich verplaatsen over hoger gelegen dijken en kades (zgn. accessen). Ter verdediging hiervan en van de plaatsen waar het water werd ingelaten, werden vestingsteden versterkt en op strategische plaatsen forten gebouwd. Samen met bestaande natuurlijke barrières (vooral in de nog niet ontgonnen veengebieden) waren hierdoor veel minder troepen nodig dan bij een dergelijke lange grens het geval zou moeten zijn.

Het ontstaan van de waterlinie

Het concept van de waterlinie stamt uit het einde van de zestiende eeuw. De eerste complete versie van de Oude Hollandse Waterlinie werd in 1672 gerealiseerd onder druk van een oprukkend groot Frans leger. In het jaar 1672, het zogenaamde Rampjaar, verklaar-

¹ Voor dit artikel is gebruik gemaakt van een tekst van Agnes Dogaert: *Historie van de Oude Hollandse Waterlinie*. De originele tekst is verkrijgbaar via (<https://edoc.pub/historie-van-de-oude-hollandse-waterlinie.html>). Verder is gebruik gemaakt van H. Hoogenboom, *Corden van Holland Het beeld van de Oude Hollandse Waterlinie*, Stichting Groene Hart, 2010; S. Enderink, *Het Oude Hollandse Waterlinie Boek*, WBOOKS L.A.M. Stichting Oude Hollandse Waterlinie, Woerden, 2022; L. Ouweneel, *Regenten en de Waterlinie in het Rampjaar. Hoe de Hollandse Waterlinie tot stand kwam*, Schoonhoven, 2022.

▲ *De Oude Hollandse Waterlinie: gered door het water. Moderne Schoolplaat uitgegeven door het Erfgoedhuis Zuid-Holland oude-hollandse-waterlinie-schoolplaat-erfgoedhuis-zuid-holland.pdf (erfgoedhuis-zh.nl).*

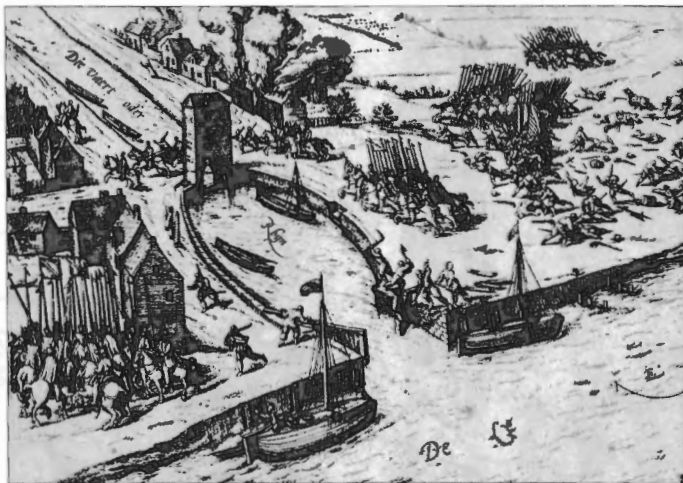
den Frankrijk, Engeland en de Duitse bisdom-vorstendommen, Münster en Keulen, de oorlog aan de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden. De Republiek bestond uit de gewesten Holland, Zeeland, Utrecht, Gelderland, Overijssel, Friesland en Groningen met het landschap Drenthe. Noord-Brabant en delen van het tegenwoordige Limburg, waren toen de zogenaamde Generaliteitslanden, d.w.z. ze stonden onder het bestuur van de Staten Generaal.

In theorie waren de gewesten verenigd in de Republiek gelijkwaardig, met een gezamenlijk betaalde defensie en een gezamenlijk buitenlands beleid. In de praktijk was het gewest Holland dé motor en leider van de Republiek met veruit de meeste inwoners, financiële middelen en vormen van bedrijvigheid. De verdediging van Holland, het tegenwoordige Noord- en Zuid-Holland, had dan ook de hoogste prioriteit. Er werd een beroepsleger ingesteld (het Staatse leger), het wapenarsenaal werd gestandaardiseerd en fortificaties werden aangelegd. Een gordel van versterkte vestingsteden met permanente garnizoenen moest de grenzen beschermen. Daarnaast beschikte de Republiek over een formidabele zeemacht, die een aanval vanuit zee moest voorkomen.

Voorlopers van de waterlinie: water ingezet als wapen

Water werd met enige regelmaat ingezet in de strijd tegen Spanje tijdens de Tachtigjarige Oorlog (1568-1648). In de eerste jaren werden bij de Spaanse belegeringen van Alkmaar (1573) en Leiden (1574) delen van de omgeving onder water gezet om de vijand op afstand te houden. Nadat het Staatse leger in 1585 bij Amerongen een nederlaag tegen de Spanjaarden leed, werd de sluis bij Vreeswijk geopend om de omliggende landen te inunderen en de vijand te stoppen. Het ging in die jaren veelal slechts om incidentele inundaties.

Toen duidelijk werd dat de oorlog met Spanje wel eens van lange duur kon zijn, begon men in Holland te onderzoeken hoe men zich kon verdedigen met

▲ *Gevecht bij de sluis van Vreeswijk (Vaert), 23 juni 1585. (Frans Hogenberg, 1585-1587, RP-P-OB-78.784-244, Rijksmuseum Amsterdam).*

inzet van het water. Het polderland van Holland en West-Utrecht bood hiertoe de mogelijkheid. Dit land werd kunstmatig droog gehouden met poldermolens en kon desgewenst onder water gezet worden bij een eventuele Spaanse inval van Holland en Utrecht. De Staten in Holland probeerden, samen met Utrecht, een gezamenlijke verdediging op te zetten. De eerste plannen volgden in 1589, waarbij men uitging van twee waterlinies: een Grebbelinie (van de Zuiderzee door de Gelderse Vallei naar de Neder-Rijn ten oosten van de Grebbeberg) en een Utrechtse waterlinie (tussen Muiden, Utrecht en langs de Vaartse Rijn naar Vreeswijk aan de Lek).

Pas in 1629 werd echt werk gemaakt van de Utrechtse waterlinie en werden bij Hinderdam, Nieuwer-sluis, Utrecht en Vreeswijk eenvoudige aarden verdedigingswerken aangelegd. Bijna een halve eeuw later bleek uit een onderzoek dat grote hoeveelheden kwelwater de inrichting van deze linie bemoeilijkten en duur maakten. Daarnaast weigerden de Staten van Utrecht hun soevereiniteit in geval van oorlog op te geven. Zij voelden meer voor een verdediging via de Grebbelinie. In het voorjaar van 1672 werd besloten Utrecht zonder verdediging te laten.

De oostgrens van het machtige en rijke Holland had aparte bescherming nodig. Dat had te maken met het verdedigingsstelsel van de Republiek, want de IJssel vormde voor eventuele vijanden een veel mindere barrière dan de grote rivieren in het zuiden: Lek, Waal, Maas, Merwede.

In Holland werd onderzocht hoe door het inlaten van water op diverse lage plaatsen het land voor de vijand ontoegankelijk gemaakt konden worden. Ter verdediging van Holland werd gekozen voor inundaties langs de oostgrens van het gewest, waarbij echter ook Utrechts grondgebied werd betrokken. Toen, medio 1672, grote delen van dit gewest door de Fransen waren ingenomen, hoefde men in Holland geen rekening meer te houden met de (oorspronkelijke) soevereiniteit van Utrecht.

Onderzoek in de Hoogheemraadschappen van Rijnland en Woerden, Schieland, Delfland, de Krimpenwaard, de Alblasserwaard, het Land van Altena

1672.

DE HOLLANDSCHE WATERLINIE IN 1672.

1 c.M. - 2 k.M.

1672.

The map depicts the following elements:

- Geography:** Major bodies of water include the Zuiderzee to the northeast, Haarlemmermeer to the west, and the Rijn river flowing through the center. Numerous smaller canals and rivers are shown, such as de Amstel, de Oude Rijn, de Lek, and de Waal.
- Cities and Towns:** Labeled locations include Haarlem, Amsterdam, Naarden, Utrecht, Dordrecht, Gouda, Woerden, and Leerdam, among many others.
- Military Units and Positions:**
 - Johan Maurits:** Located near Naarden, with his army (J.A. 2 R.C., 2 Sp.Eskt) positioned at Mulders Weesp.
 - Prins (Orange):** Positioned near Bodegraven, with his army (2 R.C., 9 R.C.) nearby.
 - Willelm III:** Positioned near Woerden, with his army (55 Sp.Eskt, 2 Riebrugge).
 - Louvignies:** Positioned near Schoonhoven, with his army (1 R.I., 2 R.C., 2 Sp.Eskt).
 - Krimpenerwaard:** A large unit labeled "Krimpenwaard 2^e K.O.M." is shown in the southwestern part of the map.
 - Vlief Heeren Landen:** A large unit labeled "Vlief Heeren Landen 1^e K.O.M." is shown in the southeastern part of the map.
- Other Labels:** Various smaller units and locations are noted throughout the map, including "Groene jonker", "Ouderkerk", "Nieuwpoort", "Leerdam", and "Dordrecht".

e.d. resulteerde in gedetailleerde beschrijvingen van de uiteenlopende polderpeilen. Aan de hand van deze rapporten begon men met werkzaamheden, die voor mogelijke inundaties vereist waren. Door het acute oorlogsgevaar moest er echter al in juni/juli 1672 daadwerkelijk geïnundeerd worden. In 1672 bleek de landverdediging van de Republiek door verwaarlozing amper een hindernis voor de oprukkende vijandelijke legers. Het leger van de Franse zonnekoning Lodewijk XIV (1638-1715) verplaatste zich angstwekkend snel naar het hart van de Republiek: Holland en Amsterdam. Er brak paniek uit en het jaar 1672 werd hét traumatische jaar in de Gouden Eeuw. Het jaar van militaire ineenstorting, van bijna totale demoralisering; het jaar waarin de ondergang van de machtige en bedrijvige Republiek aanstaande leek. Kortom het jaar van totale verwarring en grote volkswroede op het leger en de regenten: het Volk Redeloos, de Regenten Radeloos en de Republiek Reddeloos.

Holland alsnog gered door inzet van de waterlinie

Nadat de vijand tot in de Betuwe was doorgedrongen, trok het Staatse leger zich terug uit de stelling achter de Gelderse IJssel, terwijl het Utrecht verliet toen de Fransen daar binnenvielen. De nieuwe verdedigingslinie van het leger strekte zich uit van de Merwede - driehoek Gorinchem, Woudrichem en Loevestein - in het zuiden naar Muiden en het Muiderslot bij de Zuiderzee in het noorden. De verdedigingslinie liep daarbij in grote lijnen via de versterkte plaatsen Ameide en Schoonhoven; Goejanverwellesluis, Nieuwerbrug en Bodegraven; Woerdens Verlaat, Uithoorn en Ouderkerk aan de Amstel, Abcoude, Hinderdam, Uitermeer en Weesp.

Deze stelling moest in de eerste plaats verdedigd worden door een reeks van aaneengeschakelde inundaties rond de genoemde plaatsen. Dijken, polderkaden en een aantal wegen dienden dienst als keerkaden. Op de cruciale plaatsen in de linie – vooral de waterlopen met de sluizen – werden in eerste instantie oude schansen in gereedheid gebracht en gewapende schepen geposteerd, zoals bijvoorbeeld bij de Sluis van de Zederik bij Ameide.

De waterlinie werd door de rivieren de Merwede, de Lek, de Hollandsche IJssel, de Oude Rijn en de Vecht in verschillende gedeelten of kommen verdeeld. Iedere kom had een hoofdpост om de militaire verdediging te coördineren.

1^e Kom: Inundatie tussen de Merwede bij Gorinchem en de Lek bij Ameide (de Vijfheerenlanden, een groot deel van de Alblasserwaard en een klein deel van de Tielerwaard) met Gorinchem als hoofdpост en Veldmaarschalk Wirtz (of Wurtz) (1612-1676) als bevelhebber. Bij Ameide-Sluis was ter verdediging van de zuidelijke Lekdijk een Schans (Retranchement) aangelegd, bemand vanuit Gorinchem en/of Schoonhoven. Nieuwpoort was in 1672 nog geen volledige vesting.

2^e Kom: Inundatie tussen de Lek bij Schoonhoven en de Hollandsche IJssel bij Goejanverwellesluis (delen van de Krimpenerwaard en de Lopikerwaard) met Schoonhoven als hoofdpост. Bevelhebber was de Zuid-Nederlandse Markies de Louvignies, met 2800 man Spaanse² cavalerie. Hij werd in november 1672 opgevolgd door Graaf Maximiliaan de Merode, Markies van Westerloo, eveneens een Zuid-Nederlandse edelman.

3^e Kom: Inundatie van de Hollandsche IJssel bij Goejanverwellesluis tot de Oude Rijn bij Nieuwerbrug en de Wierickerschans en vandaar tot het Woerdens Verlaat. Het eerste gedeelte was aan de west- en oostzijde begrensd door de Dubbele en Enkele Wiericke. Dit was veruit het smalste en daardoor kwetsbaarste deel van de hele waterlinie. Het tweede gedeelte werd begrensd door de Grecht³ en de Meije. De verdediging was in handen van troepen onder leiding van Stadhouders Willem III (1650-1702), die zijn hoofdkwartier in Bodegraven en Nieuwerbrug had.

4^e Kom: Inundatie vanaf het Woerdens Verlaat tot de Amstel en van daar tot de Zuiderzee bij Muiden. Deze kom werd verdedigd vanuit Muiden door Veldmaarschalk Johan Maurits van Nassau-Siegen (1604-1679).

Daarnaast was ten zuiden van de Merwede was ook het Land van Altena geïnundeerd, alsmede delen van het noordwesten van Brabant.

De Staten van Holland hadden op 8 juni 1672 de opdracht gegeven om te beginnen met de inundaties. Dit ging niet zonder slag of stoot en de plaatselijke bevolking werkte de inundaties aanvankelijk tegen. Men was bang voor het verlies van bestaansmiddelen en wilden niet dat hun weilanden en akkers onder water werden gezet. Sommige lokale overheden⁴ hielden zelf de sluizen gesloten uit angst voor woedende boeren. Met harde hand werden bestuurders en bewoners gedwongen om mee te werken. Op plaatsen, waar de dijken overdag werden doorgestoken, deden de boeren er 's nachts alles aan om dit weer terug te draaien. Door al deze strubbelingen liep de totstandkoming van de waterlinie een flinke vertraging op (zie kader)

◀ De inundatiekommen en de hoofdpостen van Hollandse Waterlinie in 1672. Per post wordt de naam van de bevelhebber en de daar gelegerde regimenten vermeld.

2 In 1672 was Spanje, vanwege de mogelijke verovering van de Zuidelijke (Spaanse) Nederlanden, een bondgenoot van Nederland in de strijd met de Fransen.

3 De Grecht of Greft is een wetting tussen de Oude Rijn bij Woerden tot de Kromme Mijdrecht.

4 Leen Ouweeneel beschrijft de dilemma's van de bestuurlijke elite om het land onder water te zetten in het boek: 'Regenten en de Waterlinie in het Rampjaar', 2022, Historische Uitgaven Schoonhoven.

Inundatie van Gorinchem tot Ameide

(Uit: Sander Enderink, Het Oude Hollandse Waterlinie Boek, WBooks, 2022, blz. 75-77, 212).

De inundaties tussen de Merwede en de Lek moesten de vestingstad Gorinchem beschermen. Dit deel van de Linie kwam daarom neer op een inundatie van het gebied ten oosten van de lijn Gorinchem-Ameide. De inundatie van de Vijfheerenlanden verliep moeizaam. Een eerste probleem was dat de sluis aan de Merwede bij Dalem weliswaar door Holland was betaald, maar in Gelderland lag. Het tweede probleem was groter: boeren kwamen in opstand, bezetten de stadspoorten van Gorinchem en wierpen langs de dijken blokkades op om het werk aan de inundaties te verhinderen. Hierin waren zij succesvol: de sluisen bleven dicht tot veldmaarschalk Wirtz op 19 juni 1672 arriveerde en de boeren verjaagde. Wirtz berichtte aan de Staten van Holland dat hij aanvankelijk om de tuin was geleid door de boeren, die hadden gesuggereerd dat de inundatie niet lukte door de waterstand van de rivier. Hij concludeerde dat *'de rechte wege'* daardoor niet was gevolgd. Hij wist inmiddels beter en de inundatie slaagde alsnog.

De inundatie van de veel grotere Alblasserwaard had niet de voorkeur van de Staten van Holland, maar door de moeizame inundatie van de Vijfheerenlanden moest ook het westen van Gorinchem door water beschermd worden. Dit stuitte opnieuw op verzet van de boeren, die de inundaties saboteerden. Hoewel door sluisen en dijkgenen veel water werd ingelaten, steeg het waterniveau nauwelijks. Boeren herstelden de dijken weer en zetten de sluisen dicht. Bevelhebber Wirtz wist hoe het kwam en hekelde de *'grootte bedriechelyckheit'* van de boeren. Nadat Stadhouder Willem III publiekelijk dreigde om saboteurs te executeren kwamen de inundaties tussen Gorinchem en Ameide tot stand.

Een belangrijke inundatiesluis voor de Overwaard (een deel van de Alblasserwaard) lag in Nieuwpoort. Ook deze sluis was in 1672 gesaboteerd door opstandige boeren. In 1696 werd een nieuwe sluis aangelegd tegenover het oude stadhuis. Een jaar later werd het stadhuis verplaatst waardoor het boven de sluis kwam te liggen. Hiermee wilde men voorkomen dat een toekomstige inundatie weer gesaboteerd kon worden.

Portretten van de Stadhouder en de beide Veldmaarschalken als bevelhebbers bij de verdediging van de waterlinie en Holland in 1672 en van admiraal De Ruyter

Stadhouder Willem III,
Prins van Oranje
(1650-1702)

Veldmaarschalk
Johan Maurits van Nassau-
Siegen (1604-1679)

Veldmaarschalk
Paulus Wirtz (Wirtz)
(1612-1676)

Luitenant Admiraal
Michiel Adriaansz.
de Ruyter (1607-1676)

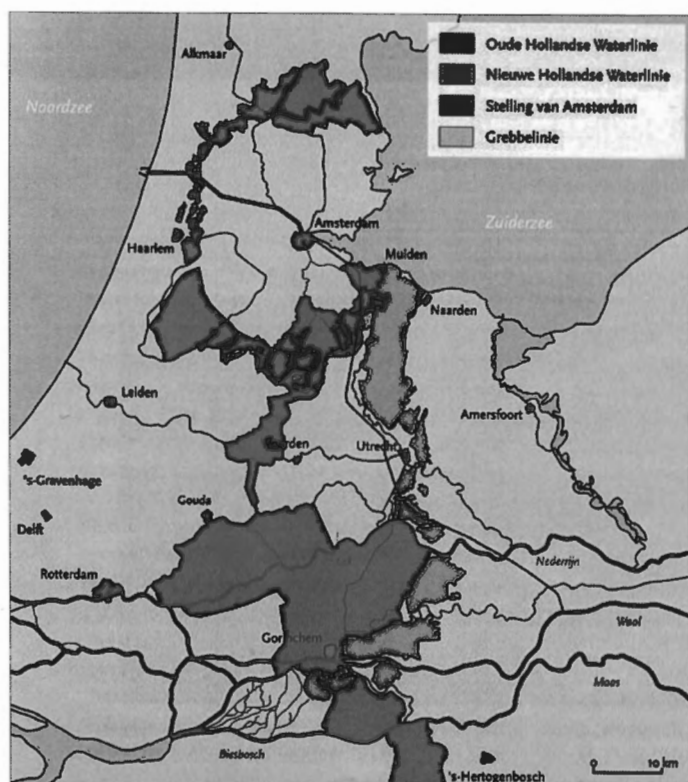

Fort Wierickerschans bij Bodegraven/Nieuwerbrug.

In tegenstelling tot de landverdediging was de verdediging op het water namelijk wel in orde, mede te danken aan een tweetal zeeoorlogen tegen de grote maritieme rivaal Engeland in 1652- 1654 en 1665-1667. De oorlogsvloot van de Republiek onder leiding van Admiraal Michiel Adriaansz. de Ruyter (1607-1676) hield ook in het Rampjaar een gecombineerde Engelse en Franse oorlogsvloot op afstand. Hierdoor werden invasies vanuit zee voorkomen en kon men zich concentreren op de verdediging met behulp van de waterlinie. In eerste instantie was onderwaterzetting de hoofdmoot van de verdediging. Maar in 1672 lagen de vestingen alleen aan de uiteinden van de waterlinie en deels bij Schoonhoven. Het ondergelopen gebied werd vooral met vaartuigen verdedigd. Grote aantallen met kanonnen bewapende platte schepen – bekend als ‘uitleggers’ – werden ingezet in de ondergelopen gebieden en op de rivie-

ren. De leiding hierover lag ook bij vlootvoogd De Ruyter.

Mede door getreuzel van de Franse troepen na het bezetten van Utrecht, bleek de linie van inundaties in staat om een verdere opmars van de grote Franse hoofdmacht te stoppen. Gedurende ruim een jaar lagen de legers van de Republiek en Frankrijk tot midden 1673 aan beide zijden van de inundaties. Wel werden, vooral vanuit de stad Utrecht – het hoofdkwartier van de Fransen-, regelmatig pogingen gedaan om met kleinere eenheden de linie over te steken en in het gebied van de tegenpartij verwarring te stichten of plunderingen aan te richten. Deze ‘schermtselingen’ speelden zich af in een decor van de eerder beschreven dijken en kaden die boven het geïnundeerde land uitstaken. De overval op Ameide eind november 1672 is hiervan een voorbeeld, maar

▲ Waterlinies in wet- en midden Nederland.

ook plaatsen als Bodegraven en Zwammerdam werden getroffen door de Franse troepen. De inundaties wisten de Fransen weliswaar tot staan te brengen, maar de invallende vorst dreigde eind december 1672 roet in het eten te gooien. De watervlakten werden immers begaanbaar en een flinke Franse troepenmacht trok ten noorden van de Oude Rijn via Zegveld, waar geen versterkingen waren om de militairen tegen te houden, het ijs over. De plotse linge dooi in de dagen daarna dreigde de Fransen evenwel fataal te worden. Ze konden echter via de zuidoever van de Oude Rijn terugtrekken omdat een Staatse bevelhebber daar de versterking bij Nieuwerbrug had verlaten. Het onbeschermd gebied aan de zuidzijde van de Oude Rijn werd door het Franse leger totaal verwoest.

Verdere uitbouw van de waterlinie in 1673

De inundaties waren in het Rampjaar met grote haast en soms bij toeval gesteld, waardoor grotere gebieden dan strikt noodzakelijk was onder water kwamen te staan. In 1673 begon het tij echter te keren en nam het geloof in een goede afloop toe. Het defensieve maakte daardoor plaats voor het offensieve, ook in de inrichting van de waterlinie. Vanaf het begin van 1673 kwam er meer systeem in de wijze van inunderen: verschillende doorgravingen werden gedicht, dijken en kaden verzwakt en/of verhoogd en inundaties teruggebracht tot het nodige. Op 1 augustus 1673 werd een vast peil ingesteld, waarop het inundatiewater zou moeten blijven. Welk peil dit was, is onbekend. Het werd afgekondigd op gezag van de prins van Oranje. De aanleg van een nieuw sluizencomplex in de Vecht in Muiden vanaf 1673 was van

cruciale betekenis om de inundatie goed te kunnen regelen. Deze grote zeesluis zou de oude sluizen in de Hinderdam (op de grens van Utrecht en Holland) overbodig maken, overigens na bijna een eeuw van plannenmakerij en tegenwerking vanuit Utrecht.

Verder werd voortvarend een begin gemaakt met de daadwerkelijke fortificatie van de Hollandse waterlinie in 1673. In het zuiden was de vestingdriehoek Gorinchem, Woudrichem en Loevestein goed verdedigbaar. Kleine versterkingen konden hier volstaan. Langs de Lek hadden de Fransen Ameide overvallen en grotendeels verwoest. Het dijkstadje Nieuwpoort zou een volledige vesting moeten worden. In Schoonhoven werd het aantal bastions van drie, aan de oostkant gelegen, uitgebreid tot acht. De stad was hierdoor geheel gesloten in militair opzicht. Samen zouden Nieuwpoort en Schoonhoven de toegang naar Holland via de Lek en over de dijken voorgoed moeten afgrenzen⁵.

In het kleigebied van de Hollandse IJssel en de Oude Rijn werd de vesting Oudewater behoorlijk versterkt, hoewel deze stad nog niet officieel in de waterlinie was opgenomen. Bij Gouda werden in 1673 enige verdedigingswerken aangelegd in verband met de waterlinie. Op de plaatsen waar de Dubbele en Enkele Wiericke de Hoge Rijndijk kruisten (de toenmalige weg van Woerden naar Leiden) werden na de verwoestingen van het Franse leger nieuwe fortificaties opgebouwd. Aan de oostkant bij de Nieuwerbrug was dat een klein fort en daar achter aan de westkant een groot fort op de plek van een oude schans: Fort Wierickerschans. Woerden bleef tot november 1673 in vijandelijke handen.

In het noorden moesten vestingsteden en forten de toegang tot Holland en Amsterdam via het mondingsgebied van de Vecht en langs de Zuiderzee vergrendelen. Muiden werd echt versterkt, terwijl Weesp tot een vesting gemaakt zou moeten worden. Ook Naarden bleef tot september 1673 in het bezit van de Fransen. In deze hoek werden tevens enkele schansen uitgebouwd tot forten bij Uitermeer en bij de Hinderdam. Verderop langs de Vecht werd bij de Nieuwersluis zelfs een complete vesting uit de grond gestampt in 1673. Hierdoor kon de inundatie in zuidoostelijke richting uitgebreid worden.

De belangrijke en zeer succesvolle rol van de waterlinie in 1672/73 was, na het vertrek van de Fransen uit de Noordelijke Nederlanden in 1674, aanleiding om dit type verdediging verder uit te bouwen. In de loop der tijd ontstonden de Nieuw Hollandse Waterlinie, die ten oosten van Utrecht lag, de stelling van Amsterdam en de Grebbelinie. Tot de Tweede Wereldoorlog (1940-1945) is gebruik gemaakt van deze verdedigingsmethode. In 1940 bleek deze methode zonder betekenis te zijn en werden de functies opgeheven. Inmiddels zijn de stelling van Amsterdam en de Nieuwe Hollandse Waterlinie op de UNESCO Werelderfgoedlijst geplaatst.

5 Zie het artikel "Gevolgen van het Rampjaar voor Ameide en omgeving" elders in dit Nieuwsblad.

Franse Tyranny gepleecht op de Hollandse Dorpen
 (naar Romeyn de Hooghe, 1674, RP-P-OB-77.181, Rijksmuseum Amsterdam).

“Amejde van de Franschen overwallen”

Opgetekend door tijdgenoten Tobias van Domselaer, Petrus Valkenier en Lambert Van den Bosch: bewerkt door Bram Provoost.

Inleiding

Op de website van de HVAT is een grote hoeveelheid informatie samengebracht over het Rampjaar 1672, met de nadruk op de gebeurtenissen in Ameide en omgeving². Daaronder is ook een aantal berichten uit de jaren kort na het Rampjaar. Enkele van de teksten uit die tijd over Ameide zijn al eens eerder gebruikt en/of gepubliceerd in het Nieuwsblad van de HVAT o.a. door J.P. Veerman³. In dit artikel wordt een drietal beschrijvingen besproken. Deze drie boeken zijn verschenen in de jaren 1674-1675, relatief kort na de

gebeurtenissen in 1672 en nog tijdens de Hollandse Oorlog met de Frankrijk die tot 1678 duurde. In de huidige tijd zijn deze teksten, soms met gotische letters, uit de late 17de eeuw niet eenvoudig te lezen. Daarom wordt aan de oorspronkelijke teksten af en toe een verklarende vertaling toegevoegd.³

Het eerste eigentijdse boek is van Tobias van Domselaer (1611-1685) uitgegeven in 1674 met als titel: *“Het Ontroerde Nederlandt, door de Wapenen des Konings van Vrankrijk, Dat is Een Waarachtigh Verhaal van den Franssen, Engelsen, Keulsen, en Munstersen Oorlogh, Tegen de Vereenigde Nederlanden, Met desselfs Binnelandtse Beroerten”*. Bijzonder is dat de naam Van Domselaar niet als auteur op de titelpagina staat, maar in plaats daarvan: *Door een Liefhebber der waarheydt, uyt eenige authentijke Stukken, Schriften, Oog- en Oor-getuygen, beschreven, en te zamen gestelt”*.

1 Voorstelling van de wreedheden gepleegd door de Franssen troepen in Holland, eind december 1672. Spiegelbeeldige, verkleinde kopie naar de voorstelling van Romeyn de Hooghe (FM2435) uit 1673. De prent is gebruikt in Van Domselaer *“Het Ontroerde Nederlandt”*, Amsterdam 1674. p 464.

2 Website HVAT: Ameide en het Rampjaar 1672 (www.ameide-tienhoven.nl/ameide-en-het-rampjaar-1672).

3 Deze tekst is eerder gepubliceerd in artikelen van J.P. Veerman in het Nieuwsblad HVAT 1998, jrg. 9, nr. 1 en 2, en in 2010, jrg. 21, nr. 1, blz. 31-36.

HET ONTROERDE NEDERLANDT,

Door de Wapenen des
KONINGS van VRANKRYK,

Dat is
Een Waarachtigh Verhaal.

Van den

Franfen,
Engelfen,
Keulfen, en
Munfterfen

O O R L O G H,

Tegen de

VEREENIGDE NEDERLANDEN,
Met deffelfs Binnelandtfe Beroerten.

Daar in nauwkeuriglyk alle der zelver Doozballen worden verhandelt.

Door een Liefhebber der waarheyde, uyt eenige auzentijke Stukken, Schrif-
ten, Oog-en Oor-getuygen, befchreven, en te zamen gefelt.

Met verfcheyde Figuren verrijct.

Clas 33 Platteen

'Amftterdam, By Markus Willemsz. Doornik, Boekverkooper, op de Vijgen-
dam, in 't Kamoor Inkt-vat, 1674.

▲ Titelblad 'Het Ontroerde NEDERLANDT, ...' uit 1674.

Tobias van Domselaer schrijft op blz. 431-433.

“Overval der Franse, te Ameyde

Den 26 November, 1672. des middaghs zijn uyt Utrecht getrokken / 1000 Man, na Vianen, alwaar zich eenige Ruyterye en Dragonders van Kuylenburgh hebben by gevoeght: Deze zijn des avondts gemarcheert na het schoone Dorp Ameyde, toekomende den Heer van Brederode, alhier op de Sluys was een Trenchement (Schans) of Afsnijding gemaakt / met Palissaden bezet / daar den Colonel Bampfild met zijn Volk de wacht had. Hier op zijn de Fransen des nachts aangevallen / en vonden weynigh of geen tegenstandt / want het Volk liep schandelijk wech / 't welk de Franse bemerkende / lieten 't Retrenchement leggen / en begaven haar na 't Dorp, plonderden 't / en staken 't aan brandt / en gingen met de buyt, al voort wederom deur.

De Heer Veldt-Marechal Wirtz tot Gornichem (sic. Gorinchem) dit vernemende / begaf zich aanstonts derwaarts / en bevondt de zaak zodanigh gelegen als Hy aan hare Hoogh-Mog: de Heeren Staten Generaal te kennen geeft door de volgende

MISSIVE

Hoog-Mogh. Heeren,

Mijn Heeren, U Hoogh-Mog: kan midts dezen onderda-
nigh niet voor onthouden, hoe dat ik gisteren een paar
uuren voor den daagh, omtrent de klokke vijf, alhier
schieten hoorende, en van den Tooren (van Gorin-
chem) en Wal gewaar werdende, dat het ter Ameyden
was, alwaar kort daar na een Brandt ontstont, gaf ik

ordre (bevel), dat het Volk zo voort (onmidellijk) in de
Wapenen zoude komen; En het Regiment Guardes van
Zijn Hoogheyt 's avondts te vooren hier gekomen we-
zende, en noch in Schepen aan de Brugh leggende, en
alzo het gereetste zijnde, liet ik Marquerque (Meer-
kerk) marcheeren, met de Heer Commandeur Gol-
steyn verlatende, dat zo ras (zodra) de Gecomman-
deerde van de andere Regimenten gereet waren, de
zelve ook volgen zouden; Als ik voor mijn Persoon met
eenige weynige Ruyters, de welke hier leggen, voor uyt-
gaande op ter Ameyden, recognosceerde (het terrein
verkennen), kreegh ik door eenige Gevangens kondt-
schap (informatie), dat die Post van Ameyden al over-
weldicht was, en dat de Vyandt, de welke over 800
Man te Voet, en 200 zo Dragonders als Ruyters sterk
hadde geweest, na dat hy Ameyde uytgeplondert en in
den Brandt gesteken hadde, wederom geretireert (teru-
getrokken) was. Op de Sluyse ter Ameyden komende,
hebbe ik het werk noch zodanigh in zijn geheel gevon-
den, dat niet meer als een Pallissade was afgekapt.
Ameyden was op verscheyde plaatzen in den Brandt
gesteken, en grooten deels afgebrant, al evenwel zijn de
Kerk, Raathuys, en veel andere Huyzen noch blijven
staan. Die in de Kerk in reserve bewaarde Ammunitie
(munitie, strijdmiddelen), heeft zich ook noch daar in
gevonden. Ik hebbe den Luytenant Colonel Kroneman
met 6 Compagnien van Zijn Hoogheyds Guardes, als
de welke mij de eerste volgden, tot defensie en betere
verbouwinge van de Werken daar gelaten, tot dat het
Regiment van Sidlenitsky tot Schoonhoven, als waar
toe de Patenten jongst van Zwammerdam af gezonden,
zal zijn aan gekomen, als wanneer de Heer Marquis de
Westerloo, de Garde zal aflossen laten. Van 't Bamp-
fields Regiment zijn op d'Ameydische Sluysen doot
gebleven, Capiteyn Zwansbel, een Luytenant, en een
Vaendrigh zwaarlijk gequetst, maar niet gevangen. Die
gene welke onze gevangens hebben zien wech voeren,
zeggen, by de 60 geweest te zijn. Van de hare hebbe ik
als boven recognosceren latende, 7 gekregen; aan
Dooden, eenige 20 getelt; Zo veel ik uyt de Plaatzen
daar zy lagen judiceren koste, wel zo veele Fransen als
van de onze, maar van 't Bampfilds Regiment zullen
wel veele verlopen wezen. Ik hebbe hem geheeten, met
het Regiment tot Nieupoort te logeeren, om het ver-
loopen Volk wederom by malkander te brengen. Waar
mede Hoog-Mog. Heeren, etc.
Gorkom den 28. November 1672.
Geteekent, P. Wirtz.

Na dat d'Heer Wirtz van Ameyde vertrokken was / is
hem van den naderen toestandt / alsdaar / het volgen-
de bericht toegezonden.

EXTRACT

Van een Brief uyt Ameyden, van den 28 November des
morgens ten 9 uuren.

Zedert het vertrek van U Excellentie, en is hier niet
voorgevallen, dat mijn heeft konnen obligeren aan U.E.
eerder bekend te maken, ter deezer ure hebbe ik alleen
maar aan U.E. te zeggen dat op heden hier zijn we-
derom gekomen 2 Gevangenen van 't Regiment van
Bampfild, die 't van deze nacht van de Fransen zijn
ontkomen, welke rapporteren, datter nier meer als 6
Gevangenen in alles by de Fransen zijn geweest, der-
halven deze 2 weder gekomen zijnde, by haar niet

meer als 4 zijn gebleven: wat aangaat haar Dooden, ik hebber van daagh 22 doen begraven, onder de welke waren die men genoegzaam voor Officiëren konde bekenen (herkennen), een is er noch gestorven te Lexmonde, behalven de andere Dooden die zy in de Riviere gesmeten hebben, en met haar mede genomen, volgens 't gene zy bekend hebben te Vianen, zy hebben 16 Gequetsten (gewoonden), onder de welke is de Commandeur zijnde een Marquis, en noch een ander Marquis, de Commandeur is noch te Vianen om zich te laten verbinden."

Tot zover de correspondentie met Wirtz. Het verhaal van Van Domselaar gaat als volgt verder:

"Dat de Fransen hier zo veel dooden en gequetsten hadden gekregen / was gekomen van de Uytleggers, die met hun Geschut (met Schroot geladen/) in den eersten aanval / daar dapper onder/ en schier niet misschoten. Onder de gequetsten was mede den Heer Castelnau, Aanvoeder van deze Troupen, en een der Grootste Marquisen van Vrankrijk, en van den Koning wel bemindt / en noch een ander Marquis. Den eersten is daar na tot Utrecht, met noch 3 Capiteynen, die mede in dezen aanval waren / aan hare Quetsuren (verwondingen) overleden. De Gemalin van Castelnau had in Vrankrijk (even voor haar Gemaals overlijden tot Utrecht) in 't Kraam-bedde gelegen van een Zoon; zy quam nu / met hare 3 kinderen voor den Koning, beklagende zich / over haar Mans overlijden / en is ook eerlijk van die Majesteit met verscheyde waardigheden, vereert geworden. Den Colonel Bampfild, die zijn Regiment te Nieupoort, zo veel verzamelde als mo-

gelijk was / wierd daar na beschuldigt / van in deze actie zich niet te hebben gequeten, als wel hadde behoort, is daar over gevangen genomen / en daar na in 's Gravenhage, in de Castelnye verzekert. Tot zover het verhaal van Van Domselaar over Ameide.

De tweede eigentijdse tekst is die van Petrus Valkenier (1638-1712), een in die tijd bekende geschiedschrijver. In zijn driedelige boek "Verwerd Europa", uitgegeven in 1675, schrijft hij over de oorlogen die sedert het jaar 1664 in Europa gevoerd werden Valkenier geeft een eigentijdse heldere beschrijving van de overval op de schans bij Sluis en de plundering van Ameide. De tekst in 't Verwerd Europa...', uitgave 1675, blz. 820-821, luidt als volgt:

"Ameide word door de Fransche geattacqueert (aangevallen)

Het schoone Dorp Ameide most met zijn puyn-hoop mede besuyren de opgevatte boosheyt der Franschen, want deselve op den 26. November (zie kader) om 4. uyren. in de morgenstand, met meer als 800. man te voet en 200. te paard onder 150. Officiers, het Retrenchement (Fr. verschansing, versterking), dat op den Dijk by de Sluys van takke-bosschen 6. a 7. voeten (ca. 2 meter) hoog, sonder Flanquen, Grachten en Borst-weeringen, en van achteren ongeslooten (open) opgeworpen, en voor alleen met pallissaden (aaneengesloten rij palen) beset was, over den hoogen Dijk, en door een nauwen binnenweg furieuselijk quamen attaqueeren, werdende geleyt door 4. soldaten, die van desen post gedeserteert waren, en den Vyand de slechte constitutie (toestand) van de fortificatie en besettinge hadden bekend gemaakt, als dat het heele Regiment, dat hier onder den Colonnell Bamphielt post hielt, met de Mariniers van den Zee-Capiteyn Brakel, die voor een derde part met Morgen-sterren (knots met stekels, wapen), voor een derde part met bijlen en halve-pieken, en voor 't resterende derde part met snaphanen (historisch type geweer) gearmeert (bewa-pend) waren, niet sterker was als 300. soldaten en 13. of 14. Officiëren, onder dewelke grote siekte, ellende en alle disordre (wanorde) de overhand hadde, so dat sy niet geschroomt hadden opentlijk uit te seggen, dat sy liever wilden vallen in handen van de Fransche, om daar minder miserabel te leven, als hier in alle de ellenden meer miserabel te sterven, en dat sy op 't aankomen van den Vyand hare wapens liever wilden nedersmijten, als vechten, gelijk sy ook na eenig resistentie deden, salveerende sich (zich reddende) elk om 't seerste met de vlucht te rug over den hogen dijk, als de Vyand door de voorsz. Deserteurs om de pallissaden heen, tot aan de knijen (knieën) door 't water, binnen het Retrenchement wierde geleyt, daar hy 't Quartier van den Colonnell Bamphielt aanstonts uytplonderde (plunderde), en in koolen sette (in brand stak), en so voorts op 't Dorp Ameide aandrong, daar van hy mede in der haast meester wierd, niet tegenstaande de Colonnell Bamphielt een uytterste effort (inspanning) wilde doen in een nieuwen post, die de Veld-Marschalk Wurts op den hoogen dijk hadde geordonneert (be

't VERWERD EUROPA, OFTE Politieke en Historische BESCHRYVINGE

Der waare Fundamenten en Oorsaken van de Oorlogen en Revolutien in Europa, voornamtelijk in en omrent de Nederlanden zedert den jaare 1664. gecauseert door de gepretendeerde Univerfele Monarchie der Franschen.

Verdeelt in dry Deelen,

Waar van het

- I. Verhandelt het Interest van Staat, so in 't algemeen, als in 't bysonder van yder Potentaat en Republiyk in Europa.
- II. De Fransche Oeffenen, Maximen, Kuyperen aan alle Hooft van 't Christenryk, haaren Staat, Voordel, Rykdom, Proceduyren en Oorlogs-Preparatiën tegens de Nederlanden; Als mede de Constitutie, Alliantien en Oorlogs-preparatiën van den Vereenighden Staat.
- III. Eenpertinente Historie van alle Oorlogs-actien in en na den jaare 1672. in Europa voorgevallen; Mitsgaders de Burgerlyke Bevoerten in de Hollandfche en Zeeffche Steden, &c.

Beschreeven door

Mr. PETRUS VALKENIER, Advoc.

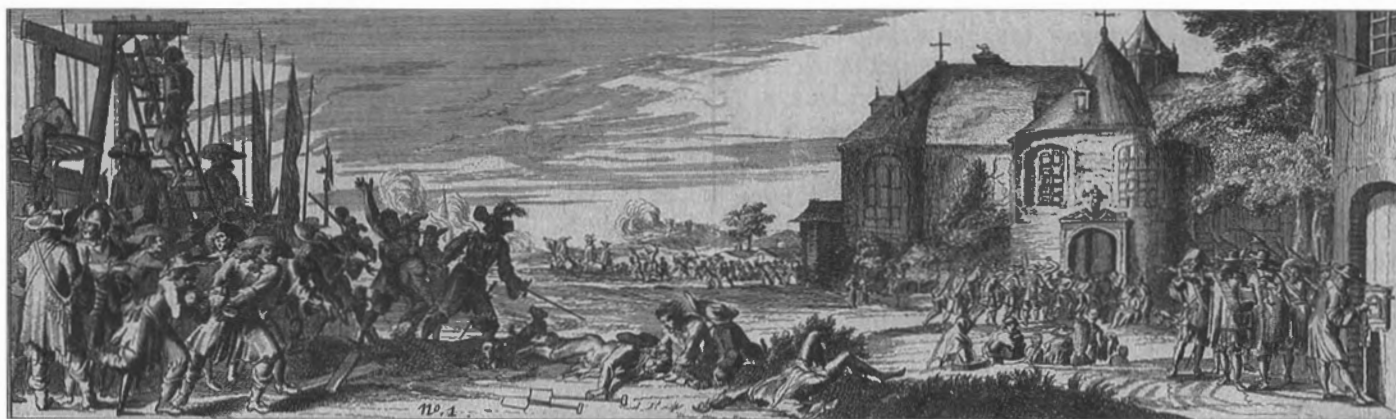
Met bygevoegde Ambtelijke Stukken.

DEN TWEEDEN DRUK.

Amsterdam, By HENDRIK en DIRK BOON, Boekverkoopen. 1675.

▲ Titelblad van Den Tweeden Druk van 't Verwerd Europa ... van Petrus Valkenier uit 1675.

▲ Franse wreedheden, no. 1 (naar Romeyn de Hooghe, 1673, RP-P-OB-77.185, Rijksmuseum Amsterdam).

TOONEEL DES OORLOGS,

Opgericht in de VEREENIGDE
NEDERLANDEN;

Door de Wapenen van de Koningen van
VRANKRYK en ENGELAND,

Keulsche en Munstersche Bisschoppen.

TEGEN

De Staten der Vereenigde Nederlanden,
en hare Geallieerden.

*Met de gewoontedige schen, door de gehele voorre, en voornamelyk in EUROPA
vergeleken, Ziet men hier 1669. alwaar de Historie van L. van Aitzema opzigt
als dat tegenwoordigen tijt. Naekstomig en vromerachtig, uyt eenomig
Scrijven en sekere Raporten, i' samen-gefelt.*

Door LAMBERT van den BOSCH.

Versiet men vele nymende Koorl-Platen; soo van Afbeeldels der voornamste Per-
sonen, Steden, Sterkten, en uytkekenste Geschiedenissen, enz.

Afgeleids in vier Deden.

AMSTERDAM,
By JACOB van MEURS, en JOHANNES van SOMEREN, Boekverkoopers.
In Compagnie, Anno 1673.

volen), 't welk door den onwil der Soldaten even so weynig succes hadde, als het defendeeren (verdedigen) van den eersten post.

Mishandelt en verbrand

By de verovering van dit Dorp sag men den Vyand alle de vooren genoemde actien van Tyrannye itereeren (herhalen) en verdubbelen, met roven, branden, vrouwen-schenden en alle vreeslijke actien te bedrijven, die meer een Barbaar, als een Christen eygen zyn. Eenige weynige uyren daar na retireerde hy (trok hij terug) weder derwaarts, van waar hy gekomen was, met sich gevangen nemende omtrent 60. soldaten, waar tegen hy, behalven 70. Soldaten, ook verloren hadde den Marquis Chastelneau (Markies Castelnau, zie kader) en eenige andere Officieren, welker verlies hy viermaal meer beklagde, als hy dese overwinning estimeerde (waardeerde)."

In 1675 publiceerde Lambert van den Bosch (16??-1698) zijn uitgebreide verslag: 't Tooneel des oorlogs, opgericht in de Vereenigde Nederlanden; Door de Wapenen van de Koningen van Frankrijk en Engeland, Keulschen en Munsterschen Bisschoppen tegen de Staten der Vereenigde Nederlanden en hare Geallieerden. Het telde vier delen en werd uitgegeven in Amsterdam bij Jacob van Meurs en Johannes van Someren, Boekverkoopers.

De overval op Ameide is door Lambert van den Bosch beschreven in het derde deel van het 'Tooneel des oorlogs'. Dit deel gaat over de periode september 1672 t/m juni 1673. In dit 'Tooneel des Oorlogs' vinden we verreweg de meest uitgebreide eigentijdse

▲ Titelpagina 'Tooneel des Oorlogs' uit 1675.

▲ *Franse wreedheden, no. 2* (naar Romeyn de Hooghe, 1673, RP-P-OB-77.186, Rijksmuseum Amsterdam).

Afbeeldingen van de Franse wreedheden in 1672

In dit artikel staat een tiental afbeeldingen van de hand van Romeyn de Hooghe⁴ (1645-1708), onder meer tekenaar, etser van zo'n 3500 prenten en boekillustrator. Hij maakte ook nieuwsprenten met vaak dramatisch geësceneerde voorstellingen van schokkende gebeurtenissen. In 1673 produceerde hij een serie met als titel: *"Spiegel der Fransse Tyranny, Gepleeght op de Hollandtsche Dorpen"* gebaseerd op de plunderingen van verschillende dorpen door Franse troepen in 1672. Zijn weergave van de excessen schijnt nauwelijks overdreven te zijn: hij baseerde zich op ooggetuigen en schriftelijke verslagen.

Deze afbeeldingen zijn ook gebruikt in de boeken van Van Domselaer en Van den Bosch.

In het boek *"Tooneel des Oorlogs"* van Lambert van den Bosch uit 1675 worden acht voorstellingen van Romeyn de Hooghe gebruikt ter illustratie van de Franse wreedheden in het jaar 1672. Een aantal hiervan is later ook gebruikt door Petrus Valkenier voor de Duitse vertaling van zijn boek *'t Verwerd Europa*, met als titel: *"Das Verwirrte Europa"*, Amsterdam 1677.

▲ *Spiegel der Fransse Tyranny, Gepleeght op de Hollandtsche DORPEN*. (Romeyn de Hooghe, 1673) (RP-P-OB-77.183, Rijksmuseum Amsterdam).

Voorstelling van de wreedheden gepleegd door de Franse troepen in dorpen in Holland, eind december 1672. Het opschrift wordt in de lucht gedragen door personificaties van de oorlog en de Franse wreedheid. Links het brandende Zwammerdam met de ophaalbrug. N.B. de afbeelding gebruikt door Van Domselaer is een spiegelbeeldige kopie van deze prent.

De originele prenten bevinden zich in het Rijksmuseum Amsterdam met de nummers RP-P-OB-77.185 t/m 77.192.

Daar zijn zij als volgt omschreven:
RP-P-OB-77.185 (nr. 1): Blad met twee voorstellin-

⁴ Zie ook H. Beckmann, *De 'omkeerportretten' van Romeyn de Hooghe* (1645-1708). Nieuwsblad HVAT 2010, jrg. 21, nr. 1, blz 41-42.

gen. In de bovenste voorstelling worden personen op verschillende manieren gemarteld en omgebracht. De voorstelling hieronder is genummerd 1 en toont terechtstellingen en hoe verschillende gebouwen worden opgebroken.

RP-P-OB-77.186 (nr. 2): In de voorstelling knielen, buiten de stad verschillende personen voor een Franse veldheer en zijn officieren.

RP-P-OB-77.187 (nr. 3): De voorstelling toont het interieur van een woning met rechts een haard en op de achtergrond een bedstee.

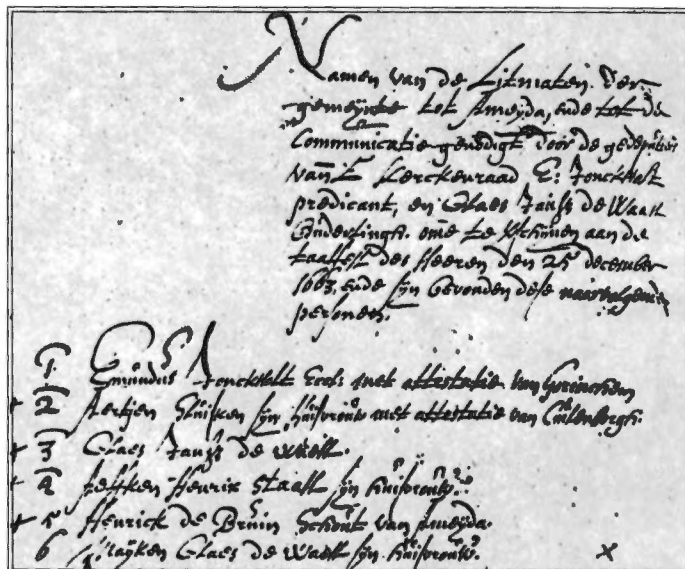
RP-P-OB-77.188 (nr. 4): De voorstelling toont het vermoorden, verminken en verkrachten van de bewoners. Links vluchten bewoners uit het brandende dorp. Rechts gevechten voor een woning.

RP-P-OB-77.189 (nr. 5): De voorstelling toont het vermoorden van de bewoners van een dorp. Op de voorgrond dwingt een Franse soldaat een naakte vrouw door het ijs. Rechts een brandende woning met de naakte lichamen van vermoorde bewoners op een stapel in het huis.

RP-P-OB-77.190 (nr. 6): De voorstelling toont het vermoorden van de bewoners van een dorp aan het water. Rechts brandende huizen. Links enkele boten. In het midden een Franse soldaat met een spartelend kind aan het uiteinde van zijn lans.

RP-P-OB-77.191 (nr. 7): In het midden van de voorstelling wordt huisraad verbrand. Rechts wordt het vee gedood, links worden bewoners gedwongen een wagen te trekken.

RP-P-OB-77.192 (nr. 8): In de bovenste voorstelling slepen Franse soldaten een man, vrouw en kind achter een os over de grond. Onder schieten soldaten op mensen die met een boot proberen te vluchten. Volgens Valkenier toont de prent de gebeurtenissen te Waverveen en Botshol.

▲ Lidmatenboek Ameide uit 1663. Hieruit blijkt dat de predikant zijn naam noteerde als Emundus Jonckholt (met attestatie van Gorinchem) en zijn huisvrouw Aertjen Sluiskens (met attestatie van Cuilenborgh).

▲ Franse wreedheden, no. 3 (naar Romeyn de Hooghe, 1673, RP-P-OB-77.187, Rijksmuseum Amsterdam).

beschrijving van de gebeurtenissen in Ameide en omgeving eind november 1672.

Van den Bosch schrijft uitvoerig over de handelingen van dominee Jonckholt (soms ook Jonkhout geschreven). In de teksten van Valkenier en Van Domselaar wordt niets over deze predikant gemeld. Bij Van den Bosch speelde hij een hoofdrol in de redding van het kerkgebouw van Ameide en de huizen Beneden Dams.

Emundus Jonckholt, zoals de predikant zelf zijn naam schreef, deed in december 1663 zijn intrede als predikant in Ameide-Tienhoven als kandidaat vanuit Gorinchem. Hij bleef werkzaam als predikant tot zijn overlijden in 1682. Lambert van den Bosch werkte van 1655 aan de Latijnse school in Dordrecht, waar hij in 1671 werd ontslagen als conrector. In 1672 werd hij leraar aan de Latijnse School in Heemstede en in 1682 werd hij benoemd tot rector van de Latijnse school in Vianen, waar hij bleef wonen tot zijn overlijden in 1698.

Bijzonder is dat in de tekst ook gesprekken van Jonckholt met de Fransen in het Latijn geciteerd worden. Een taal die zowel predikant Jonckholt als Van den Bosch, leraar op diverse Latijnse scholen, mach-

tig was. Het lijkt erop dat Van den Bosch voor zijn verhaal mogelijk met Jonckholt gesproken zal hebben. Aangezien zijn 'Tooneel des Oorlogs' al in 1675 is verschenen moet een eventueel gesprek met Jonckholt ruim vóór de Viaanse periode van Van den Bosch (1682-1698) hebben plaats gevonden.

Er zou enige onduidelijkheid kunnen ontstaan over de datum van de overval op Ameide. Van Domselaar schrijft dat de Schans bij Sluis de ochtend na 26 november, dus 27 november 1672, werd aangevallen. Valkenier schrijft echter dat dit op 26 november 1672 om 4 uur in de ochtend gebeurde. Van den Bosch schrijft dat de Fransen zich op 26 november "ouden stijl" in Vianen verzamelden en dat de aanval op Ameide de volgende ochtend plaats vond, dus 27 november 1672. Verwarrend is dat Van den Bosch aan de datum toevoegt: "ouden stijl". Oude stijl (O.S.) geeft aan dat de datum in de juliaanse kalender is genoteerd.

De juliaanse kalender uit de Romeinse tijd, die niet het juiste aantal schrikkeljaren kende, liep steeds meer achter op de werkelijke datum. In de 16de eeuw was het verschil opgelopen tot 10 dagen.

In 1582 werd door paus Gregorius XIII een nieuwe kalender ingevoerd, de Gregoriaanse kalender oftewel de datering Nieuwe Stijl (N.S.). Donderdag 4 oktober werd gevolgd door vrijdag 15 oktober. Deze datering werd niet overal tegelijk ingevoerd, zelfs niet in de Nederlanden. Holland ging al in 1582 over en dus is het vreemd dat Lambert van den Bosch de datering O.S. gebruikt en niet N.S., de huidige kalender.

In 1672 was het verschil tussen O.S. en N.S. nog steeds 10 dagen. Dit betekent dat de datum 26 november O.S. eigenlijk 6 december 1672 zou zijn in de N.S. De overval op Sluis en Ameide zou dan niet in de vroege ochtend van zondag 27 november hebben plaatsgevonden, maar op woensdag 7 december 1672.

Toch blijft 27 november het meest aannemelijk. In het lidmatenboek van Predikant Jonckholt staat Willem Jansz, van de Franschen doodgeschoten, overleden op 17 november 1672. De predikant gebruikte kennelijk nog de datering Oude Stijl. De brief van Wirtz is van 28 november 1672 en hij spreekt over een aanval "gisteren een paar uren voor den dag, omtrent de klokke vijf...", dus op 27 november. Colonel Bampffield noemt in zijn verdediging ook 27 november 1672 als datum, terwijl 27 november 1672 ook wordt vermeld als datum van overlijden van Joost van Swansbel (zie artikel elders in dit Nieuwsblad).

Concluderend kunnen we met zekerheid vaststellen dat de aanval op de schans bij Sluis en de plundering van Ameide plaatsvonden in de vroege ochtend van zondag 27 november 1672 (N.S.).

De tekst van Van den Bosch in deel 3 (blz. 87-91) van de "Toonel des Oorlogs" luidt als volgt:

"Ameyde van de Franschen overvallen.

Op den 26 van November ouden stijl (zie kader) / zijn des middags 1000 mannen uyt Uytrecht na Vianen getrokken; daar sich eenige dragonders (cavalerie-soldaat) uyt Kuylenburg (nu Culemborg) by-voegden. Dese zijn des avonts na het schoone Dorp Ameyde, den heer van Brederode toe-behorende / getrokken. Aldaer was op de sluys een retrenchement of afsnijdinge opgeworpen / en dat met palissaden beset / in het welke de Colonel Bampffield met zijn volk de wacht hadde. Sy quamen des morgens ten vijf uren in een groote duysternisse aan de post: alwaer Bampffield met den Luytenant Colonel Verken⁴ sich ter weer stelden / doende eenige chargien (aanvallen) uyt de beschantsing op den vyant; gelijk de Franschen ook op hen deden / onder het gedurig werpen van hantgranaten door hunne granadiers (infanterist gespecialiseerd in het werpen van handgranaten). De Commandant daer op beval het huys van den Sluys-wachter Jan Adriaansz Verhoef in de brant te steken: op welk licht de vyant soo verre is gevordert / datse wel haast meester van die post geworden zijn; trekkende met vliengen-

▲ *Franse wredeheden, no. 4* (naar Romeyn de Hooghe, 1673, RP-P-OB-77.188, Rijksmuseum Amsterdam).

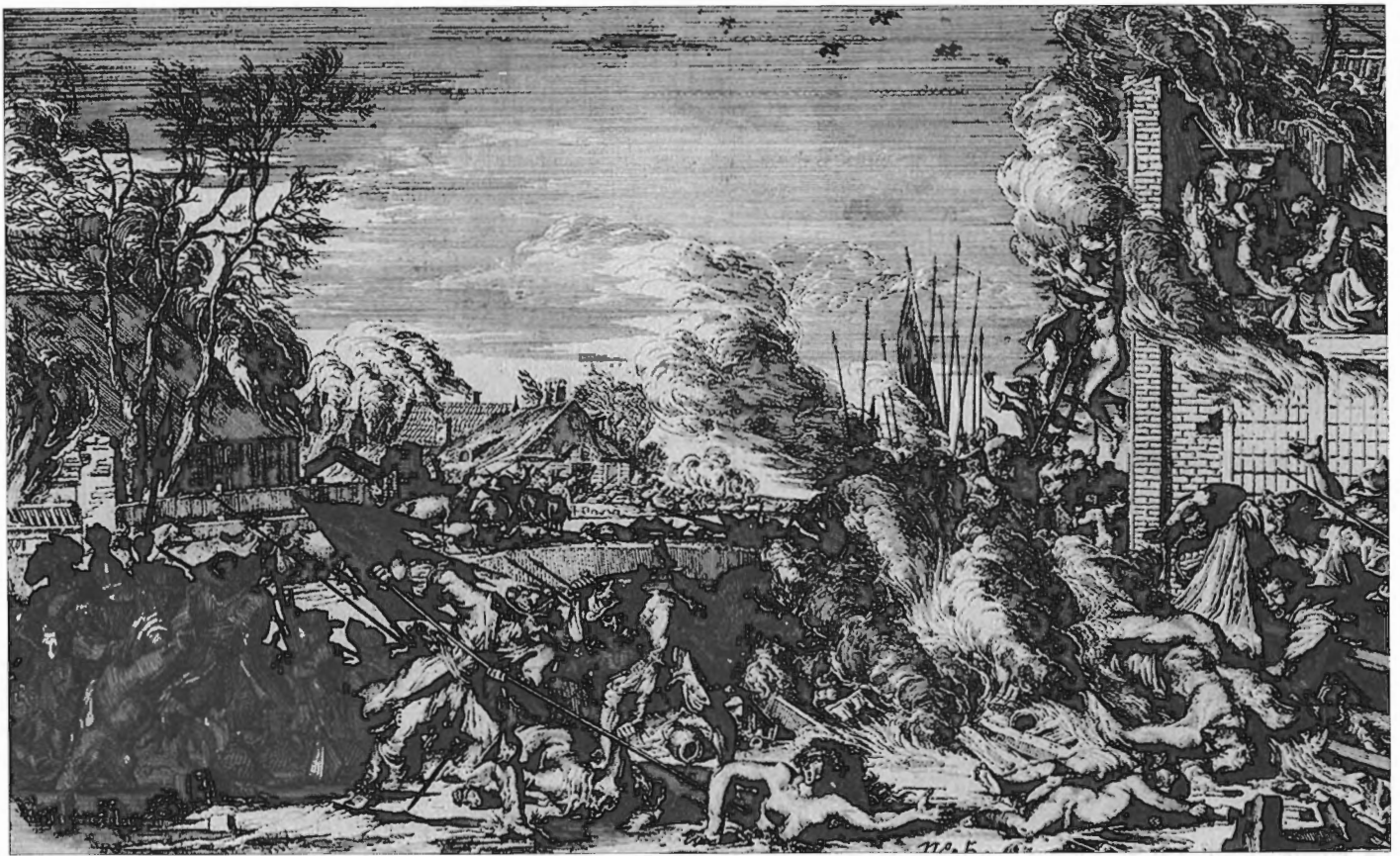
de vaandelen (zegevierend) de schants in. Hier op vielse met een schrikkelijk geroep van tue, tue (doden, vermoorden) Ameyde in: vallende terstont (onmiddellijk) aan het plonderen / branden / slaan en dood-en; al verwoestende en wech nemende (stelen) / dat sy beheerschen konden; dewijl de besettingen (bezeters) schandelijk yder sijns weegs de vlucht namen. De besondere voorvallen / die ons hieromtrent voorgekomen zijn / willen wy den Leser niet onthouden. Onder allen heeft mede de Predicant Edmundus Tonscholt (moet zijn: Jonckholt) moeten aanhouden. Groote moetwil der Franschen.

In het huys⁵ van dese Predicant vielen voor-eerst twee van de vyanden / roepende en tierende als gevelesde duyvels (vleesgeworden duivels) alsse waren. Sy vatten den Predicant ten eersten met den eenen hant in den krop (keel) / en dreigden hem met de andere / gewapent met een enter-bijl (strijdbijl) / den kop te kloven / onder het gedurig roepen van tue tue allons allons gelte gelte (doden, maak voort, geld): waar op de benaeuwde man in zijn sak (zak) schoot / en hen toereykte al dat hij by hem hadde: dit nam de eene aan / zijnde soo veel hy vatten konde; en vreesende dat het hem ontjaagt (afgepakt) sou worden / dede de deur van binnen toe / oversag zijn schat aen de kaers (bij kaarslicht) / die op de vloer stond: en vindende daar onder anderen een silveren zegel / met een signet (zegel) aan wederzyde met een silvere ketting / seyde bon bon (Fr. goed, goed), en stak zijn schat met eenen in de sak. Daar op pakte hy des Predicanten vrou aan / die aan zijn zijde stond; sittende de dienstmaagt met het jongste kind op haren schoot / terwijl de twee andere kinderen⁶ (in een slaapbank achter de Predicant vast bitterlijk schreiden (huilden). Sa Madam, seyde sy / donne (geef) de l'argent (zilver, geld), de gelte: het welke sy hem mede gaf; maar onder het geven sag de schelm een gouden hoep (ring) aan haar vinger blinken / daar hij terstond na greep; maar de vrouwe de hant toentijpende / riep / Man mijn ring; de ring soo wel als de andere goederen, antwoorde de goede heer daar op / hooren ons nu niet meer toe; geef, geef, ik

⁵ In die tijd was de pastorie gelegen op de Dam, ter plekke van nu nr. 9.

⁶ Het jongste kind van dominee Jonckholt, Marja, was in Ameide gedoopt op 7 aug. 1670. De andere kinderen waren ook in Ameide gedoopt, Lucretia op 14 december 1664 en Cornelia op 30 september 1666. Tijdens de overval op hun ouders waren de kinderen 2, 6 en bijna 8 jaar oud!

⁴ Deze Luitenant-kolonel Ver(c)ken zal korte tijd later een aanklacht indienen tegen Kolonel Bampffield.

▲ Franse wreedheden, no. 5 (naar Romeyn de Hooghe, 1673, RP-P-OB-77.189, Rijksmuseum Amsterdam).

ten geworpen / te barsten getrapt / en korts daaraan gestorven is.

Barmhertigheyt in het midden van wreetheyt.

Het huys van Boudewijn van der Pijl, geraakte door de granaten in de brant; gevende de gepekte schuur een schrikkelijke vlam van sich.

De Predicant noch gevangen / siende een jong gebooren kint (pas geboren kind) / dat hy weynig dagen te vooren gedoopt hadde / in een houte wiege dicht bij de brandende schuur leggen / daar van de ouders door de verbaastheyt gevluht waren / sonder het selve te konnen medenemen; en vreesende dat het selve levende sou komen te verbranden / versocht met schreyende oogen (huilend) het selve kint te mogen wech nemen. Maar de Franschen, geen gevoelen van eenige saak hebbende / sloegen het selve in de wint; tot dat evenwel een van hen-lieden het kint wech nam / en met sich na Uytrecht genoomen heeft: daar het misschien alsnoch opgevoed word.

Capiteyn Swansbel gedood

De huysen onder den Sluysendijk, wierden in het wederkeeren (terugtrekken van de troepen) / deen voor en dander na met brandende stroo / of met opgeblase lonten in het bedde-stroo aan brant gestoken. Men ging in de Schants over de brugge / die niet eens op-gahaalt was geweest / om den vyant te keeren / voor by de plaats daar de lantaerne op de borstweering had gestaan / op dat de vyanden te beter mochten sien. Men vand daar verscheyde dooden / en onder anderen het lichaam van dien braven Capiteyn Swansbel (zie artikel elders in dit Nieuwsblad), die geen quartier begeert / maar sich tot der dood toe geweert had.

Capiteyn Labatise, die de eerste over de palissaden in de Schants gekomen was / en een stuk van het achter eynde van zijn rechter hant-schoen door een koegel wech geschooten was / klom met den gevangen Predicant (vermits de engte van het klinket (kleine deur in een grote deur)) over beyde de ryen palissaden heen. Ondertusschen schooten Capiteyn Jacob Hoek uyt de Snaau¹³ (de Faam) genoemd, en Capiteyn N. Meesters uyt den Uytlegger¹⁴ / leggende op de Lek, omtrent den Steen oven¹⁵ / soo geweldig in en over het werk / dat men niet wist waar men sich bergen soude. Dus komense benedens Dijks. In de eerste rye palissaden bleef een Fransch soldaat boven aan het scherp eynde achter in den bant van zijn broeck hangen: daar hy soo lange hangen bleef / tot dat hy ten laatsten doot geschooten wierd. Die overdag (denkende niemant dat zijn bundel so versien was / en elk hem daarom latende hangen) van een boere jongen los gemaakt wierd / die vier goudde pistoletten (gouden Franse munt) uyt zijn sak haalde.

Castelno geschooten

Op Achthoven, omtrent de herberge van den Nobelen Baas, wierd hunnen hooch-geachten Castelno¹⁶ (zie kader) door een jongen uyt de schants in zijn schouder geschooten: dat hem seer speet / soo hy seyde; waar-

13 Een snaauw was een lang, laag, klein en vooral snel schip met scherpe boeg.

14 Een uitlegger is een platboomd vaartuig met geschut, bestemd voor de beweeglijke aanvulling van de verdediging van een linie of stelling.

15 In de uiterwaard bij Sluis lag destijds een steenfabriek.

16 Markies Michel de Castelnau, geboren in 1645. Na gewond te zijn geraakt bij de overval op Ameide is hij op 2 december 1672 te Utrecht overleden, 27 jaar oud.

▲ Franse wreedheden, no. 6 (naar Romeyn de Hooghe, 1673, RP-P-OB-77.190, Rijksmuseum Amsterdam).

door hy / onder veel gefoeter / en gedurig roepen van Jesu Maria, en mon Dieu (Fr. mijn God), op een boere wagen na Uytrecht gevoert / na enige dagen overleden / en met seer groote statie begraven is.

Wanneer nu de Predicant aldus met de rest voort geraakte / vraagde de Grave de Sault / haren Generaal / sittende te paerde met een swarte fulpe (een soort fluweel) muts en gouden quast daar op / wie den gevangene was? Capiteyn Labatisse antwoorde eerbiedelijk (eerbiedig) / le Ministre du villagie Boule-je (de dominee van het verbrande dorp), den Predicant van de brandende plaats gaf tot antwoord / Possible, Do. oportet aufugere non exspectare hostes (De heer moet vluchten, niet wachten op zijn Vijanden). Labatisse gaf den Predicant zijn snaphaan te dragen: vragende meermalen / neffens andere Officieren / hoe de brandende Plaats en veroverde Post wierde genoemd / hoe veel volk daar in was / hoe wijt Gorinchem en Schoonhoven van daar gelegen was? spottende met die van binnen / datse door het tromslaan sulk geraas maakte; dat Bamphield een pultron (lafaard) was; hy was te vroeg deur gegaan; sy hadden hem niet eens in het werk gesien.

Verscheydene gevangens sag men langs den weg. Den knecht van Bamphield, Luytenant Teuneman, en Vaandrig Boudewijn de Wit, op syn hemd uyt-gekleed / wierden gevankelijk (als gevangene) na Uytrecht henen gevoert; neffens eenige inwoonders van Ameyde; die tot Lexmont de Halter (?) af-stroopten en naakt t'huys quamen.

Verscheydene vrouws-personen gingen naakt uyt gekleed / om-hangen met een stuk van oude todden (lorren, voddren). Na de Vaart over den Uytterweert buyten Vianen, seker passagier swaarijck (ernstigh) in sijn

buyk met een rapier gequetst (gewond) / houdende de bloedende wonde toe / uyt vrees het ingewand hem mochte ontloopen / onbermhartig neffens d'andere heen gedreven/ seyde / och Domine, waartoe sijn wij gekomen, kond ghy my niet vry helpen? Ik kan niet langer gaan.

Op den Uytterweert by Vianen wierden de achterste in-gewacht / vermits sy vreesden voor achtervolg van die van Gorinchem en Schoonhoven. Yder sag den veroverden buyt in 't wachten by sich over: sommige dronkaerts dronken den mede genomen borlesjoes of sjanpu (twee soorten sterke drank?) uyt de vaatjens; andere reden op geplonderde bedden; dese oversag sijn genoomen gelt / gene sijn uyt-geschudde tekke met geroofden huysraat; daar was gejang / ginder getier over den bekomen buyt / verkregene victorie / en veroverde beesten en paerden.

Seker Gereformeerd Fransch soldaat / sprekende goet Latijn, spreide sijn mantel op het gras neder / trok sijn mes uyt de schede / en presenteerde sijn, dienst om des Predicants beslijkte schoenen en koussen schoon te maken; schafte peyn en farmacie, met serieuze presentatie: had gy in 't eerste by my geweest, of och konde ik u noch los helpen; mijn ouders sijn goede Calvinisten in Vrankrijk; maar indien het ons mislukte, gy wierd aanstonts aan een boom vastgemaakt en geharquebu-seert (doodgeschoten), en ik aan de tak op-gehangen. Een ander Fransch Capiteyn vraagde / Do. an non sitis, imo magis quam esurio? (Heer, hebt u geen dorst, geen honger?) seyde de Predicant / sed non habeo nummos quibus emam cerevisiam (maar ik heb geen geld om bier te kopen), antwoorde / visus sardonico (met een sardonische blik): Do. Labatisse dabit statim minores, ast tu ipsi majores (de heer Labatisse zal on-

▲ Franse wredeheden, no. 7 (naar Romeyn de Hooghe, 1673, RP-P-OB-77.191, Rijksmuseum Amsterdam).

middellijk het kleine geven, maar het grote zelf houden).

Aan de Vaart in een schuyt in 't vooronder geraakte hy onder acht Capiteynen: verhalende yder sijne dapperheyt / toonde een sijn driekant stekaat (steekwapen?) / met welke hy drie van de onse hadde door-regen. Een van haar al lachende / vraagde / *Ministre quantum valent centum dupliones? Willende te kennen geven / dat sijn rantsoen 100 goude pistoletten soude wesen; doch liet sulks onverstaan (onbegrepen) passeren.*

Tot Uytrecht uyt de schuyt tredende / sag men aan wederzijde van de straat, buyten / de Tolsteeg-poort / meenigte van burgers staan: siende met verwonderinge de veroverde vaandels / verkregene buyt / voort-gedreven gevangens / en den voornoemden Franschen dragonder / gehabituert (gekleed, verschijnend) met des Predicants Japonse rok en over-hangende mantel: die de Predicant daar na evenwel (door een Officier den soldaat af-gekocht) weder gegeven zijn: denselven Predicant na sijn naam vragende / om hem in tijt en gelegentheyt sijn geldt wederom te geven / tot antwoordt kreeg: het ware niet nodig / het was hem geschonken. Dese was een van de Gereformeerde religie.

Aldus is de Predicant eerst na Uytrecht, en van daar na Amersfoort gevoert. Alwaar in sijn gevangen is seker Franciscaner Monnik by hem quam: die vraagde / of hy ook / doen hy gevangen wierd / in de wapenen was geweest? en verstaande van neen / bood sijnen dienst aan / om by Luxenburg¹⁷ te gaan / om hem voor een

kleyntje te doen lossen; gelijk hy des anderen daags dede: brengende antwoord te rugge / datse hem niet aanmerkten als een Predicant / maar als een wiens leven sy hadden bescherm /, en op wiens voorspraak sy sijn huys / kerk en gantsche buurte gespaart hadden; waarom niet hy / maar de gantsche gemeente sijn losgelt behoorde te betalen.

Eyndelijk is de Heer gelost / en weder tot Ameyde geraakt: alwaar hy doen op die Post den Luytenant Colonel Luchtenberg vand te commanderen / vijf-en-veertig huysen af-gebrant, en achteen buyten het Dorp of Stedeken. Levende waren verbrant Annetje Hendriks, bedaagde dochter / Haasje Flooris, getroude vrou / Klaas de Lichtvoet, leggende siek te bedde / en een onbekent kint: mede is verbrant het doode lichaam van een vrou / die beneffens een soldatevrou onder een gevallen gevel verplettert zijn. Een burger Abraham van Asperen, en Willem Jansz van Hindhoven zijn wreedelijk vermoort. De andere moetwillen en schenderijen zijn ordinair geweest / en niet gevoeglijk uyt te drukken: het is genoeg te seggen dat het Fransche overwinners zijn geweest. Siet verder aangaande dese saak een brief van den heer Wirts.

Hier vervolgt Van den Bosch met de MISSIVE van Veldmaarschalk Wirts aan de Staten-Generaal. Deze tekst is hierboven afgedrukt in het citaat uit het boek van Tobias van Domselaer.

Wanneer de Heer Wirts van Ameyde nu weder te rugge gekeert was / is hem door brieven van den vorderen stand der saken (stand van zaken) dit bericht gedaan; als datter twee gevangenen van het Bamphieldshe regiment weder te rugge gekomen waren / die by nacht de Franschen ontliepen / de welke bericht deden / datter

¹⁷ De hertog van Luxembour, François Henri de Montmorency-Bouteville (1628-1695). Maarschalk, kreeg in 1672 het commando over de Campagne tegen de Republiek.

niet meer als ses gevangenen soo in als by de Franschen waren geweest; wegens de dooden datter dien dag twee-en-twintig begraven waren; onder de welke al eenige waren / die men voor Officieren mocht aansien; een was er noch te Lexmonde van hen gestorven / behalve de andere / die sy in de rivier geworpen of met sich gesleept hadden: nadat sy tot Vianen hadden bekent / soudensy sestion gequetsten (gewonden) hebben gehadt; onder de welke de Commandeur selver sou zijn geweest.

Dese dooden en gequetsten / die de Franschen hier hadden gekregen, quamen hen van de Uytleggers / die met hun geschut met schroot geladen in den eersten aanval daar dapper onder gespeelt hebben.

De heer Castelnau (zie kader), aanvoerder van dese troepen / was mede een van de gequetsten; die daar na tot Uytrecht, beneffens (tevens) noch drie andere Capiteynen / die mede op desen tocht waren geweest, aan hare wonden gestorven zijn.

De huysvrouw van desen Castelnau, was in Vrankrijk even te vooren van een jonge soon bevallen: en nu verstaande de doot van haar man / quam met haar drie

kinderen voor den Konink / dede haar beklag / en wierd van sijn Majesteyt ook seer eerlijk met verschedene ampten voor hare kinderen begiftigt. Ondertusschen was de Colonel Bampfield vast besig om sijn verloopen en verstrooyde regiment tot Nieu-poort weder by een te vergaderen. Maar hij selfs wierd daar na beschuldigt (over wandenvoiren (misdaden) in dese actie gepleegt) gevangen / en in 's-Gravenhage in de Casteleny (een gevangenis) versekert (in verzerde bewaring)."

Tot zover de beschrijving van de overval op Ameide door Lambert van den Bosch in het "Tooneel des Oorlogs" uit 1675.

Ameide komt nog een keer voor in het boek van Lambert van den Bosch, op blz. 257 schrijft hij over een gebeurtenis eind mei 1673.

"Ameyde van de Franschen weder aangetast.

De Franschen hebben / als verhaalt is / voor-heen de Post van Ameyde geforceert / en weder verlaten; soo is daar sedert van dese zyde geen besetting weder ingelegt

Wie was "de heer Castelnau"?

Markies Jacques de Castelnau (1620-1658), de vader van Michel.

Van den Bosch noemt slechts één naam van de bij de overval op Ameide omgekomen Franse militairen: "de heer Castelnau". Wie was hij? Zijn volledige naam is Markies Michel de Castelnau. Hij is in 1645 geboren als zoon van Jacques de Castelnau-Bochetel (1620-1658), die ook een militaire carrière doorliep. In 1651 werd hij benoemd tot Luitenant Generaal in het leger van de Koning en in 1656 tot Kapitein Generaal. In 1658 was Castelnau betrokken bij de oorlog met Spanje over de Spaanse Nederlanden, waar hij op 16 juni 1658 in Duinkerken gewond werd door een musketkogel. Koning Lodewijk XIV benoemde hem hierop tot Maarschalk van Frankrijk, maar ten gevolge van zijn verwonding overleed hij op 15 juli 1658, slechts 38 jaar oud.

Een van zijn andere functies was Gouverneur van Brest, een titel die zijn 13-jarige zoon Michel van hem erfde en dat bleef tot zijn dood in Utrecht in 1672.

Gouverneur van Brest was een erebaan, die geld opleverde, maar waar weinig voor gedaan behoefde worden. Daarnaast was Michel de Castelnau ook Conseiller de Roi (adviseur van de koning) en Mestre de camp de cavalerie (een militaire rang, die na 1803 gewijzigd werd in kolonel). Recent, in 2015, is in Engeland een portret opgedoken van Michel de Castelnau als Gouverneur van Brest. Het schilderij is intussen overgebracht naar die stad in Bretagne.

Michel de Castelnau (1645-1672) als Gouverneur van Brest.

Michel trouwde op 28 april 1665 met Louise-Marie Foucault (1653-1709). Voor zover bekend kreeg het echtpaar twee dochters: Henriette-Julie (ca. 1668-1716) en Marie-Césarie (1670?). Er is niets bekend over een zoon, die (volgens Lambert van den Bosch, zie hierboven) in 1672 geboren zou zijn, kort voor het overlijden van zijn vader.

Het overlijden van Michel de Castelnau in 1672 leek sterk op het overlijden van zijn vader in 1658. Michel werd verwond door een kogel in zijn schouder tijdens de terugtocht na de overval op Ameide. Hij overleed in Utrecht aan de gevolgen van de schotwond (mogelijk een infectie) op 2 december 1672, 27 jaar oud.

Dochter Henriette-Julie de Castelnau werd een relatief bekende schrijfster in Frankrijk, ook bekend als Madame de Murat, naar haar echtgenoot Nicolas de Murat, met wie ze in 1691 trouwde. Zij raakte vooral ook bekend door het turbulente leven dat zij leidde aan het eind van de 17de eeuw. (zie de Franse website: www.siefar.org/dictionnaire/fr/Henriette-Julie_de_Castelnau). Haar zus, Marie-Césarie, daarentegen koos voor een semi-religieus leven en werd kanunnikes (chanoinesse) in Epinal. De kanunnikessen van Epinal waren adellijke dames die het Saint-Goery-kapittel vormden. In tegenstelling tot religieuzen in een klooster hoefden zij geen gelofte van armoede, kuisheid en onderwerping af te leggen en mochten buiten de instelling wonen. Het kapittel van Epinal is min of meer vergelijkbaar met het Stift Thorn in Nederlands Limburg.

◀ Franse wredeheden, no. 8 (naar Romeyn de Hooghe, 1673, RP-P-OB-77.192, Rijksmuseum Amsterdam).

/ te minder / om dat door de toegestane Neutralityt van Vianen, ook de selve Ameyde, als daar onder behoorende / toe-quam. Des niet te min / zijn de Franschen op den laatsen deser Maant / met eenig Geschut daar weder gekomen/ om aldaar Post te grijpen / meenende van daar met 500 mannen tot Langerak in te breken. Maar 15 man / op de Brand-wacht leggende / en een slag van een Baricade van hoepels gemaakt hebbende / stuyte de selve / tot dat dese Brand-wacht voor eenig volk te voet en te paard /nevens een Uyt-legger / ondersteut wierd, waar ddor de Franschen met verlies te rugge gedreven zijn / welke Post so naderhand geheel verlaten hebben : in dese ontmoetinge bleef de Ritmeester Turk, en wierd de Soon van den Heer van Maasdam gequetst en gevangen / terwijl so van hun by-hebbende Ruyteren / schandelijk verlaten wierden; waar over ook naderhand twee Bevel-hebbers zijn geharquebuseert / dry ruyters by lootinge opgehangen / een vierde at sijn briefje / daar de galg op stont / looflijk op / en geraakte alsoo vrij. Dit betreft een louter militaire actie en er lijken geen vernielingen te zijn aangericht in Ameide.

Franse troepen beginnen zich medio 1673 terug te trekken uit Utrecht en omgeving. De strijd om het bezetten van de Noordelijke Nederlanden lijkt mislukt en Lodewijk XIV verplaatst de militaire acties naar de Zuidelijke Nederlanden. Als eerste belangrijke stad veroverden de Fransen Maastricht na een beleg van bijna twee weken¹⁸.

In de maanden juni en juli 1673 wordt ook Ameide vermeld in een drietal krantenberichten.

De Haerlemse Courant: 24 juni 1673:

¹⁸ Bij de opmars in 1672 liet het Franse leger Maastricht min of meer ongemeed. Na verplaatsing van de strijd naar het zuiden werd Maastricht vanaf 13 juni 1673 belegerd door de Franse troepen onder leiding van Vauban. Na de verovering van de stad op 26 juni bleef Maastricht door de Fransen bezet tot de Vrede van Nijmegen in 1678. Daarna werd het weer opnieuw een tweeherige stad: deels Luiks, deels Staats.

“Uyttrecht den 22 Iuny. Desen Morgen zijnde overige van 't groot Regiment van Piemont¹⁹ van buyten de weert gemarcheert, met Sack en Pack op de Vaert (Vaert is de oude naam van Vreeswijk), sterk 12 a 1300 Man te voet: riepen adieu, en eenige seyden nae Maastricht haeren Marsch soude zijn, andere seyden nae Ameyden...” (Dat lijkt me een moeilijke keuze. B. Pr.)

De Haerlemse Courant: 18 juli 1673:

“Gouda den 16 Iuny. (sic. moet Iuly zijn!) De Franssen hebben de Post tot Ameyden gequiteert (verlaten), hebbende het Dorp en Wooningen daer ongemeen slech getracteerd (behandeld): d'Onse zijn sedert daer in getrocken, en stellen daer beter ordre.”

De Haerlemse Courant 25 juli 1673:

“Kuylenburgh (Culemborg) den 18 Iuly. Het Fransse Leger, omtrent Vianen en Ameyden gelegen hebbende, is nu teenemael opgebroocken, en voorleden Vrijdag en Saterdag hier voor by gepasseert, en ten deel hier voor de Stadt tot Beusichem overgevaren nae de Stichtse syde, voor dien de Brugh, die omtrent Wijck over den Rijn was geslagen, door het seer hooge Water was weg-gespoelt. Den Rijn is soo hoogh, als by gedencken in de Somer niet en is geweest, ...”

Met de verovering van Maastricht verplaatste Lodewijk XIV de strijd naar de Zuidelijke Nederlanden. De laatste Franse troepen verlaten Utrecht op 23 november 1673. De Republiek sluit vrede met Engeland (Vrede van Westminster, maart 1674) en met Münster en Keulen (april 1674). Zo komt een einde aan de Hollandse fase van de oorlog. De Hollandse Oorlog met Frankrijk, die vooral in het zuiden plaats vindt, eindigt pas met de Vrede van Nijmegen (1678-79).

¹⁹ Het Regiment van Piemonte (1585-1791), opgericht in 1569 onder de naam Brissac regiment (1569-1585), was één van de oudste militaire eenheden van het Koninkrijk Frankrijk.

Moedige kapitein sneuwelde in de strijd om Ameide

Joost van Swansbel en zijn gedenkteken
in de Sint-Janskerk (te Gouda)

Henny van Dolder-de Wit¹

Wie de Sint-Janskerk (te Gouda) bezoekt ziet aan de muren bij glas 27 en 28 een aantal zwarte borden met namen van bekende zeehelden die in nauwe relatie tot de stad Gouda stonden of er woonden. Een uitzondering hierop vormt de naam van Joost van Swansbel, die in *'Ameide aan de Lek'* zou zijn gestorven. Totdat zijn naam bij recent archiefonderzoek naar de verdediging van de Hollandse Waterlinie onverwacht opdook als officier in het regiment van ene kolonel Bampfield.

Die was op 27 november 1672 met zijn compagnie betrokken bij een ongelijke strijd tegen de Fransen in het dorp Ameide². De gevechten eindigden met moord, plundering en brandstichting. Hierbij sneuwde ook kapitein Van Swansbel. Omdat hij niet uit Gouda afkomstig was, zijn er geen persoonlijke gegevens over hem bekend. Wel dat hij begin 1672 de eed aflegde in het door de Fran-

▲ Zeeheldenborden Sint-Janskerk (foto Nico J. Boerboom).

sen belegerde Doesburg: *'Den 1 Februarij 1672 is Joost van Swansbel met zijn compagnie met behoorlijke patente ende attache van dese provincie binnen dese stad gekomen, ende heeft deselve, neffens de Lieutenant Coert Swansbel in absentie des Vaendricks den gewoonlicken eedt gepraesteert'*. In april van dat jaar legde ook ene Casper van Swansbel genoemde eed af. Mogelijk waren zij familie van elkaar.

Een bloedige strijd om Ameide

In de nacht van 26 op 27 november 1672, om vier uur in de morgen, openden de Fransen de aanval op Ameide met 200 ruiters en 800 man voetvolk. Zij naderden het dorp via een nauwe binnenweg, die hen door vier gedeserteerde soldaten was aangewezen. Het regiment van kolonel Bampfield dat ter verdediging van Ameide aanwezig was, bestond uit 300 soldaten en 14 officieren "....onder wie ziekten en ongeregeldheden plaatsvonden, zodat zij er openlijk voor uit kwamen liever in handen van de Fransen te vallen". De gevolgen van de strijd waren rampzalig: men telde na afloop talrijke doden, waaronder het lichaam *"van dien braven (dappere) Capiteijn Swansbel, die geen quartier begeert, maar sich tot der dood toe*

▲ Onderkant van glas 27 Sint-Janskerk (foto Nico J. Boerboom).

- 1 Eerder gepubliceerd in: Tidinge, 2017, blz. 127-129. Tidinge is het tijdschrift van de Historische Vereniging Die Goude te Gouda.
- 2 J.P. Veerman, 'De Franse aanval op Ameide'. In: Nieuwsblad Historische Vereniging Ameide-Tienhoven, jg. 21/1- 2010, 31-36.

▲ Franse tirannie gepleegd op de Hollandse dorpen in 1672 (Anoniem, naar Romeyn de Hooghe, 1673/4. Collectie Rijksmuseum / RP-P-OB-77181).

geweert had". In een verslag over die noodlottige dag staat onder meer opgetekend: **"Capt(eijn) Swaensbel en sijn vendrich sijn doot".**

Begraven in de Sint-Janskerk

Wie er besliste over de laatste rustplaats van Van Swaensbel is niet bekend, ook niet waarom hem een eigen graf in de Sint-Janskerk werd toegewezen. De stad Gouda stond zelfs garant voor de begraafkosten. In notulen van de magistraat van 3 december 1672 staat te lezen: *'Is na deliberatie goedgevonden ende verstaan d'extra ordinarij onkosten van de begrafenis van d'heer capiteijn Joost Swaansbel, voor 't vaderland gestorven, voor dese maale te remitteeren ende sal van deesen copie gesonde worden aen d'heeren kerckmeesteren om te dienen tot derselver naricht'.*

Verbod op rouwborden in de kerken

Vanaf de 16de eeuw was het gewoonte om bij de graven van gestorven personen zogenaamde rouwborden of -kassen op te hangen, met daarop een of meer familiewapens. In de Sint-Janskerk telde men er wel 130 of meer. In een plakkaat van 8 juni 1795 werd aangekondigd dat alle grafborden en wat herinnerde aan adellijke of voorname afkomst uit kerken en openbare gebouwen moesten verdwijnen. Het kerkbestuur riep per advertentie alle eigenaars op hun wapenbord op te halen, tegen een vergoeding van twee gulden *'voor de moeite'*. Wat overbleef werd op een openbare veiling verkocht. Ruim tachtig borden gingen terug naar diverse families, de kerk ontving er 162 gulden en twee stuivers voor. Ook de burger Quirijn Carlier ging met een rouwbord naar huis, als *'naastbestaande'* van de zeekapitein Dirck Quirijnsz Verveen. Hij vond het maar niets dat nu de herinnering aan *"dezen Held voor 't vaderland gesneuveld bij een zeegevecht in 1658"* verdween³. Hij vroeg of het kerkbestuur *"niet iets ter nagedachtenis van den overledenen zou mogen laten blijven"*.

3 Het opschrift luidde: *"Den kloeken zeekapitein Verveen, stout strijdend en gequetst voor (het eiland) Ween, gestorven binnen Koppenhaven, is eerlijk hier gebracht ten grave"*.

De timmerman aan de slag

Het kerkbestuur stond sympathiek tegenover zijn verzoek. Twee kerkmeesters, Plemper van Bree en Van Sprang, kregen opdracht om zich met deze zaak te belasten. Op 5 april 1796 deelde Van Sprang de vergadering mee *"...dat de gedenktekens ter nagedachtenis van die helden welke op het bed van eer gesneuveld waren in de kerk geplaatst zijn"*, in totaal acht stuks. Van drie ontbraken nog de juiste gegevens. Ze werden wel bijna zeker vervaardigd door de timmerman van de kerk, Jan Bleuland, maar wie de opschriften maakte is niet bekend, in ieder geval een goed geïnformeerde historicus uit die tijd. De eenvoud van de ruwhouten zwartgeverfde borden stond in schril contrast met de kleurige wapenborden en rouwkassen die tot 1795 aan het kerkinterieur een aparte sfeer verleenden. Quirijn Carlier kon echter weer volstaan opzien naar het bord van zijn befaamde familielid: *'Dirck Quirijnsz Verveen †1658. Overleed aan zijn verwondingen in een gevecht om de heropening van de Sont tegen de Zweedse vloot onder Wrangel'*.

Bij de bouw van het huidige *'bankenplan'* in 1853 vond in de kerk een drastische opruiming plaats. Bij die gelegenheid verdwenen ook de gedenkborde van de zeehelden. Het kerkbestuur bleek hierbij niet gehinderd door enig historisch besef. Zij werden opgekocht door een particulier die ze later schonk aan Museum Gouda. Die gaf ze in 2006 in langdurend bruikleen aan de kerk, waarmee negen – inmiddels 220 jaar oude – borden weer op hun oorspronkelijke plaats terugkeerden.

▲ Bord van Joost van Swaensbel (foto Nico J. Boerboom).

Het graf van Swaensbel

Waar zich het graf van Joost van Swaensbel in de kerk bevond, is niet bekend. Hij werd op 5 december 1672 met bescheiden klokgelui begraven⁴. Het opschrift op het bord luidt⁵: *'CICLOCLXXII XXVII Novembris. obiit. Ameijdae ad Leccam Joost van Swansbel'*. Het initiatief van Carlier, die zo graag de nagedachtenis van zijn verre familielid levendig hield, zorgde ervoor dat de naam van de dappere kapitein Van Swaensbel evenmin in de vergetelheid raakte.

4 SAMH, KM 338, jaarrekening Sint-Janskerk 1672: 11v, Capt(eijn) Joost van Swaensbel e(igen) g(raf) 5-12-0; 12r, overluid met 2 kleine klokken 2-2-0.

5 Vertaling: 1672, 27 november, Overleden te Ameide aan de Lek, Joost van Swaensbel.

Ameide in de Hollandse Oorlog (1672-1678)

Bram Vroon Pzn
(bewerkt door Bram Provoost)

Inleiding

Bram Vroon publiceerde twee keer een artikel over de Franse aanval op en de plundering van Ameide in de vroege zondagmorgen van 27 november 1672. Het onderwerp boeide hem als kind al. In mei 1993 hield hij voor de HVAT een lezing over deze gebeurtenis en bewerkte die tot een artikel¹. Zestien jaar later is dit artikel, na verder onderzoek, omgewerkt en uitgebreid tot een nieuw artikel². Dit artikel is verreweg de best gedocumenteerde studie over de gebeurtenissen van de Franse overval op Ameide en de gevolgen in de eerste jaren daarna. Omdat er inmiddels opnieuw twaalf jaar verstreken zijn sedert deze publicatie en we aan de vooravond staan van de herdenking van deze overval, 350 jaar geleden, is het alleszins gerechtvaardigd om (een deel van) het artikel uit 2010 opnieuw af te drukken in dit Themamnummer. Om de omvang enigszins te beperken zijn de gedeelten over “Het ontstaan van de Hollandse Oorlog” en “De verdediging van de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden” wegge laten. De nadruk komt hierdoor duidelijker te liggen op de lokale situatie in Ameide in de jaren 1672-1678.

De militaire situatie rond Ameide in 1672

Ameide lag met veel andere dorpen en steden in het grensgebied van de Hollandse Waterlinie en daarmee in het frontgebied. Op 20 juni 1672 werd, om de Fransen tegen te houden, via Sluis water binnen gelaten in de Vijfheerenlanden. Dat gebeurde eveneens bij Gorcum. Aanvankelijk zonder veel resultaat, omdat de boeren tegenwerkten: het was immers hartje zomer en ze lieten daarom het water weer wegllopen. Twee weken later was het gebied nog niet goed geïnundeerd. Veldmaarschalk Paulus Wirtz (ook Wurtz) te Gorcum liet zowel in de Lekdijk als in de Merwedijk nieuwe gaten steken. Pas toen prins Willem III de doodstraf uitvaardigde voor sabotage van de waterlinie, steeg hier het waterpeil³.

De Lekdijk bij Sluis was een strategisch belangrijk punt. Daarom werd daar een verdedigingswerk - een schans - gemaakt achter de sluizen. Van deze post is niet exact aan te geven hoe deze eruit zag. Uit een brief, die de Franse generaal François Henri de Montmorency-Bouteville, hertog van Luxembourg (kortheidshalve Luxembourg genoemd) aan zijn mi-

nister François Michel Le Tellier Louvois stuurde na het innemen van de post, valt op te maken dat het verdedigingswerk bestond uit een trenchement of afsnijding dwars over de dijk versterkt met een dubbele rij palissaden. Er was een soort borstwering gemaakt van gevlochten wilgenhout. Een gracht was niet aangebracht. De inundatie en de Lek boden de dekking.

Deze post werd bemand door het regiment van kolonel Joseph Bampfield⁴. In november 1672 bestond de bezetting uit acht compagnieën met als officieren naast Bampfield, luitenant-kolonel Vercken, twee kapiteins en vijf luitenants. Een compagnie bestond officieel uit 150 man, maar meestal was het aantal lager. Voor de verdediging van de schans heeft men in oktober 1672 op Sluis de bomen van een kleine boomgaard van de Nederduitse Gereformeerde⁵ gemeente te Ameide gerooid. De bomen werden verkocht door de schout Hendrick de Bruyn. Een van de

1 Nieuwsblad HVAT, 1993, jrg. 4, nr., 2-3, blz 7- 21.

2 Nieuwsblad HVAT, 2010, jrg. 21, nr. 1, blz. 19-30.

3 Panhuyzen, Rampjaar, blz. 157.

4 J.W. van Sypesteyn en J.P. de Bordes, De verdediging van Nederland in 1672 en 1673, II ('s-Gravenhage 1850, blz. 54.

5 De Nederduitse Gereformeerde Kerk, vaak ook Gereformeerde Kerk genoemd, werd in 1579 de publieke kerk van de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden.

◀ Statieportret van François Henry de Montmorency, hertog de Luxembourg (1628-1695).

kopers was de plaatselijke predikant Emundus Jonckholt⁶.

De aanwezigheid van de militairen vindt men terug in het Doopboek en bij de Ontvangsten wegens het begraven. Zo werd bijvoorbeeld het kind van Jan Hermensz., soldaat onder kapitein Johan Brakell, begraven. Als getuige trad op zijn collega Jan Jansz. Een ander voorbeeld: op 6 oktober 1672 werd een ruiter begraven⁷.

Veldmaarschalk Wirtz, die kwartier hield in Gorcum, was tijdens de afwezigheid van de prins in het najaar van 1672 de hoogste militaire commandant in de Republiek met de titel luitenant - kapitein-generaal. Zoals reeds eerder is opgemerkt, maakten de Fransen gebruik van de afwezigheid van Willem III door langs de gehele Hollandse Waterlinie plundertochten te ondernemen. Lexmond, Jaarsveld en Benschop werden in september al bezocht. Het grondgebied ten zuiden van De Lek ressorteerde niet onder de in Utrecht gelegeerde Luxembourg, maar onder Maarschalk Guy Aldonce de Durfort de Lorges die in Nijmegen resideerde. De Lorges toonde maar weinig belangstelling voor het meest westelijke gedeelte van zijn militaire gebied. De aanval op Ameide in november 1672 gebeurde dan ook door troepen van Luxembourg⁸.

De overval op 27 november 1672

Enkele militairen in dienst van de Republiek deserterden vanuit Ameide naar de Fransen in Utrecht in de hoop daar voordeel bij te hebben. Zij vertelden de vijand hoe sterk de verdediging van de post bij Sluis was. Dat heeft er mede toe geleid dat de Fransen naar Ameide kwamen⁹.

6 Nationaal Archief (NA), Archief NHK Ameide, inv. 441.

7 NA, Archief NHK Ameide, Doopboek Nederduitsch Gereformeerde gemeente 1663-1697; inv. nr. 276, Ontvangsten wegens het begraven, I (1669-1746).

8 Luxembourg was sedert het vertrek van de Lodewijk XIV naar Frankrijk de opperbevelhebber van het Franse leger in de Republiek.

9 F.J.G. ten Raa en F. de Bas, Het Staatsche leger 1568-1795, V (Breda 1921), blz. 355.

Op zaterdag 26 november 1672 vertrokken uit Utrecht onder leiding van François-Emile de Blanchefort de Bonne, graaf van Sault, 800 infanteristen en 200 cavaleristen naar Vianen. Enige ruiters en dragonders afkomstig uit Culemborg voegden zich daarbij. Daarna vertrok men richting Ameide. In de vroege morgen - het was ongeveer vijf uur en dus nog donker - van zondag 27 november, vielen zij de post bij Sluis aan. Zij verjoegen de bezetting van de post door een groot aantal granaten te werpen. De verdedigers gedroegen zich niet bijzonder heldhaftig want zij zochten een goed heenkomen. Volgens de militaire geschiedschrijvers F.J.G. ten Raa en F. de Bas verlieten velen 'onder voorwendsel van gekwetsten te vervoeren of munitie te halen, terwijl anderen hunne wapens nederwierpen en wegliepen.' Kolonel Joseph Bampffield kon met slechts dertig gewapende manschappen naar Tienhoven ontkomen. Kapitein Coenradt Swansbel (dit moet Joost Swansbel zijn, zie pagina 37) sneuvelde bij de verdediging van de post bij Sluis. Er lagen enige uitleggers op De Lek die met hun geschut de Fransen beschoten, waardoor betrekkelijk veel Franse militairen sneuvelden. De kanonnen vuurden met schroot in plaats van met kogels¹⁰.

Ameide werd geplunderd en voor een groot deel afgebrand. Zoiets gebeurde om geld en waardevolle dingen in handen te krijgen. Daarnaast hoopten de Fransen met dergelijke handelingen te bereiken dat de regering in Den Haag medelijden met de bevolking zou krijgen en daardoor zou willen capituleren. Ook was er sprake van pure moedwil. Luxembourg schreef aan Condé dat ieder huis afzonderlijk werd verbrand. Nu overdreef hij wel eens maar uit andere bronnen is bekend dat de ravage in Ameide groot was¹¹.

De goed geïnformeerde tijdgenoot Lambert van den Bosch geeft in zijn boek "Tooneel des oorlogs" de volgende aantallen: zeven inwoners kwamen om het leven en 45 huizen werden in Ameide verbrand en nog eens 18 huizen daarbuiten. Van de omgekomen in-

◀ Nederlandse ets (spotprent) van de Hertog Luxembourg, gouverneur van Utrecht. Op de achtergrond plunderende Franse soldaten.

10 Sypesteyn en De Borders, De verdediging I, blz. 171-172. En Ten Raa en De Bas, Staatsche leger, V, blz. 356.

11 Zie hiervoor het artikel "Ameide van de Franschen overvallen" elders in dit Nieuwsblad.

▲ Franse troepen na een plundering (1672).

woners vermeldt Van den Bosch: levend verbrand zijn Annetje Hendriks, een 'bedaagde dochter' (een wat oudere ongetrouwde vrouw); Haasje Flooris (Haesjen Florens) de vrouw van Fas Ariensze Ottonlander; de ziek te bed liggende Klaas de Lichtvoet en een onbekend kind; een niet bij naam genoemde vrouw is omgekomen doordat een gevel op haar viel; Abraham van Asperen en Willem Jansz. van Hindhoven zijn vermoord door de Fransen. In het archief van de Nederduitse Gereformeerde gemeente komen we een aantal van de bovengenoemde slachtoffers ook tegen. In het lidmatenboek worden genoemd: Willem Janszoon, 'van den fransen doodgeschoten 17 nov. 1672' waarbij vermeld wordt dat hij linnenwever was, en Haesjen Florens, die in haar huis verbrandde op 17 nov. 1672¹². De in het lidmatenboek gebruikte datum 17 november in plaats van 27 november wijst er op dat de predikant de zogenaamde 'oude stijl' gebruikte. Paus Gregorius XIII heeft in 1582 de Juliaanse kalender bijgesteld. In 1672 liep deze vernieuwde kalender, ook wel Gregoriaanse kalender genoemd, tien dagen voor op de ongewijzigde Juliaanse kalender. Tot ongeveer 1700 werden de beide kalenders - 'oude en nieuwe stijl' genoemd - in de Republiek naast elkaar gebruikt.

Uit de *Ontvangsten wegens het begraven* in die tijd blijkt dat er meerdere inwoners van Ameide om het leven zijn gekomen. Het boek is vanaf november 1672 zeer slordig en onregelmatig bijgehouden. Maar wel is er uit op te maken dat het aantal begrafenissen is toegenomen. Met name worden hierin als slachtoffer genoemd: Abraham van Asperen, van wie vermeld wordt dat hij ouderling was, de onderwijzer, 'mester Willem' en de linnenwever Willem Jansz¹³. Willem Jansz. was hoogstwaarschijnlijk niet dezelfde persoon als 'mester Willem', omdat zij duidelijk afzonderlijk worden vermeld. Alle gegevens gecombineerd, waren er dus in totaal acht slachtoffers.

In het *Begraafregister*, bijgehouden van 1672 tot 1688, wordt medegedeeld dat in 1672 een nieuw gedeelte van de kerk in gebruik is genomen om overleden personen te begraven. Daarbij wordt verwezen naar

de brandschatting en plundering door de Fransen. De namen van de begraven personen in het nieuwe gedeelte hebben geen constateerbare relatie met de bovengenoemde slachtoffers. Zo lezen we bij graf nummer 1 'Meester Govert van Zeegen' zonder verdere aanduiding of datum¹⁴.

De predikant van Ameide, Emundus Jonckholt (ook Edmundus, Jonckhout en Jonkholt), speelde tijdens de Franse overval op zondag 27 november 1672 een belangrijke rol. Hij kreeg bij de overvallers gedaan dat zij de kerk, de pastorie, de brouwerij en de aangrenzende huizen Benedendams niet afbrandden. In ruil daarvoor moest er betaald worden en om zeker te zijn dat men het geld ook binnen kreeg, namen de Fransen ds. Jonckholt mee naar Amersfoort. De losprijs was twintig pistoletten (f180,-). De borgen voor dit bedrag waren de Ameidenaren Gijsbert Cruijff en Jacobus Booth.

Kort na de terugkeer van de predikant naar Ameide overleed in februari 1673 zijn vrouw Aertjen Sluisken. De uit Gorinchem afkomstige Jonckholt was in 1660 als proponent of kandidaat naar Ameide en Tienhoven gekomen. Het was zijn enige standplaats, want hij overleed in 1682 te Ameide op waarschijnlijk 45-jarige leeftijd. Ds. Jonckholt speelde ook bij de fondsenwerving voor het herstel van het kerkgebouw een belangrijke rol. Meer daarover onder het kopje **Hoe de schade werd hersteld**.

Bampfild in de problemen

Veldmaarschalk Wirtz zag en hoorde in Gorcum dat er gevochten werd in de omgeving van Ameide. De volgende dag deed hij verslag van zijn bevindingen aan de Staten-Generaal¹⁵. Hij stuurde onmiddellijk een regiment, bestaande uit zes compagnieën onder leiding van luitenant-kolonel Cronmann (of Krone-man) naar Ameide en ging zelf met een groep ruiters naar Meerkerk om poolshoogte te nemen. Hij vernam er dat Ameide geplunderd en afgebrand was, maar dat de Fransen weer vertrokken waren. Hij liet daarop de post bij Sluis weer bezetten. Bampfild kreeg de opdracht zich naar Nieuwpoort te begeven. Onderweg werd hij - een officier met een eervol verleden - uitgescholden door een aantal vrouwen. Hij kreeg volgens tijdgenoot pensionaris Jacob Hop van Amsterdam een 'onbehoorlijk tractement door eenige tumulterende vrouwspersonen' te verduren. Hij werd opgesloten in het kasteel van Langerak en moest zich later voor de krijgsraad verantwoorden¹⁶. Hij werd vrijgesproken maar werd met ingang van 30 augustus 1673 uit het leger van de Republiek ontslagen.

14 NA, DTB, Ameide en Tienhoven, Nr. 99.

15 De teksten van de Missive van Wirtz en de brief aan Wirtz, beide geschreven op maandag 28 november 1672, zijn te vinden in het artikel "Ameide van de Fransen overvallen" elders in dit Nieuwsblad.

16 Kolonel Bampfild werd aangeklaagd door zijn ondergeschikte, luitenant-kolonel Vercken. Het uitgebreide verweerschrift met kanttekeningen van Sam Janse is te vinden op de website van de HVAT: (www.ameide-tienhoven.nl/kolonel-bampfild).

12 NA, Lidmatenboek 1663-1681.

13 NA, Archief NHK Ameide, inv. nr. 276 *Ontvangsten wegens het begraven I*.

AENMERCKINGEN
van den
COLONEL BAMPFIELD,
Op de stellingen van
M^r. VERCKEN.

**Raeckende den Aenval der Francen op de Sluysen van
Ameijden den 27. Novembris 1672.**

Nevens het Verhael Van den geseyden Colonel Bampfield.

▲ Het verweerschrift van Colonel Bampfield tegen de beschuldigingen van Vercken.

Wat namen de Fransen allemaal mee?

Van Ameide is daar geen lijst van bewaard gebleven. Maar wel van wat ze allemaal nog roofden op hun terugtocht door Achthoven en Lexmond: geld en waardevolle spullen (meubelen), meer dan 200 paarden; *'alle de koeyen, bestaende uyt over de 300 stuks; de kalverrunders, verckens en schaepen'*; Het ging volgens de schout en gezworenen van Lexmond en Achthoven om een totaal bedrag van f 21.700,-. En het was al *'voor de derde reys'* dat deze plaats *'van alles geplondert'* werd¹⁷. Een dergelijke buit is ook bekend bij andere rooftochten. Dus we moeten maar aannemen dat ook uit Ameide geld, meubels, paarden, koeien, varkens en schapen zijn meegenomen.

Er is nog iets bijzonders te melden. Ameide was een onderdeel van het Land van Vianen en Ameide, met als 'soverein' de heer Van Brederode¹⁸. Het was een hoge heerlijkheid, wat betekende dat er ook voor halszaken een eigen rechtbank was in Vianen. Men heeft geprobeerd van deze situatie gebruik te maken door een soort neutraliteitsverdrag te sluiten, dat getekend was door de Fransen en Willem III. Maar de praktische waarde was gering. Het verdrag dateerde al van voor de aanval op Ameide. Volgens Horden vond de plundering en brandschatting van Ameide plaats, omdat in het verdrag Ameide niet genoemd werd. Maar Lexmond werd wel genoemd en is desondanks geplunderd¹⁹. Toch heeft het neutraliteitsverdrag na eind november 1672 een aantal maanden gewerkt.

Er werd hard gewerkt om het verdedigingswerk bij Sluis en Ameide zelf te versterken. Kolonel en Luitenant-kolonel Evertse, commandant van het fort Ameyde gaf op 15 december 1672 bevel dat alle mannelijke ingezetenen van Wijngaarden zes dagen later

◀ Souverein Wolfert van Brederode op 24-jarige leeftijd, o.a. heer van Vianen en Ameide (1673). (Pieter Holsteyn II, naar Adriaen Hanneman. RP-P-OB-55.259 Rijksmuseum, Amsterdam).
Bovenin twee zwijnskoppen en brandende lauriertakken. Onderin de spreuk *"Etsi mortuus urit"* (Hoewel dood brandt hij), het devies van de Brederodes.

verplicht waren te komen meewerken aan de *'fortificatie van Ameyde'*.²⁰

Enkele weken later maakten de bestuurders van Dordrecht en Rotterdam zich grote zorgen over het onbemand zijn van de post bij Sluis²¹. Die ongerustheid was terecht. In januari 1673 lieten de kerkmeesters *'vermits de landtverderende oirlooge doorgaet'* de lichtkronen, het psalmbord en andere kostbare zaken uit de kerk in tonnen verborgen per schip naar Dordrecht brengen. Vijftien maanden later werden ze weer teruggebracht²².

De overval op Ameide in november zien we terug in enkele belangrijke eigentijdse correspondenties. Zo schrijft de in Den Haag verblijvende Margaretha, de vrouw van diplomaat Godard Adriaan van Reede, heer van Amerongen, op 28 en 5 december 1672 aan haar man in Berlijn: *'Nu komt tijding dat de Fransen met negenhonderd man Ameide hebben aangevallen, waar wij alleen zieke en gewonde soldaten hadden liggen van wie velen zijn vermoord... er schijnt weer heel wat verzuimd te zijn aan onze kant'*.²³

In het voorjaar van 1673 trokken de Fransen zich niets meer van het neutraliteitsverdrag aan en kampeerden ze met 5000 manschappen gedurende zes weken in Achthoven. Deze troepen bleven tot begin juli 1673. In de correspondentie tussen Willem III en George Frederik, graaf van Waldeck, wordt van het vertrek van deze troepen gerept *'Les ennemis ont quitté le poste d'Ameyden et se sont retiré au camp de Vianen, d'où ils doivent marche'*.²⁴ De Prins bedoelde de aanval die de Fransen mei 1673 ondernamen via

17 Horden, Recht en Slecht in het Land van Brederode, 1955, blz. 25.

18 Souverein was toen Wolfert van Brederode (1649-1679) zoon van Johan Wolfert van Brederode en Louise Christina van Braunfels. Hij was de laatste mannelijke heer van Brederode. Brederode verviel aan de Staat. Zijn zus Hedwig Agnes erfde Vianen en Ameide.

19 Horden, Kleine geschiedenis, blz. 96-97 en Den Tex, Vreemde heren, blz. 81-82.

20 Gevonden in een catalogus van Van Stockum (Den Haag) bestemd voor een veiling op 13/14 nov. 1996: *"Papieren rakende den oorlog in den jare 1672"*, wegens Wijngaarden en Euijbroek.

21 Japikse, Notulen gehouden ter Staten-Vergadering van Holland (1671-1675) door Cornelis Hop (pensionaris van Amsterdam) en Nicolaas Vivien (pensionaris van Dordrecht), Amsterdam, 1903, blz. 379-380.

22 NA, Archief NHK Ameide, inv. nr. 259, 1 jan. 1673 en mei 1674.

23 Panhuysen, Rampjaar, blz. 262.

24 Brief van Willem III aan Georg Frederik, graaf van Waldeck, d.d. 14 juli 1673 in: N. Japikse, Correspondentie van Willem III en van Hans Willem Bentinck, eersten graaf van Portland, 2de deel, I, 's-Gravenhage, 1932, blz. 256.

Ameide richting Nieuwpoort. De doorstoot naar Nieuwpoort mislukte door het moedig optreden van vijftien Koerlandse ruiters in Langerak²⁵. Het regiment van de hertog Frederik Casimir van Koerland bestaande uit 1000 dragonders en 700 ruiters was gehuurd door de Republiek²⁶. Den Tex vermeldt eveneens een aanval op Ameide op 24 maart 1673. De beknopte mededeling wordt niet door andere werken ondersteund²⁷. Die oorlogshandelingen in het voorjaar van 1673 gingen opnieuw gepaard met veel overlast voor de burgers.

Uit het aantal begrafenissen in maart 1673 blijkt dat er veel Ameidenaren, met name kinderen, overleden. Onder de slachtoffers o.a. een kind van de burge-meester. Waarschijnlijk heerste er een epidemie. De aanwezigheid van militairen in deze periode blijkt uit de begrafenis van de schrijver van een legerkapitein.

Hoe de schade werd hersteld

In het archief van het gemeentebestuur van Ameide is niets terug te vinden over de gebeurtenissen van 1672. Dit komt omdat de resolutieboeken van het stadsbestuur uit die tijd helaas niet bewaard zijn gebleven. Daarentegen is er in het archief van de Nederlandse Hervormde Kerk van Ameide en Tienhoven in het Nationaal Archief in Den Haag wel wat te vinden over de oorlog en zijn gevolgen. Het algemene beeld dat daaruit valt te destilleren is dat van een samenleving die na de overval van de Fransen danig in de war was. Het is onder andere af te leiden uit de wijze waarop het begrafenisboek is bijgehouden en de vergaderfrequentie van de kerkenraad: één keer per jaar, terwijl men onder normale omstandigheden drie- tot vijfmaal vergaderde. In het kerkelijk archief van Ameide springt één archiefstuk er duidelijk uit. Dat is inventarisnummer 278 Rekening van ontvangsten en uitgaven over de in het gewest Holland ingezamelde gelden ten behoeve van het herstel van de door de Fransen aangerichte oorlogsschade aan kerk, pastorie en schoolhuis, 1674-1677. Mijn vervolgv verhaal is voornamelijk gebaseerd op dit archiefstuk.

Toen de Fransen troepen weggetrokken waren, zaten vele dorpen nog met de aangerichte schade. In Ameide hebben ze in februari 1674 het plan opgevat om in het gewest Holland een collecte te organiseren. Ook voor de verwoeste kerken van Bodegraven en Zwammerdam werd in het najaar een collecte aangekondigd²⁸. Voor de te houden collecte ten behoeve van de kerk, de pastorie en het schoolhuis van Ameide werd achtereenvolgens toestemming gegeven door de magistraat van Ameide, de drossaard Van Brederode (8 maart 1674), het bestuur van het gewest Holland

Handwritten text from a letter by pastor Jonckholt, dated 12-10-0, regarding a collection for the church and school in Ameide. The text is in Dutch and mentions the collection for the church and school, and the date of the collection.

▲ Tekst van brief van predikant Jonckholt.

en de classis Gouda waar Ameide toen onder ressorteerde (10 april 1674).

Predikant Emundus Jonckholt heeft ook daarin een bijzondere rol gespeeld. Hierboven is reeds verhaald wat hij wist te bereiken bij de brandstichtende Franse militairen. Tijdens de collecte (1674-1679) ging Jonckholt, soms vergezeld door burgemeester Johan Snoeck of een andere Ameidenaar, op reis door geheel Holland om kerkenraden, diaconieën en particulieren te bewegen geld te geven voor de herbouw van de kerk, de pastorie en het schoolhuis. Deze collectereizen namen soms weken in beslag.

Enkele voorbeelden: 'Den 9,10,11,12 en 13 april (1674) gereijst naar Capel, Nieukerck, Moordrecht, Gouderaeck, oock aent classis van Gouda de acte van credentie laeten instellen ende als doen verricht t'geene dien aengaende noodig was; facatie vijff dagen 12-10-0.'²⁹

'Den 25 augustij (1674) gereijst over Gouderack, Moordrecht, Capel, Rotterdam, Delfshaven, Schiedam, Schipluy, Nootdorp, Wensveen, Oostgeest, Warmont, Hillegom, Bennebroeck, Heemskerck, Haerlem, Zantvoort, Wijck op Zee, Beverwijck, Velsen, Blommendaal, Egmont op Zee, Egmont op de Hoeff, Sparendam, Assendelft, Sandijck, Oostsaen, Sloterdijck, Leyden ende meer bijgelegen plaetsen; alsdoen uitgeweest 21 dagen, comt facatie 42 gulden'.

'Woensdach den 19/9 februarij 1676 gereijst naer Amsterdam om osea van collecte te doen ende daer gefaciert 35 dagen ende weder in Ameijde gearreveert den 28/18 meert. Ider dach twee gulden tien stuivers, 87-10-0.'

Jonckholt maakte de reis meestal twee keer. De eerste keer om de collecte aan te bevelen en de tweede maal om het geld op te halen. Er was afgesproken dat hij tot en met mei 1674 per dag twee gulden en twee stuivers zou ontvangen voor reis- en verblijfskosten. Na de genoemde datum ontving hij twee gulden. Die twee gulden bleek later aan de krappe kant en daarom kreeg hij later weer twee gulden en twee stuivers per dag. Eventuele extra kosten die hij maakte, bijvoorbeeld voor vervoer of verblijf (schuyt- en wagen-

25 J. Wagenaar, Het ontroerde Nederlandt, door de wapenen des konings van Frankrijk, dat is een waerachtigh verhael van de Fransen, Engelsen, Keulsen, Munsterschen oorlogh tegen de Vereenigde Nederlanden, met deszelfs Binnenlandsche Beroerten enz., II. Amsterdam 1676, blz. 399.

26 Zie Japikse, Correspondentie van Willem III en van Hans Willem van Bentinck, 2de deel, I, blz. 85.

27 Den Tex, Vreemde heren, blz. 204.

28 Panhuysen, Rampjaar, blz. 415.

29 De opsomming 12-10-0 betekent twaalf gulden, tien stuivers en nul pennin-gen. In een gulden gingen twintig stuivers en in een stuiver twaalf pennin-gen.

◀ "Helpt ons HEERE want wij vergaen", detail van een prent van Romeyn de Hooghe uit 1675. (RP-P-OB-79.309, Rijksmuseum Amsterdam).

vracht), kreeg hij niet vergoed. Hij diende deze onkosten wel in, maar Zijne Excellentie drossaard Van Brederode schrapte deze posten. Het ging in totaal om een bedrag van f 261-15-0. Jonckholt was het daar niet mee eens, maar bij de eindafrekening in 1679 was het nog niet veranderd. Hij protesteerde daartegen en hoopte zijn bezwaren aan de heer Van Brederode zelf te mogen uitleggen.

Wie gaven er?

Ongeveer 175 à 190 diaconieën en kerkenraden in het gewest Holland schonken geld, meestal nadat er eerst een speciale collecte was gehouden voor Ameide. In een enkel geval preekte Jonckholt voor de gemeente om de collecte aan te bevelen. Opmerkelijk was de intensieve wijze waarop ds. Jonckholt in Amsterdam collecteerde 'bij verscheijde coopluijden'. Ze gaven goed, maar Jonckholt maakte er ook met steun van een oud-schepen en diaken en een krankenbezoeker, veel werk van.

Het totale bedrag dat opgehaald werd, bedroeg f 6014-5-0 (= 6014 gulden, 5 stuivers en 0 penningen = f 6014,25 = € 2729,15). Van dit bedrag werd tot en met 1679 f 4330-15-8 uitgegeven, zodat er op het einde een restant was van f 1683-9-8 (f 1683,48 = € 763,93).

Ter vergelijking: het loon van een arbeider was in die tijd in Holland ongeveer f 4,50 à f 6,- per week. Uitgaande daarvan zou het gecollecteerde bedrag naar onze tijd omgerekend minimaal op € 500.000 gesteld moeten worden. Dergelijke berekeningen zijn enigszins discutabel, omdat meer factoren in beschouwing moeten worden genomen. Maar het toont wel aan dat ds. Jonckholt een bijzonder groot bedrag binnen haalde.

Waarom werd het geld uitgegeven?

- herstel van de kerk, de pastorie en het schoolhuis.
- gemaakte onkosten (gedeeltelijk!) van ds. Jonckholt en andere personen om de collecte binnen te krijgen.
- de kosten die voortvloeiden uit de ontvoering van ds. Jonckholt op 27 november 1672.

- de kosten voor de proponent, die in verband met de afwezigheid van ds. Jonckholt preekte. Die proponent was Adrianus Laeckveld uit Gorcum. Hij was in functie van 26 augustus 1674 tot 7 februari 1677. In die periode preekte hij 56 dagen. Per preekdag kreeg hij 3-3-0 vergoed. In totaal ontving hij 176-8-0 (f 176,40 = € 80,05).

Het merendeel van het geld werd gebruikt voor de herstelwerkzaamheden van de oorlogsschade aan de kerk, de pastorie en het schoolgebouw. Door de verantwoording kunnen we kennis nemen bij wie de materialen werden gekocht en welke personen bij de herbouw waren betrokken. Indirect toont de verantwoording hoe zwaar deze drie objecten waren beschadigd.

De aangekochte materialen waren: hout, verf, glas, lood, 'iserwerck', spijkers, zand, kalk, stenen, tegels en leien. 'gegeven aen Johannis Colinder glaesmaecker de somme van eenhondert vierentnegentich gulden twaalf stuivers' voor het 'overstoppen van oude als leverantie van nieuwe glaesen soo aen de kerck, pastorien ende schoolhuijs, nevens de stadthuijs geleverd'. Dat hier ook het stadhuis wordt genoemd is een opmerkelijke zaak. Ik kom daar straks nog even op terug. Uit de tekst zou men kunnen afleiden dat de glazenmaker in Ameide woonde. Maar met zekerheid is dat niet te zeggen. Verder zien we dat er een flinke ravage geweest moet zijn. Overigens werd er nog meer glas geleverd.

Hoge rekeningen had men door de aankoop van lood en leien en van de leidekker. 'gegeven aen Anthonius van Nippel, tinnegieter tot Gorinchem over leverantie van loot aen de kerck ende pastoriehuijs geleverd de somme van driehondert twee en negentich gulden twaalf stuivers'.

De leien werden geleverd door Govert de Bruyn - een familielid van Hendrick de Bruyn, de schout van Ameide - voor een bedrag van 305-4-0. Johannes Jacobs van de Graeff ontving voor het aanbrengen van de leien op de kerk en het koor 409-10-0. Claes Verhoeff leverde voor drie gulden bier ten behoeve van de leidekkers.

Men ging overigens uiterst verstandig te werk bij het herstel van het dak. Ter controle liet men de Dordse leidekker Willem van Coiverden komen om het dak te inspecteren 'off het voornoemde leydack wel ende naer behooren was gemaect'. Het werk werd in orde bevonden en Willem kreeg negen gulden uitgekeerd, waarvan een bedrag van vier gulden bestemd was voor zijn vervoerskosten.

Uit de verantwoording kan men halen dat de pastorie en het schoolhuis (dit laatste waarschijnlijk op de plaats waar tot het midden van de twintigste eeuw de openbare lagere school stond) zo toegetakeld waren, dat deze afgebroken moesten worden. De dominee had zijn huisraad zo lang opgeslagen bij J. Pince van der Aa. De pastorie was in 1596 gebouwd van stenen

van het Gasthuis dat aan de Benedendam stond. De nieuwe pastorie was een van de 'armen' aangekochte woning die opgeknapt en verbouwd werd tot pastorie. De pastorie stond op de Dam waar later de slagrij van Muilwijk was gevestigd.

Timmerman Aeldert Jansz. verdiende *'met timmeren aent pastorijehuijs als setten van stockettingen'* (87-10-0). En verder: *'volgens aenneminge voort timmeren van 't nieuwe school hadde bedongen'* (307-10-0). Deze timmerman maakte en plaatste ook het nieuwe wijzerbord op de toren voor twaalf gulden. Er werd nog een andere timmerman betaald namelijk Willem Bastiaens Hertoch. Hij had zowel aan de kerk als aan de pastorie gewerkt (53-5-0). Deze Hertoch was kerkmeester in Ameide, een functie die enigszins te vergelijken is met die van kerkrentmeester in onze tijd, maar met dit verschil dat hij benoemd werd door het stadsbestuur *'Betaelt aen Adriaen ende Cornelis Dirks messelaers over 't geene sij met messelen aen 't nieuwe school- als pastorijehuijs hadden verdient de somme van ses en 'negenentich gulden negen stuivers'*

De stenen voor het schoolhuis werden geleverd door Jan Snoeck voor 43-17-8. Het hout voor het schoolhuis werd in Utrecht gekocht bij Rudolf van Aecken voor 111-4-8. Voor het vervoer van het hout naar Ameide betaalde men Tomis Snoeck vier gulden. Rudolf van Aecken leverde nog meer hout blijkens een uitbetaling aan hem van 307-11-0 en een van 49-2-0. Abraham van der Schilder leverde voor 31-8-0 dakpannen. Tegels inclusief de vracht geleverd door de weduwe van Cornelis Elders kostten 12-6-8. Voor de kalk ten behoeve van het schoolhuis werd 26-15-0 betaald. Dirck Willemsen ontving 6-2-0 voor de leverantie van zand. Elisabeth Peeters, weduwe van Jan Jansz. Apeldoorn, voor het *'oprijden van 't selve sant ter somme van vijff gulden elff stuivers'*. Jacob Dircks Vuijck leverde verf en schilderde de heiningen rond het pastoriehuis en de goten van hetzelfde huis voor 306-15-4. Aan *'iserwerck en spijkeri'* voor het nieuwe schoolhuis werd 46-15-0 uitgegeven.

Maar ook bij de bouw van de school werd bier verstrekt: *'Betaelt aen Claes Verhoeff over leverantie van een halff vat biers dat aen den timmerluijden, smits ende messelaers tot een foy voort maecken van 't school was gegeven drie gulden.'* Claes Verhoeff mocht ook voor 3-10 bier leveren bestemd voor *'de messelaers'* omdat zij *'op tijds (...) de kerck schoon-maeckte.'*

Aan de pastorie is ook flink verbouwd, want we lezen dat Hennen Stansen Vermaet voor acht gulden drie grenen balken ten behoeve van de pastorie leverde. Thomis Snoeck *'mercktschipper'* ontving 7-18-0 *'over voeren van hout ende tegelen aent school- ende pastorijehuijs als kerck'*.

Willem Willemsen Smith leverde ijzerwerk voor de pastorie, school en kerk voor 109-12-8. In de Bijlagen van de jaarrekening van de kerk (inv. nr. 259) vonden we zijn rekening gespecificeerd terug: officieel heette deze smid Willem Willemsen Kombriet. Hij leverde o.a. een nieuw slot 2-10-0; 400 middelnagel 2-0-0 en 50 dubbelde middelnagel voor 10 stuivers.

Aan Neeltje Corssen, huijsvrouw van Frederik Heymensen de Groot, werd 4-7-0 betaald voor het geleverde zand ten behoeve van het maken van de vloer in de pastorie.

Maar ook kleinere zaken worden genoemd: Maria Pieters de Jong ontving vier gulden voor het *'schoon-maecken vant pastorijehuijs als over coop van bese-men etc.'*

Dirck Willemsen bracht het gekochte zand in de tuin van de dominee voor 1-10-0. Gijsbert Verhoeff kreeg drie gulden voor zes karrenvrachten mest.

Voor het maken van de stoep, het stellen van de banken en het afbreken van het schuurtje bij de pastorie werden 12 stuivers betaald. Christoffel Smits ontving voor het opruimen van steen, planten en palen etc. 10-3-0. Men betaalde de turf die de dominee en de kerk nodig hadden in 1676 ook uit de opbrengst. Er werd een nieuw Psalmboek aangeschaft bij P. Vinck voor 4-5-0.

Het stadhuis

Tweemaal komen we in de rekening een uitgave tegen ten behoeve van het stadhuis van Ameide. Het betrof, zoals ik reeds hierboven meldde, het leveren van glas. De tweede uitgaaf luidt: *'Betaelt aen Gillis Wijs de Jonge over leverantie van eenen vergulden coopen haen die op den tooren vant stadhuijs sal worden gestelt, de somme van achteen gulden.'*

Eigenlijk klopte dit natuurlijk niet, want daarvoor was de collecte niet gehouden, althans in de brief van credentie (= geloofsbrief) stonden alleen de kerk, de pastorie en het schoolhuis vermeld. We hebben hier te maken met een gevolg van de verstrengeling van kerk en overheid in het verleden. De burgemeester ging herhaaldelijk mee op pad ten behoeve van de collecte. Niemand heeft bezwaar aangetekend tegen deze uitgaven, ook de heer Van Brederode niet, die tegenover de predikant zo streng was.

▲ Stadhuis Ameide.

Conclusie

Ameide werd tijdens de Hollandse Oorlog zwaar getroffen door de Franse plunderingen en brandstichting, maar was zeker niet de enige gemeente in de Republiek die dat overkwam. De plaatsen Bodegra-

ven en Zwammerdam werden zwaarder getroffen door de plunderende en brandschattende Franse troepen. In Bodegraven waren waarschijnlijk 104 slachtoffers, terwijl de meerderheid van de bevolking al gevlucht was³⁰. Ook de nabijgelegen dorpen Lexmond en Jaarsveld hebben minstens zo veel te lijden gehad van de Franse strooptochten als Ameide. In het algemeen betaalde het platteland dat bij de waterlinie (de frontlijn) lag een grote tol. Het Franse leger leefde bijna geheel op rekwisities.

De Ameidese samenleving was als gevolg van de plundering en brandstichting sterk verstoord³¹. Dat is af te lezen uit de bewaarde archiefstukken zoals het doopboek en het begrafenisboek van die tijd. Naast de aanval op 27 november 1672 kreeg Ameide ook in het daaropvolgende jaar bezoek van het Franse leger. De diaconie van de Nederduitse Gereformeerde gemeente van Ameide moest na 1672 inkomsten missen vanwege de verwoeste huizen en landerijen. Uitzonderlijk in deze geschiedenis is het bewaard gebleven verslag van de collecte in het gewest Holland ten behoeve van het herstel van kerk, pastorie en school in Ameide. Door een goede samenwerking van ds. Jonckholt, de kerkenraad en het stadsbestuur is er veel geld opgehaald en konden de gebouwen waarvoor gecollecteerd werd, hersteld worden. Predikant ds. Edmundus Jonckholt verdient het dat zijn naam aan de vergetelheid wordt ontrukkt, want hij heeft voor Ameide tijdens en na de Hollandse oorlog veel betekend. Minimaal zou een straat naar hem vernoemd kunnen worden.

Geraadpleegde archieven en literatuur

A. Archieven

- Het oud-archief van de gemeente Ameide, bewaard in het Gemeentehuis te Meerkerk. (Inmiddels overgebracht naar het Regionaal Archief Zuid-Utrecht te Wijk bij Duurstede).
- Nationaal archief (NA) te Den Haag:
Het archief van de Hervormde Gemeente Ameide en Tienhoven.
Kerkeboek 1653 – 1711 (inv. nr. 3)
Jaarrekening van ontvangsten en uitgaven 1667 – 1696 (inv. nr. 255).
Bijlagen bij de jaarrekening 1667 – 1696 (inv. nr. 259).
Ontvangsten wegens het begraven, I (1669 - 1746). (inv. nr. 276).
Rekening van ontvangsten en uitgaven over de in het gewest Holland ingezamelde gelden ten behoeve van het herstel van de door de Fransen aangerichte oorlogsschade aan kerk, pastorie en schoolhuis 1674 – 1677 (inv. nr. 278).
Lijst van de ontvangsten uit de impost op de doodkisten (inv. nr. 475).
Dopboek Nederduitsch Gereformeerde ge-

meente 1663 - 1697.
Lidmatenboek 1663-1681.

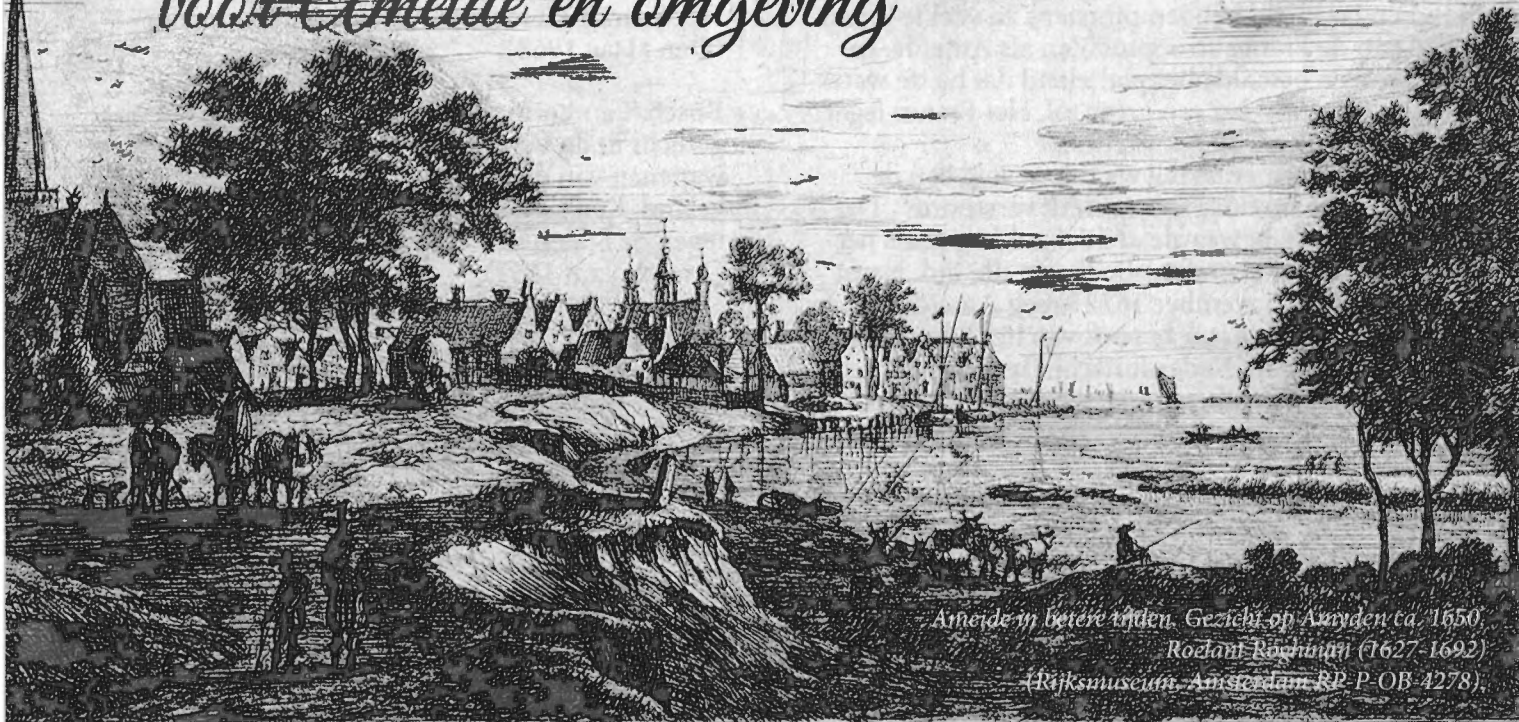
B. Literatuur

- Boone, J.G.J. van, Inventaris van de archieven der Hervormde Gemeente Ameide en Tienhoven (Den Haag 1968).
- Bosch, Lambert van den, Toneel des oorlogs, opgerecht in de Vereenigde Nederlanden door de wapenen van de koningen van Vrankrijk en Engeland, Keulschen en Munsterschen bisschoppen tegen de Staten der Vereenigde-Nederlanden (Amsterdam 1657).
- Horden, P., Een kleine geschiedenis van Het Land van Vianen (Amsterdam 1953).
- Horden, P., Recht en Slecht in het land van Bredode (Amsterdam, z.j. [1955]).
- Japikse, N., Notulen gehouden ter Staten-Vergadering van Holland (1671-1675) door Cornelis Hop (pensionaris van Amsterdam) en Nicolaas Vivien (pensionaris van Dordrecht), (Amsterdam 1903). Japikse, N., Correspondentie van Willem III en van Hans Willem Bentinck, eersten graaf van Portland, Tweede gedeelte, deel I (Den Haag 1932).
- Modderman, J.F.A., Bodegraven in 1672 (Bodegraven 1972).
- Panhuysen, Luc, Rampjaar 1672. Hoe de Republiek aan de ondergang ontsnapte (Amsterdam / Antwerpen 2009).
- Raa, F.J.G. ten en F. de Bas, Het Staatsche leger 1568 - 1795, deel V, 1648 - 1672, deel VI, 1672 - 1688 (Breda 1921 en 1940).
- Sijpesteijn, J.W. van en J.P. de Bordes, De verdediging van Nederland in 1672 - 1673. Bijdragen tot de Staatsen Krijgsgeschiedenis van het Vaderland ('s-Gravenhage 1850).
- Tex, J. den, Onder vreemde heren. De Republiek der Nederlanden 1672 - 1674 (Zutphen 1982). Wagenaar, J., Het ontroerde Nederlandt, door de wapenen des konings van Vrankrijk, dat is een waarachtigh verhael van de Fransen, Engelschen, Keulschen, Munsterschen Oorlogh tegen de Vereenigde Nederlanden, met deszelfs Binnenlandsche Beroerten enz. 2dln, (Amsterdam 1674, 1676).

30 J.F.A. Modderman, Bodegraven in 1672 (Bodegraven, 1972) en Panhuysen, Rampjaar, blz. 272-275.

31 Zie ook het artikel "De gevolgen van het Rampjaar in Ameide en omgeving" elders in dit Nieuwsblad.

Gevolgen van het Rampjaar 1672 voor Ameide en omgeving

Ameide in betere tijden. Gezicht op Amyden ca. 1650.
Rozant Ruchman (1627-1692)
(Rijksmuseum, Amsterdam RP P-OB 4278).

Bram Provoost

Vanaf juni 1672 stonden de Vijfheerenlanden en de Overwaard (N.O. van de Alblasserwaard) langdurig onder water als onderdeel van de waterlinie. Plundertochten langs de zuidelijke Lekdijk door Franse troepen teisterden de plaatselijke bevolking. Vee werd gestolen en meegenomen, boerderijen en huizen in brand gestoken. Het is begrijpelijk dat veel bewoners hierdoor op de vlucht sloegen naar veiliger oorden achter de waterlinie. Steden als Schoonhoven, Gorinchem en verderop Gouda en Dordrecht waren belangrijke plaatsen voor de opvang van deze ontheemden. Andere mogelijkheden waren de steden Leerdam, Vianen en IJsselstein, die na onderhandelingen met de Fransen tegen betaling erkenning van hun neutraliteit hadden gekregen. Schoonhoven was overvol met vluchtelingen en militairen. *“Veel gevlucht volk is er in deze stad met daarbij militie, 6, 8, 10 of 12 vluchtelingen en soldaten in een huis met veel zieken, ...”* staat in een brief¹ uit januari 1673. Dat zal in andere steden aan de randen van de waterlinie niet anders geweest zijn.

Het is dan ook zeer aannemelijk dat inwoners van Ameide en Tienhoven massaal gevlucht zijn, zeker na de overval eind november 1672. De ravage was groot, vooral in Ameide en Sluis. Lambert van den Bosch schrijft in zijn boek *‘Tooneel des Oorlogs’* in 1575 wat dominee Jonckholt aantrof toen hij terug-

keerde in Ameide². Naast acht à tien dodelijke slachtoffers waren er binnen Ameide *“vijf-en-veertig huysen afgebrant, en achteen buyten het Dorp of Stedeken”*. Dat betekent dat er minstens 63 huizen waren afgebrand, een enorm aantal. Daarnaast waren er mogelijk ook nog huizen op een andere wijze vernield. Hoeveel woningen er onbewoonbaar werden is niet precies bekend, maar voor een groot aantal bewoners was wonen in Ameide of Sluis onmogelijk geworden. Zij moesten ergens anders onderdak zoeken. De inundaties en de door de Franse troepen veroorzaakte verwoestingen hadden ook lange-termijn effecten. Het is niet bekend hoeveel mensen er gevlucht zijn en of ze ook weer zijn teruggekeerd naar Ameide en Tienhoven. Met behulp van ruwe geboortecijfers is het echter mogelijk om een indruk te krijgen van het aantal inwoners (zie kader). In die tijd was er nog geen burgerlijke stand, die geboorten registreerde, maar doopboeken geven een vrij getrouwe indruk van het aantal geboorten. Vrijwel ieder kind werd vroeger gedoopt.

Doopregister onderzoek

Op de website van de HVAT³ zijn de doopregisters digitaal beschikbaar over de periode 1663 t/m 1812. Omdat destijds vrijwel ieder kind werd gedoopt geeft het aantal gedoopte kinderen inzicht in het aantal

1 Geciteerd in het artikel van Leen Ouweeneel, “Schoonhoven in het Rampjaar”, in: Scoenhove, 2021, nr. 5, blz. 18-21.

2 Zie ook het artikel “Ameide van de Fransen overvallen” elders in dit Nieuwsblad.

3 Website HVAT: doopboek Ameide 1663 - 1812 versie 02 oktober 2017.xls (ameide-tienhoven.nl).

Hoeveel inwoners hadden Ameide en Tienhoven?

Het aantal kinderen geboren in één jaar is een – weliswaar ruwe – maat voor het aantal inwoners van een plaats, provincie en land. Het is gebleken dat het bruto-geboortecijfer (BGC), het aantal geboorten per 1000 inwoners, in de 19de eeuw vrij stabiel is gebleven. Voor heel Nederland en ook Zuid-Holland lag het BGC tussen 35 en 40 geboorten per 1000 inwoners.

Na de invoering van de burgerlijke stand in 1812 is het BGC te berekenen. Van 1812 t/m 1819 zijn in Ameide en Tienhoven 308 kinderen geboren, oftewel 38,5 geboortes per jaar. Het aantal inwoners bij de volkstelling van 1815 bedroeg 797 voor Ameide en 206 voor Tienhoven, samen 1003 inwoners. Het BGC voor de periode 1812-1819 is dan $38,5/1,003 = 38,4$ kinderen per jaar per 1000 inwoners.

Rond 1870 had Ameide 1300 inwoners en Tienhoven 280, samen 1580 inwoners. Van 1865 t/m 1874 werden in 10 jaar in Ameide en Tienhoven 643 kinderen geboren, oftewel 64,3 per jaar. Het BGC voor die periode is dan $64,3/1,58 = 40,7$ kinderen per jaar per 1000 inwoners..

In Ameide en Tienhoven lag het BGC in de 19de eeuw rond 40 kinderen per jaar per 1000 inwoners. Als we er vanuit gaan dat dit ook in eerdere perioden ca. 40 bedroeg, dan is uit het aantal gedoopte (geboren) kinderen in een bepaalde periode (b.v. 5 tot 15 jaar) ook een ruwe schatting te maken van het aantal inwoners van Ameide en Tienhoven in die periode.

Hoeveel woningen waren er?

Het totale aantal woningen destijds is niet bekend, maar ook dat is in te schatten. Bij de volkstelling van 1829 hadden Ameide en Tienhoven samen 1191 inwoners in 199 woningen, ruwweg 6,0 bewoners per woning. Mogelijk was de bezetting per woning 150 jaar eerder nog iets groter. Uitgaande van een woningbezetting van 6 à 7 bewoners per woning is het aantal woningen te berekenen uit het berekende aantal inwoners van Ameide en Tienhoven.

geboren kinderen in Ameide en Tienhoven. De gevolgen van het Rampjaar zijn te berekenen door het aantal gedoopte/geboren kinderen gedurende de jaren vóór 1672 te vergelijken met de jaren daarna. Voorafgaand aan het Rampjaar 1672 werden in een periode van 8 jaren (1664 t/m 1671) 279 kinderen gedoopt, dat zijn 34,9 dopelingen per jaar. Uitgaande van een BCG van 40 (zie kader) betekent dit dat Ameide en Tienhoven in die periode samen ca. 870-875 inwoners hadden. Houden we rekening met een bezetting van 6 à 7 personen per woning, dan zouden er in die periode ca. 125-145 woningen geweest zijn. Het doopregister van 1672 vermeldt nog 26 gedoopte kinderen⁴ negen minder dan het gemiddelde in de

Overval en Ellende door de Fransen. 1672 (Romeyn de Hooghe, 1673).

voorafgaande periode. Onder deze kinderen waren er twee van in Ameide geleverde militairen. Beiden werden op 23 oktober 1672 gedoopt: Anneke, een dochter van Geerard Deuling (*"soldaat onder de compagnie van de Hr Oversten den Colonell Bamphield"*) en Joannes, zoon van Jan Hermensz (*"soldaat o dHr Capt. Johan Brakell"*).

De gevolgen van de plundering van Ameide op het aantal inwoners is in te schatten aan de hand van het aantal gedoopte/geboren kinderen na 1672. De gegevens uit 1673 en 1674 zijn niet betrouwbaar. In 1673 zijn er vijf meldingen tot 20 april, daarna zijn er geen meldingen tot maart 1674. Na 15 maart 1674 zijn er in dat jaar nog tien kinderen gedoopt. Voor andere perioden zijn wel betrouwbare lijsten beschikbaar. Van 1675 t/m 1681 zijn in 7 jaar 116 kinderen gedoopt, dat zijn er 16,6 per jaar. Dit zou betekenen dat Ameide en Tienhoven in die periode slechts 415 inwoners telde. Dat zijn er zo'n 460 minder dan het aantal inwoners voor 1672! Bekend is dat in 1672 tenminste 63 van de 125 à 145 bestaande huizen zijn afgebrand. Die 63 afgebrande huizen werden bewoond door zo'n 378 à 441 (gemiddeld 410) personen. Dit betekent dat de teruggang in inwonertal voor het merendeel te verklaren is door het verlies van de in 1672 afgebrande huizen.

De ontwikkeling van het aantal inwoners in Ameide en Tienhoven in de 17de en 18de eeuw

Het doopregister toont opnieuw een hiaat tussen februari 1682 en mei 1683. Vanaf 1684 lijken de doopgegevens weer volledig te zijn. In de periode 1684 t/m 1700 zijn er in 12 jaren 438 kinderen gedoopt. Dat zijn er gemiddeld 25,8 per jaar. Dat zou overeen komen met ca. 645 inwoners. Zo'n 230 meer dan in de periode 1675-1681. Dit wijst op een licht herstel, maar het aantal inwoners blijft, ca. 25 jaar na het rampjaar, nog steeds zo'n 230 minder dan in de jaren voor 1672.

Het berekende aantal inwoners loopt daarna iets op tot ca. 785 in de periode 1745-1749 en tot ca. 820 in

Was ook de schout van Ameide uitgeweken naar Dordrecht?

Schout Hendrick Petersen de Bruijn was een telg uit een geslacht dat zo'n 100 jaar bestuurders van Ameide leverde in de 16de en 17de eeuw. Hij was een zoon van Peter Hendricksen de Bruijn en Aeffer Hendricks Stael, geboren te Ameide ca. 1628 en begraven aldaar op 11 oktober 1679. In 1653 wordt hij voor de eerste maal vermeld als schout van Ameide. Hendrick was gehuwd met Maeijcken Cleas de Wael, soms aangeduid als "schoutiëme", dochter van Claes Jansen de Wael, steenbakker, en Aeltken Thonis. Het huwelijk was zeer vruchtbaar, er werden niet minder dan 13 kinderen geboren, 12 in Ameide en één in Dordrecht.

Van de eerste vijf zijn geen doopgegevens bekend, maar bij nummer zes veranderd dit. Op 13 sep. 1663 wordt dochter Teuntje in Ameide gedoopt. Daarna worden in de periode 1665 t/m 1671 nog vier kinderen in Ameide gedoopt: Henricus op 12 juli 1665, Maria op 21 okt. 1666, Willemina, op 8 aug. 1669 en opnieuw een Willemina op 16 maart 1671.

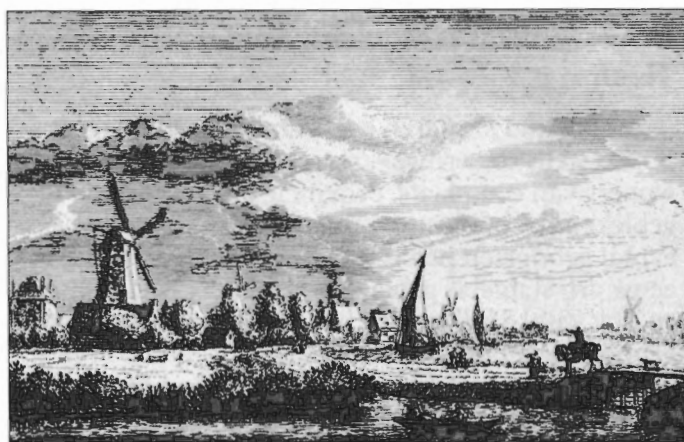
Voor ons verhaal over het Rampjaar 1672 is de volgende doop interessant. Op 1 maart 1673 wordt zoon Nicolaes gedoopt te Dordrecht. Dit betekent dat in ieder geval de echtgenote van de schout Ameide verlaten heeft en tijdelijk – tijdens zwangerschap en bevalling – naar Dordrecht gevlucht is.

Deze Nicolaes is waarschijnlijk op jonge leeftijd overleden want op 29 nov. 1674 wordt te Ameide opnieuw een Nicolaus de Bruijn gedoopt, op 8 juli 1677 gevolgd door opnieuw een Henricus. Hendrick Petersen de Bruijn woonde aanvankelijk in zijn ouderlijke woning aan de Voorstraat (op de kop van de haven). Dit huis werd door brand verwoest tijdens de Franse plundering, nov 1672. Het erf waarop het had gestaan werd pas op 4 sep 1689 verkocht en overgedragen aan Pieter Jansen Schippers. Dit laat zien dat herstel en herbouw van de vernielde woningen in Ameide een langdurig proces geweest moet zijn.

* Een eeuw lang in het stedelijk bestuur van Ameide: Genealogie van het geslacht De Bruijn. Nieuwsblad HVAT 2015, jrg. 26, nr. 3, blz. 32-35.

de periode 1795-1799. Dat betekent dat 125 jaar na het Rampjaar het inwoneraantal van Ameide en Tienhoven nog steeds niet terug is op het niveau van vóór 1672.

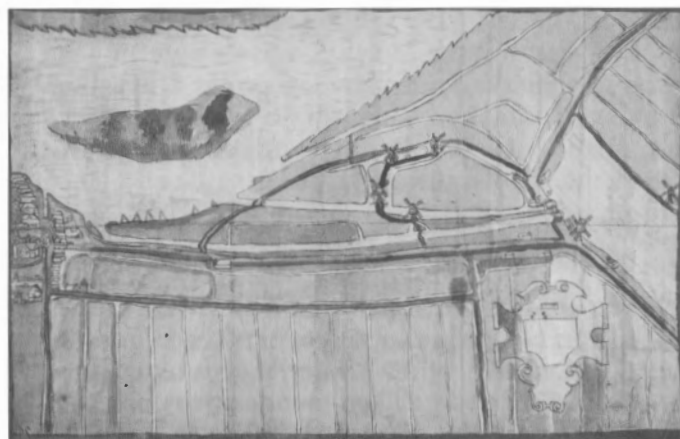
Pas bij de eerste volkstelling in het jaar 1815 is het gezamenlijk (1003) aantal inwoners van Ameide (797) en Tienhoven (226) hoger dan het berekende aantal in de periode net voor 1672. Het lijkt er dus op dat het herstel van het inwoneraantal in Ameide-Tienhoven zo'n 140 jaar geduurd heeft.

▲ Ameide ca. 1730^s door Abraham Rademaker (1677-1735).

Andere gevolgen van de plunderingen in 1672

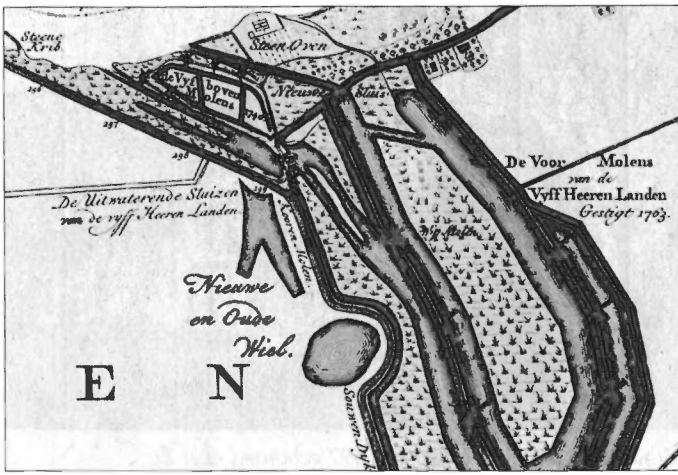
De gebeurtenissen van 1672 hadden niet alleen gevolgen voor het aantal huizen en inwoners. De vernielingen bij Sluis troffen ook de molens die daar al gedurende twee eeuwen in actie waren bij de uitwatering van de Vijfheerenlanden⁶. Die uitwatering geschiedde aanvankelijk in het zuiden op de Linge via een sluis in de Arkelse Dam. Sinds 1373 werd water uit de Vijfheerenlanden ook in het noorden op de Lek bij Kostverloren (het huidige Sluis) bij Ameide geloosd. In dat jaar werd toestemming gegeven om een uitwateringssluys aan te leggen in de Lekdijk "tussen Kostverloren en der poorte vander Ameyde". In de loop der jaren bleek de uitwatering via deze sluis onvoldoende en in 1460 werd toestemming gegeven voor de bouw van windmolens en de boezem van de Zederik. Ook dit bleek onvoldoende en in 1566 werd besloten om bij de sluizen van Ameide buitendijks een bergboezem aan te leggen in de uiterwaard met zes voormolens, die in 1569 gebouwd werden. Deze molens hebben zo'n 100 jaar dienst gedaan.

▲ De vier buitendijkse molens bij Ameide-Sluis (ca. 1640). De vijfde molen (in 1635 door ijsgang verloren gegaan) en het stadhuis op de Dam (gebouwd in 1644) ontbreken. Datering daardoor tussen 1635 en 1644.

5 Rademaker is waarschijnlijk niet ter plekke geweest. De in 1672 vernielde buitendijkse molens zijn pas na zijn overlijden herbouwd. Het lijkt erop dat hij lukraak een aantal molens ingetekend heeft.

6 Chris Will, Nieuwsblad HVAT 1998, jrg. 9, nr. 1, blz. 12-13 en jrg. 9, nr. 2, blz. 10-13.

▲ Molens bij Ameide-Sluis rond 1765 (fragment van de rivierkaart van Melchior Bolstra, 1763).

De molen die het dichtst bij Ameide stond is in 1635 door ijsgang verloren gegaan. De overige vijf molens deden dienst tot 1672. Bij de overval op de schans bij Sluis en op Ameide hebben de oprukkende Franse troepen ook de molens in brand gestoken. Eén van de molens brandde tot de grond toe af, de andere vier werden zwaar beschadigd. Pas zeven jaar later werden de restanten gesloopt en opgeruimd. Herbouw vond men niet nodig. Geldgebrek zou een reden kunnen zijn. De streek en haar bewoners hadden zwaar geleden door de plunderingen en de militaire inundaties.

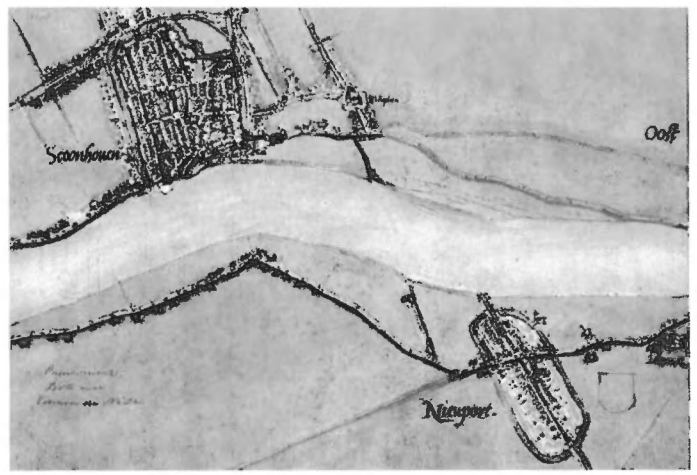
Door waterstaatkundige veranderingen (o.a. het graven van het Pannerdens-kanaal) kwam er meer water door de Lek. Afwatering bij Sluis werd moeilijker en in 1739 werd tot herbouw van de vijf buitendijkse molens besloten, in 1762 gevolgd door de aanleg van een nieuwe binnendijkse boezem met nog eens acht molens.

Na de aanleg van het Kanaal van Steenenhoek en de bouw van een stoomgemaal in Arkel in 1826 zijn de molens bij Ameide niet meer nodig. Zes van de acht binnendijkse boezemmolens worden voor afbraak verkocht. Twee zijn er al eerder door brand verloren gegaan. Een datumsteen van één van deze binnendijkse boezemmolens uit 1763 is ingemetseld in de voorgevel van het pand Voorstraat 2 te Ameide⁷. De tekst op deze steen luidt: "OP DEN 7 JULY 1763 HEEFT DEN LANDMEETER JAN KUYK AEN DEN MOOLEN DEN EERTSTEN STEEN GELEGD". In 1828 worden ook de vijf buitendijkse molens afge-sloopt en publiekelijk verkocht. Drie worden er gesloopt. Twee molens kwamen in Kamperveen (bij Kampen) terecht waar ze nog ruim honderd jaar actief zijn geweest. In 1938 werden ook deze molens gesloopt, maar er is een foto die een beeld geeft van de vroegere buitendijkse molens bij Ameide-Sluis⁸.

Lange termijn gevolgen in de omgeving

⁷ zie artikelen van L. Aardoom en A. den Boer, Nieuwsblad HVAT, 2006, jrg. 17, nr. 3, blz. 31-40.

⁸ Nieuwsblad HVAT, 2016, jrg 27, nr. 4, blz. 7.

▲ Plattegrond van de steden Schoonhoven en Nieuwpoort ca. 1550. (Jacob van Deventer, Stedenatlas).

De gebeurtenissen in 1672 hadden grote gevolgen voor de verdere ontwikkeling van de vestingsteden Nieuwpoort en Schoonhoven als militaire steunpunten in de Oude Hollandse Waterlinie. Schoonhoven, gelegen op de grens van Utrecht en Holland, heeft een lange militaire geschiedenis. Reeds in de 14de eeuw werden een stadsmuur en een flinke gracht aangelegd om de stad te beschermen.

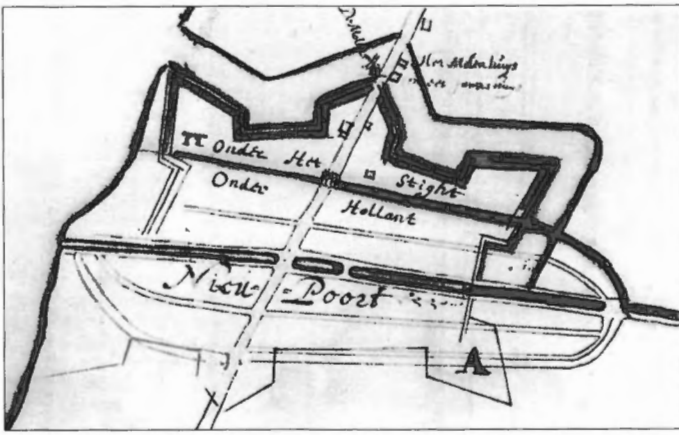
In de Tachtigjarige Oorlog voldeden deze verdedigingswerken niet meer en werden plannen gemaakt om Schoonhoven te voorzien van zeven bastions. De aanleg begon in 1572, maar na de bouw van drie bastions werd rond 1600 gestopt met de werkzaamheden. Pas na de gebeurtenissen van 1672 werd nog een vijftal bastions aan de west- en noordzijde van Schoonhoven aangelegd.

Aan de overzijde van de Lek lag Nieuwpoort, dat eveneens van een gracht rondom het stadje was voorzien. Bij de verdediging van de Lek in 1672 speelde Nieuwpoort nauwelijks een rol. De verdediging van de zuidzijde lag in hoofdzaak bij een Schans opgericht op de Lekdijk bij Ameide-Sluis. Deze Sluis speelde ook een belangrijke rol bij de inundatie van de Vijfheerenlanden. Een sluis in Nieuwpoort werd gebruikt voor de inundatie van een deel van de Alblasserwaard.

Het debacle bij Ameide-Sluis was niet voor herhaling vatbaar vond stadhouder prins Willem III. Om dit te voorkomen moest de verdediging van de zuidelijke Lekdijk dicht bij Schoonhoven komen te liggen. Nieuwpoort, gelegen op de grens van het bij het Sticht van Utrecht behorende Langerak en het bij Holland behorende Liesveld⁹ moest een sterke vesting worden en onderdeel van de Oude Hollandse Waterlinie. In tegenstelling tot de achteruitgang van Ameide hadden de gebeurtenissen in 1672 voor Nieuwpoort positieve gevolgen.

In 1673 besloten de Staten van Holland werden om plannen te ontwikkelen om van de relatief eenvoudige verdedigingswerken in Nieuwpoort een volwaardige vesting te maken.

⁹ De grens tussen Het Sticht (Utrecht) en Holland liep destijds binnen de nieuwe vesting.

▲ Ontwerp, vermoedelijk uit 1673, voor de aanleg van de vesting Nieuwpoort op het grondgebied Onder het Sticht (Utrecht). De Hollandse kant is nog schetsmatig aangegeven. (Bernard de Roy een militair ingenieur uit Utrecht. In: Leen Ouweneel, *Regenten en de Waterlinie in het Rampjaar*, 2022, blz. 118).

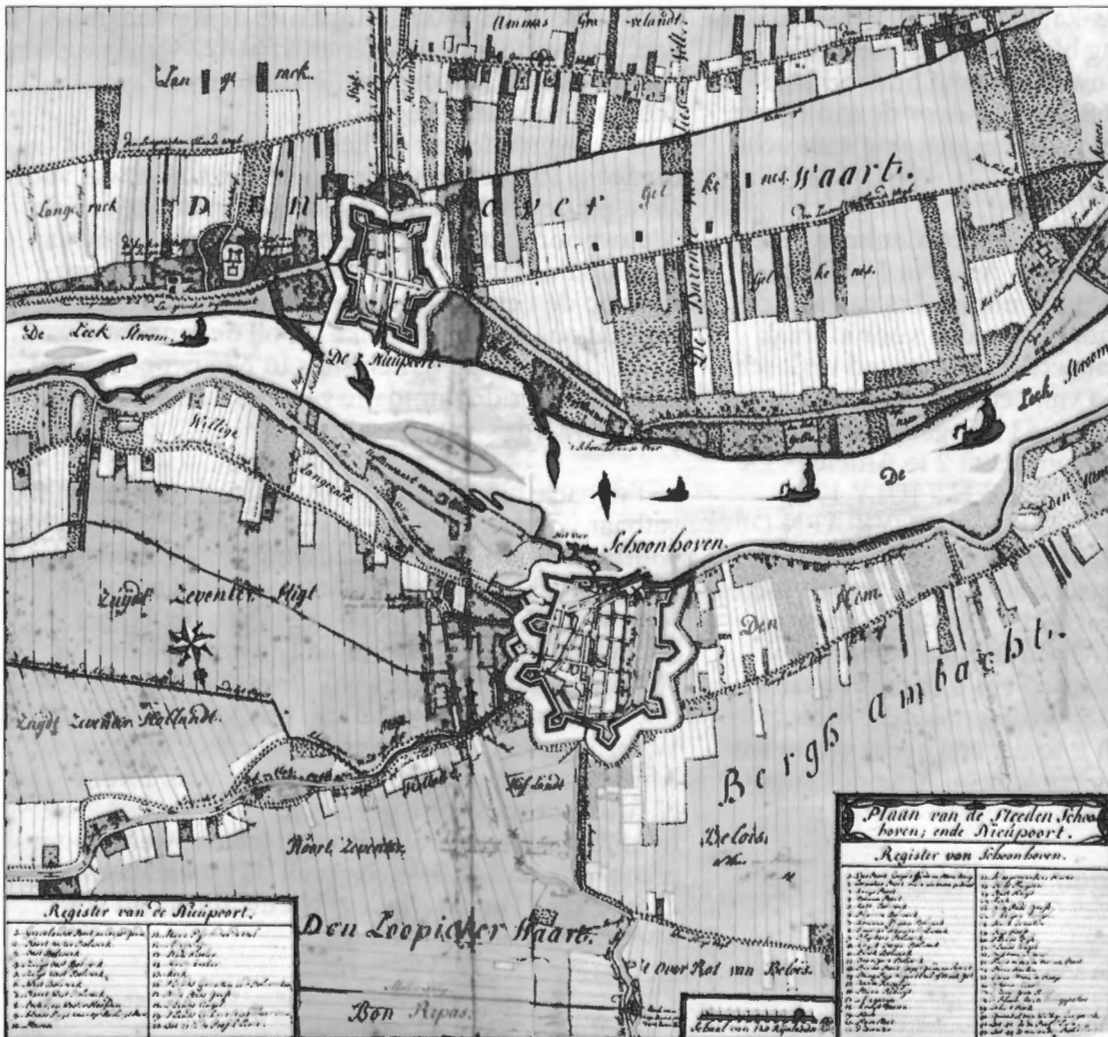

Stadhuis van Nieuwpoort in 1697 gebouwd over de inundatiesluis (foto Wikimedia).

Nieuwpoort kreeg een vestingwerk met zes bastions. Drie aan de Utrechtse oostzijde en drie aan de Hollandse westzijde. De ligging in zowel Holland als Utrecht was nogal gecompliceerd en uiteindelijk werd de hele vesting Nieuwpoort Hollands gebied. In de vesting werd in 1696 ook een nieuwe inlaatsluis aangelegd waardoor het water uit de Lek via Buitenen Binnenhaven de polder kon binnenstromen. Een jaar later, 1697, werd boven deze inlaatsluis het nieu-

we stadhuis gebouwd. Boze boeren konden niet meer bij de sluis komen om eventuele volgende inundaties te saboteren.

Op de plattegrond van J.B. Prevost uit 1727 blijkt dat de vestingwerken in Schoonhoven en Nieuwpoort voltooid zijn. Beide plaatsen zijn rondom van bastions voorzien. Bij Nieuwpoort is de grens tussen Holland en Utrecht inmiddels verplaatst. De hele vesting Nieuwpoort behoort bij Holland net als de vesting Schoonhoven. Langerak, ten zuiden van de Lek, en Willige Langerak, ten noorden van de Lek, behoren bij Utrecht.

De gerestaureerde vesting Nieuwpoort is nog steeds een mooi voorbeeld van de typisch Nederlandse verdedigingswerken uit de late 17de eeuw. Deze ingrijpende onderneming heeft mede tot gevolg dat wij nog altijd kunnen genieten van de wallen en grachten. Zo heeft het rampjaar 1672 in ieder geval in Nieuwpoort ook iets moois opgeleverd.

◀ Historische kaart van de vestingsteden Schoonhoven en Nieuwpoort aan de Lek (J.B. Prevost, 1727). Bij Nieuwpoort ligt de grens tussen Langerak ("Stigt", Utrecht) en Holland inmiddels ten oosten van de vestinggracht.

Wie heeft informatie over dit schilderij?

In de Beeldbank van de Historische Vereniging Ameide en Tienhoven komt het hierboven afgebeelde schilderij voor, met als bijschrift “Hervormde Kerk Ameide vóór de brand”, wat uiteraard slaat op de grote brand van 1953, waarbij de kerk en de toren van Ameide vrijwel volledig in de as werden gelegd. Het schilderij wordt toegeschreven aan Huibert Antonie Ravenswaaij. Aangezien deze Gorinchemse kunstschilder bij mijn weten geen enkel ander werk heeft gemaakt van een gebouw, straat of landschap in (de directe omgeving van) Ameide en Tienhoven heb ik twee vragen:

1. Wat is de herkomst van het schilderij?
2. Waar bevindt het zich nu?

Huibert Antonie Ravenswaaij werd in 1891 in Gorinchem geboren en overleed in 1972 in Lisse, waar hij op bezoek was bij zijn dochter. De familie Ravenswaaij was in het bezit van een groothandel in koloniale waren, een suikerfabriek en een bierbrouwerij en behoorde mede daardoor tot de notabelen van zijn geboortestad, waaraan hij zo verknocht was dat hij er altijd bleef wonen, met uitzondering van zijn studietijd aan de Academie van Beeldende Kunsten te Rotterdam (1909-1915), waar hij werd onderricht in de teken- en schilderkunst door onder anderen professor Hubert Marie Luns, de vader van de legendari-

sche oud-minister van buitenlandse zaken en oud-secretaris-generaal van de NAVO mr. J. M. A. H. (Joseph) Luns.

De talenten van Ravenswaaij kwamen niet alleen tot uiting in zijn olieverfschilderijen, aquarellen en tekeningen. Integendeel, hij was ook een verdienstelijk schrijver van gedichten en korte verhalen en toneelstukken, die hij meer dan eens zelf regisseerde en waarin hij soms ook acteerde. Arbeidzaam als hij was, fungeerde hij ook als kunstrecensent van zowel de “Nieuwe Gorinchemse Courant” als de voormalige “Nieuwe Rotterdamse Courant” (NRC) en het “Algemeen Dagblad”.

Waar het gaat om de producten van zijn schilder- en tekenkunst manifesteerde de veelzijdigheid van Ravenswaaij zich ook in de keuze van zijn onderwerpen. Zo schilderde, aquarelleerde en tekende hij niet alleen stads- en dorpsgezichten, landschappen en rivieren, maar ook bloemen, vogels, insecten en stillevens. Hij legde daarbij een duidelijke voorkeur aan de dag voor - in deze volgorde - Gorinchem en omstreken, het Land van Heusden en Altena en de Vijfheerenlanden.

Literatuur: “H.A. Ravenswaaij. Een gedreven kunstenaar”, drs. Margriet van Seumeren, 1998, ISBN 90 72449 05 3

Mailadres: hansheuvel2@planet.nl

1898-2022

145 oude foto's langs de Lek

Ameide – Tienhoven

Beste leden van de HVAT,

Met de aanstaande Paardenmarkt komt er een uniek fotoboek 'op de markt', samengesteld door Krijn van der Ham en IJsbrand Verveer. Beiden zijn u bekend: Zij staan in voor degelijk- en bijzonder werk, als het feitelijke historische zaken betreft.

De uitgave is uniek, omdat er verscheidene nog nooit gepubliceerde foto's in opgenomen zijn!

Het thema van het fotoboek is:

1898 – 2022

145 oude foto's langs de Lek

Ameide – Tienhoven

U wordt bij de hand genomen vanaf Buurtschap Sluis, naar Ameide en via Slot Herlaar naar Tienhoven en vervolgens weer terug! Met rivier de Lek als middelpunt!

Een juweeltje van een fotoboek vol 'oude ansichten en foto's' met onderbouwende teksten.

Wij hopen dat vele leden in dit fotoboek zijn geïnteresseerd en tot koop overgaan. Het boek is in paperback uitgevoerd, formaat 20 x 24 cm.

Ieder exemplaar dat via de Historische Vereniging Ameide en Tienhoven wordt verkocht, levert de vereniging € 1,00 op! Gezien de gekte van prijsstijgingen proberen wij het fotoboek voor ca. € 12,00 aan te bieden tijdens de Paardenmarkt, in de kraam van de HVAT. Daarna is het boek verkrijgbaar bij:

Jan de Wit

Lekdijk 28 - 4233 CL Ameide

e-mail: janenriadewit15@hotmail.com

Krijn van der Ham

Bordenweg 2 - 4231 VH Meerkerk

e-mail: krijnvanderham@hotmail.com

Wij wensen u alvast veel lees- en kijkplezier!

Krijn van der Ham

IJsbrand Verveer

Jan de Wit